

Johan Fornäs

Sfärernas disharmonier

Om ungdomskultur, makt och motstånd

Motstånd har länge hört till honnörsorden i diskussionen om ungdomskultur, svårt att komma förbi när man studerar unga människors kulturella uttryck och praxis. Ålders- och generationsbundet motstånd mot vuxnas makt tycks vara en ungdomsfasens sega tradition, ideligen sammanvävd med motstånd mot andra maktstrukturer, knutna till kön, klass eller etnicitet. Men ofta tas begreppen för givna, som om alla visste vilka som gör motstånd mot vad, när det vid närmare eftertanke visar sig finnas en snårskog av ytterst skilda perspektiv.

Här ska jag röja några stigar i djungeln genom att sätta in motståndsbegreppet i en rad olika teoretiska ramar som alla på var sitt sätt har med samhällssfärer att göra. Sfärernas institutionella ramverk utgör alltid i viss mån apparater för maktutövning. Olika polariteter av makt och motstånd samverkar på ett högst intrikat sätt med varandra, men ibland knyter sig olika motståndsembryon samman och bildar tydliga motstrukturer. Ungdomskulturforskningen har rört sig på alla sådana nivåer, från vardagens små potentialer eller embryon till motkulturerna och de organiserade rörelserna. Samtidigt som nivåerna hänger ihop med varandra är det ibland viktigt att hålla dem isär och veta vad man pratar om. I stället för att skrota det vaga och inflationsdrabbade motståndsbegreppet vill jag förorda att vi preciserar det.

Här ska jag därför först bena ut begrepp som sfärer, fält, områden, rum, arenor, scener, institutioner, ramar, ordningar och strukturer. Därefter diskuterar jag utförligare några teoribildningar runt begrepp som institutioner, rörelser, offentligheter, smakfält och delkulturer. Slutligen handlar det om olika sätt att teoretiskt analysera makt och motstånd, för att se om och i så fall hur sådana begrepp är användbara i aktuell kultur- och ungdomskulturforskning. I början blir det en del teoretiskt utredningsarbete, men jag hoppas att det ska tjäna sitt syfte väl, genom att lägga grunden för de mer politiskt och strategiskt orienterade resonemangen mot slutet.

Sfärer, fält och institutioner

Moderniseringens tidsvågor korsas, klyvs, kanaliseras och koncentreras av ordningsstrukturer i senmodernitetens fysiska och sociala rum. Spatiala sfärer både inramar och driver fram historiskt förändrande mänskligt handlande. Unga människor lever som alla andra i skilda sfärer, och mellan dessa sfärer råder långtifrån alltid harmoni. Sfärernas gränser ger ofta upphov till konflikter, i ett intrikat spel mellan olika former av makt och motstånd. Olika sfärers krav och regler kolliderar, strategier bryts mot varandra, polariteter av dominans och opposition återskapas ständigt i nya sammanhang.

Detta kan uttolkas på en rad skilda sätt. Man kan se sfärer som omsluter hela individer och grupper, så att var och en hör till en eller annan sfär, vars disharmonier då innebär motsättningar mellan skilda grupperingar eller delkulturer, exempelvis mellan stad och landsbygd, mellan rika och fattiga, män och kvinnor eller olika etniska kollektiv.

Men sfärer kan också tematiseras som positioner, kretsar eller områden som människor kan genomkorsa utan att helt och definitivt tillhöra. Ungdomar rör sig till exempel mellan familjens, skolans och fritidens olika sfärer såsom på arenor eller fält, och möter där en mångfald åtskilda regelsystem, krav och resurser. Dessa kolliderar bitvis med varandra, på gott och ont. Varje individ lever i en korseld av motsägande sfärrelaterade diskurser, men kan i gynnsamma fall också ha möjlighet att manövrera med och mellan de olika sfärerna.

Sfären är ett klot, en kula, alltså det enklast tänkbara tredimensionella rum, i papperets två dimensioner svarande mot en cirkel, innefattande allt inom ett visst givet avstånd från dess mittpunkt. Begreppet sfär får oss att tänka på ett utrymme med något slags centrum och en möjlighet att avgöra vad som är innanför eller utanför dess yttergränser.

Sfärer kan vara hierarkiskt ordnade, om de ligger koncentriskt innanför varandra, med samma centrum men skiftande radie (omfång). Men med skilda mittpunkter kan de i stället överlappa varandra på andra sätt, vara helt åtskilda, eller bara nudda vid varandras gränser i en enda punkt.

Denna beskrivning av fysiska klot kan metaforiskt överföras till sådana samhälleliga sfärer som är relevanta här. Geografiska, politiska, ekonomiska, sociala, kulturella eller psykiska sfärer tänker vi oss väl sällan absolut klotformade, men de bör i något avseende vara sammanhållna och ha ett centrum, även om det kan vara tomt. En kommun, ett

land och en världsdel är hierarkiskt-koncentriskt ordnade, medan regioner inte nödvändigtvis behöver vara det. Så är exempelvis EG, Västeuropa, kristna länder och det germanska språkområdet varandra endast delvis överlappande territorier.

Förhållandet mellan centrum och periferi i sfären kan ses på flera skilda sätt. Det är möjligt att tänka sig att höljet innesluter innehållet och därmed ytterst bestämmer. Men det är nog vanligare att sfärer tänks i enlighet med en biologisk cell-modell där kärnan i mitten styr.

Ordet fält strukturerar rummet på ett något annat sätt (jfr Lewin 1951). Det implicerar en yta eller ett rum med någon form av bestämd riktning. Ordet fält har västgermanskt ursprung och stod från början för ett avgränsat stycke landyta som används för boskapsbete. Den riktning som här finns pekar i den tredje, lodräta dimensionen, genom tyngdkraften, gräsets växande och boskapens rörelser. Ett sådant odlings- eller betesfält kan däremot fortfarande vara obestämt i de andra dimensionerna. Liksom sfären är det dock också en någorlunda avgränsat område, även om dess mittpunkt inte är lika klart implicerad.

Så småningom har fältbegreppet berikats med överförda betydelser: slagfält, magnetfält. Där tillkommer ytterligare en riktning: en dikotomisering mellan två poler och därmed en hierarkisk ordning där varje punkt står i ett bestämt förhållande till dessa bägge huvudpoler (härförarna eller nord/syd). I sfären finns ett centrum och en periferi, i betesfältet en jord och en atmosfär, i slag- och magnetfältet två åtskilda men ömsesidigt beroende och motstridande poler. En tredje dimension är tiden, som låter oss se gräsfältet växa på höjden, truppena förflyttas och filspånen vandra längs fältens kraftlinjer.

I överförda användningar blandas dessa associationer. Sfärer och fält kan vagt stå för inringade områden, men där kan också finnas med en uppfattning om dessa områdens inre struktur av dominansförhållanden, som centrum/periferi, växtsträvanden eller tävlande kraftpolariteter. Hur dessa associationer utnyttjas betyder mycket för teorins perspektiv. Somliga tänker sig exempelvis fält mer som växtfält där något gror, spirar och blomstrar, där saker befruktas, korsas, göds och föds, och där levande varelser strövar kring i olika svårförutsägliga riktningar.¹ Andra hämtar sin metaforiska krets mycket mer från krigets manliga värld, och frammanar fältets positioner, bastioner och skyttegravar, arméers angrepp och försvar, avantgarden och marsche-

¹ När jag själv skrivit om forskningsfältet ungdomskultur har jag främst haft den förstnämnda infallsvinkeln i tankarna.

rande massor, strategi och taktik. För många är fältbegreppet idag knutet till sådana militära (eller magnetiska) metaforer som den franske kultursociologen Pierre Bourdieu ofta rör sig med.

Ingendera tolkningen är givetvis rätt eller fel, men det kan vara viktigt att uppmärksamma att bägge aspekterna är möjliga, och de både öppnar och stänger vissa tankemöjligheter. Det kan i varje enskilt fall vara värt att tänka efter i vilka avseenden denna sfär verkligen har ett entydigt centrum och en periferi, eller är ett vagare definierat rum. Struktureras detta fält av en entydig huvudkonflikt mellan två klara poler, eller är det mer likt ett betesfält? Dessutom behöver avståndet till klotets centrum i och för sig inte vara det enda viktiga för en enskild punkt – ifall det även finns andra ordningsstrukturer som korsar klotet. Och ett betesfält kan ju samtidigt vara såväl magnet- som (ibland) slagfält, vilket lär oss att inte utesluta möjligheten att alla de olika associativa sfärerna kan aktualiseras samtidigt, och ge upphov till verkligt komplicerade tolkningar av den samhälleliga eller individuella sfär som studeras. Det kan vara viktigt att vare sig glömma bort magnetriktningarna eller kornas obekymrade kringströvande. Allt i ett bestämt socialt rum behöver varken reduceras till fri lek och behovstillfredsställelse eller till kamp om makt och status.

Jag har inte kunnat undgå att använda en rad andra ord som behövs för att tala om sfärer. Ett vagt och till synes oskyldigt sådant är område, men det implicerar i högsta grad maktrelationer, eftersom det betyder just något man råder om eller härskar över (för övrigt precis som ordet gebit). Som vi idag använder ordet har denna ursprungsbetydelse omvandlats. Vi har inte svårt att tänka oss fria områden som ingen eller alla gemensamt råder över, men kanske dröjer sig en rest kvar i det att ett område trots allt (liksom fältet) är en yta som vi har avgränsat och utstakat, och därför tankemässigt behärskar genom kunskap och överblick.

Ett rum är ett ställe eller utrymme, en vidd eller yta i tre dimensioner. Där döljer sig en dubbelhet av å ena sidan en bestämd lokalitet, en plats, och å andra sidan en viss rymd. Mer än på engelska är ett svenskt rum såväl space som place. Liksom vad gäller de andra begreppen här har rumsbegreppet en rik metaforisk laddning. Så kan man å ena sidan skilja mellan ett socialt och ett fysiskt rum, å andra sidan tala om samhällets rumsliga sida (och då avse de fysiskt spatiala aspekterna av det sociala livet). Det gäller att hålla reda på vilka av de många metaforiska och polysemiska meningssfärerna som orden ska aktuali-

sera. När rumsbegreppet används jämsides med och skilt från begrepp som sfärer, fält och arenor brukar det ha med fysiska platser att göra. I andra sammanhang kan det ha en mer vid och abstrakt betydelse, som när jag ovan använt det som allmän term för de ”områden” som alternativt kan kallas sfärer, fält, arenor eller något annat.

I vissa rum kan man urskilja nivåer, avvägda jämna ytor som skiktar rummet horisontalt. Där finns därför också redan en hierarkisk lodrät dimension, ett uppe och ett nere, och det går att röra sig i de skikt som binds samman av att befinna sig på samma höjd.

Ibland är sfärernas och rummens konturer diffusa, men ibland framträder tydliga gränser, ramar eller rentav murar som avskärmar, skyddar och stänger in, ordnar och avskiljer. Medan den makt i sfärer och fält som jag tidigare diskuterade bygger på avståndsverkande kraftspel, antyder inramning en handfastare styrning, en distinkt och fast markering som man kan stöta pannan blodig mot.

Ordningar och strukturer uppstår genom hierarkiserande och polariserande krafter. Man kan diskutera länge huruvida de förutsätter ett entydigt centrum eller inte. Strukturbegreppet är starkt infärgat av strukturalismens perspektiv, men det borde vara möjligt att resonera om strukturerade ordningar utan att behöva åberopa sig på Lévi-Strauss. Ett system är något som är sammanställt av flera stycken, men har genom den sociologiska systemfunktionalismen ofta fått en mer specifik betydelse: något som är avgränsat, välordnat och i något avseende självständigt, som en arbetande organism eller mekanism. I Jürgen Habermas' tänkande har begreppet knutits främst till de politiska och ekonomiska systemen, stat och marknad. Men man kan även tala om många andra sorters system: skolsystem, könssystem, symbolsystem o s v. De är alltid ordningar med struktur och en hög grad av fasthet, ofta även en klar avgränsning med ramar och mittpunkter.

Mönster och scheman är inre ordningar som ännu mer än strukturer antyder att de finns formulerade i förväg eller i varje fall ganska självklart kan destilleras fram som kartor och modeller för sociokulturella praktiker. I vissa fall är sådana metaforer träffande, andra gånger kan dessa grundkoder vara observatörens analytiska konstruktioner snarare än en inbyggd totalordning i de studerade fenomenen.

De fält, rum eller platser som vi kallar arenor eller scener är av särskilt slag. De associerar till den klassiska sociologiska rollteorin och Erving Goffmans dramaturgiska sociologi. På en arena och på en scen uppträder aktörer inför en publik. Där finns främre och bakre regioner,

synliga uppträdandeplatser och dolda utrymmen för vila och förberedelser. Här finns direkt en antydning inte endast om social praxis och praktiker, utan också om en estetisk dimension, om granskande blickar, roller och självframställning.

Med ordet institution kan återigen olika sociologiska teoritraditioner förknippas, som symbolisk interaktionism, etnometodologi och kunskaps sociologi. Peter Berger och Thomas Luckmann (1967/1979) bygger exempelvis sina resonemang om institutionalisering på Arnold Gehlens antropologiskt baserade institutionsteori. Ordet har att göra med inrättning, något in-ställt (för övrigt besläktat med ordet stad och ställe). De sfärer, fält och rum som institutionaliseras organiseras på ett mer formellt sätt, de inrättas genom effektiva beslut med en kollektiv legitimitet som gör dem socialt erkända, och de har mer explicita syften och regelverk.

Slutligen kan man observera att användningen av begreppet kultur som något avgränsat fenomen, som alltså kan sättas i plural, också betonar den rumsliga aspekten av kulturella processer. En bestämd kultur är som ett visst odlingsfält med inre strukturer och yttergränser som låter den framstå som en sfär gentemot andra omkringliggande eller ibland överlappande kultursfärer. Men detta är alltså ett mycket speciellt sätt att använda begreppet kultur, som lika gärna kan stå för vissa symbolkommunikativa aspekter på all mänsklig praxis. Att tala om en kultur eller kulturer är att urskilja områden eller sfärer som hålls samman och avgränsas av vissa kulturella mönster.

Så förfogar vi alltså över ett helt spektrum av termer och begrepp som framför allt tematiserar det sociala livets objektiva, rumsliga, materiella, ekonomiska och politiska aspekter i termer av ramverk och strukturer, d v s de fastare ordningar i och genom vilka människor handlar, rör sig, strider och skapar. Jag ska här låta sfärer vara det mest allmänna begreppet. Områden och rum får stå för det som är tydligare avgränsat, fält för något med en tydligare inbyggd ordning. Hela sfärtemat orienteras mer mot det rumsliga än det tidsliga, vilket på ett spännande sätt kompletterar diskussionerna om modernisering och modernitet. Sfärer utgör en (fysiskt eller socialt) spatial dimension, ett nätverk av ordnande strukturer som moderniseringens temporal processer obönhörligen bryts mot, men också tar spjörn mot. Tidsliga flöden ramas in av sfärers rumsliga gränser, men de ges också riktning och fart av dem. Strukturer är både hinder och förutsättningar för förändringar. Och omvänt är det rörelser som skapar och upprätthåller

gränser. Sociala och kulturella fenomen kan aldrig reduceras vare sig till enbart rumsliga sfärer och kategorier eller enbart tidsliga flöden, utan bägge aspekterna behövs i sitt intima samspel. Här är det fråga om en tyngdpunktsmarkering: det som här kommer att stå i fokus är således strukturer, ramar och institutioner, sedda i sina växelspel med processer, handlingar och liv.

Sfärtyper

Vi lever våra liv i och mellan olika sfärer. Viktiga identitetsskapande läroprocesser äger rum i offentliga institutioner som skolan eller det organiserade fritidslivet, andra är knutna till mer informella strukturer som familjer eller kamratgrupper, åter andra organiseras av den kommersiella marknaden. Hur använder sig ungdomar av dessa olika sfärer, var uppstår konflikter och med vilken effekt?

Det finns oändligt många olika typer av sfärer, men här ska det främst handla om fyra olika huvudtyper:

Spatialsfärer av fysiskt, geografiskt eller ibland etniskt bestämda platser, gränser och flöden som skär igenom livsvärlden och formar regioner, rum eller arenor i och genom vilka ungdomar lever eller rör sig.

Institutionssfärer som ungdomar rör sig inom och mellan, och som i första hand är socialt definierade, även om de också ofta kan förknippas med vissa fysiska rum: skola, arbete, familj, fritidsorganisationer, medier, kamratgrupper etc. Det är dessa fält och institutioner som sfärbegreppet oftast relateras till.

Systemsfärer – stat och marknad – som med politik och ekonomi starkt inramar och påverkar ungdomskulturen, och som funktionellt underlägger institutionerna vissa regler och krav.

Smaksfärer i spänningsfältet mellan högt och lågt, som enligt somliga håller på att upplösas eller fragmenteras idag, men som uppenbarligen fortfarande är högst verksamma, inte minst genom sina olika materiella, ekonomiska och politiska institutioner.

När jag talar om sfärer i allmänhet är det oftast det som här kallats institutionssfärer som det handlar om, medan de andra mestadels får andra namn (rum, system, smaker etc). Vissa sfärer kan helt omsluta individer och grupper med en entydig smak, lokalitet eller etnicitet. Men sfärer kan som redan nämnts även vara positioner eller kretsar,

med skilda regelsystem, som människor kan genomkorsa utan att helt och definitivt tillhöra.

Medan institutions- och spatialsfärerna är relativt konkreta och handfasta, ofta någorlunda väl lokaliserade i det fysiska rummet och igenkända som sådana av de mänskliga aktörerna, är system- och smaksfärerna mer abstrakta. Spatialsfärer finns på en objektiv och fysisk nivå, institutionssfärerna är på en social nivå, systemsfärerna rör de politiska och ekonomiska nivåerna som kan ses som objektiverade förgreningar ur det sociala, medan smaksfärer finns på en kulturell nivå. Det är alltså också möjligt att diskutera i termer av fysiska, politiska, ekonomiska, sociala och kulturella sfärer.

Ricoeur (1965/1970 s 507ff) nämner tre sfärer i ett uppslagsrikt resonemang om hur mänsklig praxis objektiverar sig i yttre objekt som behövs för att utveckla subjektivitet och sociala identiteter. Arbete och privategendom ger för det första upphov till ting, produkter och ägodelar, i en ekonomisk sfär av ägande, bytesvärde, pengar, kapital och marknad. I olika offentliga institutioner objektiveras för det andra maktrelationer som knyts samman i en struktur av dominans, identifikationer och gruppkonstellationer som har med statens politiska sfär att göra. Dessa två processer rör alltså det jag kallat systemsfärerna. Smakmönstren, med sina tendenser till värderingshierarkier, konstituerar för det tredje den kulturella sfärens objekt (symboler, texter, konstverk och artefakter), som ingår som verktyg för människors ömsesidiga erkännande och värdering av varandra och sig själva.

Detta är ett exempel på hur man kan finna centrala paralleller mellan de olika sfärtypernas funktionssätt. Sfärtyperna hänger nära ihop. De knyts bland annat samman av en underliggande tematik som rör makt. Individer och grupper, med sina egna meningshorisonter och handlingsfält, konfronterar vissa makro-socialt "givna", objektiva eller objektiverade ramar och livsvillkor. Skolor och andra institutioner, ofta relaterade till stat och marknad, till elit- och populärkultur, eller till skilda spatiala formationer utövar alla oundvikliga inflytanden på all ungdomskultur, på basis av sina materiella strukturer. Min diskussion av sfärtemat kommer särskilt att fokusera de objektiverade och institutionaliserade aspekterna av ungdomars sociala liv.

Därmed kan det också sägas att det här handlar om ungdomskulturens samhälleliga aspekter, alltså om det som i det kulturella främst pekar ut mot den sociala nivån av faktisk mellanmänsklig interaktion, normer och reglerande system. Samhälle kan här (i viss motsats till

kultur) definieras som kännetecknat av territoriell organisation, institutionell struktur och tidlig kontinuitet. Ett samhälle består således av individer som lever i en organiserad gemenskap som kontrollerar ett visst territorium, lokalitet eller plats, som struktureras av institutioner som tilldelar individerna platser, roller och status, och som reproduceras över tid.² Här kommer vi främst att dra nytta av samhällsvetenskapliga modeller från exempelvis sociologi och socialantropologi. Det är där sfärer, institutioner och makt utforskats mest intensivt. Sfärtemat riktar uppmärksamheten på olika nätverk av socialt verksamma institutioner, som också utgör maktstrukturer.

Frågor om makt och motstånd har alltid varit intensivt omdebatterade i ungdomskulturforskningen, och det är i den diskussionen jag på nytt ämnar ge mig in. En diskussion av sfärernas disharmonier ger anledning att fundera över hur skilda former av makt och motstånd skapas och upprätthålls, och på vilka komplexa sätt de korsar varandra i vårt samhälle. Sfärernas spatiala, materiella, objektiverade och institutionella fenomen skapar maktstrukturer som provocerar fram levande sociala handlingar, som under vissa omständigheter kan förtätas till utopisökande kritik och olika former av motstånd.

Makt och motstånd

Makt har med styrka och kraft att göra, och är ett ord som går tillbaka på att kunna och att förmå ("att mäkt"). Makt kan alltså egentligen riktas mot vad som helst: mot naturen, mot självet eller mot andra. Men

² Ricoeur (1983/1984) diskuterar på s 195ff hur samhälle (society) och kultur förhåller sig till varandra, och till berättande och historia. Han ser samhället som historieskrivandets yttersta referens, som förmedlar mellan berättelse och förklaring, och det är hans av historikern Maurice Mandelbaum inspirerade definition av begreppet samhälle som jag här övertagit. Jämför även formuleringen: "[The social] has more to do with the roles ascribed to us within institutions, whereas the cultural involves the production of works of intellectual life. [...] The political focuses on the institution of the constitutional, the sharing of power, and so on, whereas the social encompasses the different roles ascribed to us by varying institutions. The cultural, on the other hand, has more to do with the medium of language and the creation of ideas" (Ricoeur 1986 s 323). Jfr även Geertz (1973 s 3-30, 144 och 361) om hans närliggande, "semiotiska" kulturbegrepp (som med Ricoeur som utgångspunkt lika gärna kunde kallas hermeneutiskt) och om förhållandet mellan kultur och samhälle. Kulturbegreppet diskuterades i Fornäs (1992).

som regel förknippas det ju med social, mellanmännsklig dominans, ett ord som i sin tur kommer från latinets dominus, som betyder herre – därav härska. Underordning är den relation de dominerade har till härskarna genom att vara placerade under dessas herravälde. Makt innefattar då tvång och förtryck, som bägge uppstått ur ord för trycka och klämma (tvinga). Ytterligare en besläktad men vagare term är inflytande, som kommer från latinets influentia och härrör ur astrologins tro att ett flöde från stjärnorna kunde inverka på människors handlingar.

En rad olika typer av distinktioner kan upparbetas kring dessa begrepp. Jag avstår från att referera alla olika tolkningar och systematiseringar som gjorts, och nöjer mig här med att på detta vis ha ringat in en begreppslik sfär kring ordet makt – utövande av herravälde, dominans, tvång, förtryck eller inflytande över (andra) människor. Maktens agerande subjekt kan vara en individ, en grupp eller en social kategori, men dessa kan också antingen agera via mer autonoma och abstrakta sociala eller kulturella mekanismer (indirekt maktutövning via institutioner eller kommunikation), eller de kan agera som ombud för något socialt eller kulturellt system (kyrkans, kapitalets eller statens intressen). (Naturkrafternas inflytande över människor föredrar jag dock att beteckna med andra termer än makt, såvida de inte iscensatts av människor.) Makt utövas med skilda medel: från fysiskt våld (styrka) till mer subtila former för påverkan, exempelvis genom ekonomisk utpressning, genom åberopandet av ömsesidigt erkända och därmed legitima normer, genom estetisk förförelse, eller genom olika former av psykisk manipulation.

Motstånd har att göra med att stå emot något eller någon. Det tycks därför förutsätta makt, och utgöra ett svar och en reaktion på denna makt. De som gör motstånd försöker hindra något som söker påverka dem. Motstånd har därför också med kritik att göra, ett ord som är besläktat med kris och har sin rot i grekiskans *krínein*, som betyder skilja, avgöra.³ Motstånd föds av – och föder – kritik av den bestående makten. Motståndet svarar därför på en (mer eller mindre medvetet

³ Alla begreppshärledningar har tagit stöd i Hellquist (1922/1989). En direkt koppling mellan motstånd och subjektivitet gör bl a Simone de Beauvoir (1949/1961 s 17): "we find in consciousness itself a fundamental hostility towards every other consciousness; the subject can be posed only in being opposed – he sets himself up as the essential, as opposed to the other, the inessential, the object. But the other consciousness, the other ego, sets up a reciprocal claim."

eller reflekterat) upplevd brist, en saknad. Det ger det också en förmåga att utveckla positiva utopier, mer eller mindre utarbetade önskedrömmar om ett bättre, friare och lyckligare tillstånd där maktens inflytande reducerats och det som makten hindrat kunnat utvecklas fritt, så att bristen upphävts. Det är omöjligt att tänka sig ett samhälleligt tillstånd utan vare sig brist eller makt – dessa är i själva verket samtidigt förutsättningar för mänsklig handling och förändring. Makt föder motståndets kritik och hopp, som en förutsättning för de förändrande handlingar som gör människor till subjekt. ”At a time when everything is blocked by systems which have failed but which cannot be beaten – this is my pessimistic appreciation of our time – utopia is our resource. It may be an escape, but it is also the arm of critique” (Ricoeur 1986 s 300).

Det betyder alltså inte att man lika gärna kan slå sig till ro med de maktinstanser som finns. Tvärtom finns det alla skäl att identifiera och motverka dem. Och detta är inte en filosofisk slutsats från ett distanserat tänkande, utan något som sker varje dag i alla människors vardagsliv. Liksom alla människor har någon stil, men i varierande grad av självmedvetenhet, konsekvens och fokusering, är varje människa inblandad i makt-motstånd-relationer. De har bara en varierande balans mellan att vara offer och agent för maktutövning, och det motstånd de gör mot olika makter är i varierande grad medvetet, avsiktligt, fokuserat, konsekvent eller kollektivt.⁴ Motstånd uppstår ständigt som maktens tvilling, långt innan vi börjar teoretisera kring det.

Jag intresserar mig här alltså för spänningsfältet mellan makt och motstånd, för överlappningarna mellan dessa två. I själva verket är nämligen påståendet att makt och motstånd alltid förutsätter varandra inte så självklart som det ofta framställs. För visst går det väl att tala om makt utan motstånd? Autonomi, självbestämmande och motmakt innefattar ett behärskande av livsvillkor, men det motstånd denna möter är inte främst från det man återtagit kontrollen över (då uppstår en ny makt/motståndsdialektik ”inuti” det som var motstånd mot en yttre makt), utan från andra makter som utifrån vill bestämma över dem. På den andra ytterligheten finns väl motstånd mot annat än makt, t ex psykiska eller ideologiska försvar mot insikter och förändring, eller en diffus tröghet som motsätter sig förändrande krafter men där dessa krafter inte direkt har att göra med social makt. Nykonservativa, traditionalister och slöa konventionalister gör motstånd, men då är

⁴ Jfr motsvarande utredning av stilbegreppet i Fornäs (1992).

fienden snarare förändring än makt, vilket ger en helt annan tematik än den jag här ämnar gå in på.

En lösning på problemet kan vara att tala om breda och snäva varianter av begreppen makt och motstånd. Makt och motstånd i allmänhet kan ställas mot ett genuint socialt makt/motstånd-par. Såväl de breda som de snäva begreppen förutsätter varandra inbördes. Makt i vid mening förutsätter motstånd i lika vid mening, och omvänt. *Något* slags motstånd finns alltid där det går att tala om makt i någon (om än vag) betydelse. När jag nyss talade om makt utan motstånd och motstånd utan makt var det för att jag antingen ställde ett vitt maktbegrepp mot ett snävt motståndsbegrepp eller tvärtom. Motståndet mot förändring behöver till exempel visserligen inte rikta sig mot en social maktstruktur (i snäv mening), men själva förändringen är ju ändå en sorts kraft som kan sägas utöva makt (i vid mening) över individer och grupper. På liknande sätt förutsätter också makt och motstånd i snäv mening varandra. Sådana sociala växelspel mellan makt och motstånd (i snäv mening) är det som står i centrum i det följande.

En av vår tids mest kända men också mest omdebatterade maktkritiker är Michel Foucault.⁵ Han söker visa hur subjektet alltid formas i praktiker som innefattar makt. Hans maktanalytik söker upp olika samhälleliga institutioners genealogi, deras uppkomsthistorier, för att finna de aspekter av mikromakt som finns dolda i alla ”vetande-praktiker”, där viljan att veta alltid hänger samman med en vilja till makt. Makt hänger alltså både samman med konkreta, mot kroppen verkande institutionaliserade praktiker, och med kunskapsutveckling. Ja, kunskap och makt är oskiljbart förenade, vilket understryks genom sammanställningar som ”diskurs/praktik”.⁶

Dessa Foucaults mer strukturalistiska drag (som är mindre framträdande i hans sena verk) binder språklig kommunikation så starkt till makt att någon dialogisk, kommunikativ rationalitet i förstone tycks

⁵ Se t ex Foucault (1974/1987). Jfr även Krause-Jensen (1977), Eco (1979/1987), Daudi (1987), Sholle (1988), Millot (1988) och Beronius (1991). Månson (1988) introducerar förutom Foucault även Habermas, Bourdieu och andra samhällsteoretiker.

⁶ Foucault (1969/1972) antyder visserligen att det också finns ”ett fält av icke-diskursiv praktik” (s 78) och ”icke diskursiva områden (institutioner, politiska händelser, ekonomiska praktiker och processer)” (s 181), vilket tycks ligga nära de områden som hos Habermas tematiseras som systemen. Men på andra ställen i samma arbete vill Foucault bara acceptera begreppet ”för-diskursivt” under förutsättning att ”detta fördiskursiva fortfarande är diskursivt” (s 88). Här anas en oklarhet.

utesluten. Men han är ofta motsägelsefull och förändrar ständigt sina positioner, och hans intresse för modernitet, makt, diskurser och subjekt förde honom i andra delar nära de begrepp som bl a jag arbetar med. Många gånger tycks han vartefter dra sig tillbaka från de om Nietzsche och Adorno & Horkheimer påminnande totalt förnuftskritiska perspektiven för att söka återupprätta möjligheter att tematisera kommunikation, subjektivitet och motstånd. Det framgår bl a av hur han liksom Habermas knutit an till upplysningstraditionens och Immanuel Kants strävan efter autonomi.⁷ Där finns uppenbart många möjligheter till en produktiv sammanlänkning, vilket också har prövats av bl a Richters (1988) och Poster (1989), som liksom Steuerman (1989) även dragit in element från Jean-François Lyotard (1979/1984).

Foucault inspirerar alltså till att tematisera den mikromakt som utövas i vardagliga sammanhang och som upprätthålls i sammanflätningar av sociala institutioner, praktiker och handlingsformer med kommunikativa, kulturella och språkliga diskurser. Makt och motstånd utspelar sig i möten mellan subjekt, men samhälleliga maktmekanismer bygger emellertid på mer än bara tillfälliga individuella möten. De innefattar också kollisioner mellan objektiva (yttre, institutionella) ramar och handlande (kännande, viljande, skapande) subjekt. Även vardaglig mikromakt relaterar sig till institutionella sfärer och makrostrukturer – och omvänt förmedlas makrosystemens makt alltid genom dominansförhållanden i mikrorelationer.

⁷ I t e x Foucault (1986); jfr även Östling (1989). Att Foucaults egen relation till frankfurtskolan var ouppklarad framgår f ö av hans egna självkritiska och uppskattande kommentarer i Foucault (1985). Redan Foucault (1969/1972) antyder motsägelsefullheten. Å ena sidan finns där starka (post-)strukturalistiska tendenser åt att upphäva traditionella filosofiska begrepp om t e x subjekt eller tradition. Sedan tas det halvt tillbaka i meningar som: ”jag ville inte utesluta subjektets problem, jag ville definiera de positioner och funktioner subjektet kunde inta i framställningarnas brokighet” (s 222) och ”Jag har inte förnekat möjligheten att ändra framställningen, långt därifrån, jag har bara frånhänt subjektets suveränitet den uteslutande och omedelbara rätten till det” (s 232). Detta ligger genast inte alls lika långt från varken Freuds, Wittgensteins eller Habermas’ subjektuppfattningar. Foucault betonar att hans kritiska genomlysning av gamla kategorier bara handlar om ett tillfälligt upphävande och ifrågasättande, som vill ”visa att de inte är självklara, att de alltid är resultatet av en konstruktion” (s 32) men inte förbjuder dessa äldre kategorier utan bara ”kräver att de utarbetas teoretiskt” (s 62). Ett liknande krav på (själv-) reflektion över språkliga kategorier är närmast allmängods i senmodernt tänkande, som resultat av en ökad reflexivitet, och den är mer ödmjuk än den grövre postmoderna förnuftskritikens radikalare anspråk. Jfr Birnbaum (1992) för en distinktion mellan den tidige och den sene Foucaults olika subjektbegrepp.

Kenneth Petersson (1990) hör till dem i svensk ungdomskulturforskning som använt Foucaults maktbegrepp, i en spännande men långtifrån oproblematiserad kombination med av Paul Willis inspirerade begrepp om mot- och subkulturellt motstånd.⁸ Å ena sidan resonerar han om det moderna samhällets disciplinering som ett fängelsets generalisering och decentrering (s 173ff), å den andra hävdas att ungdomar idag har fler möjligheter än förut att skapa egna nischer och hålla vuxenvärlden borta (s 166). Det är svårt att förena teorier om att samhälleliga diskurser skapar subjektpositioner som styr individers handlingar med tankar om frizoner och överskridande motkulturer. Man kan ana en dubbelhet hos Foucault och många av hans efterföljare. Å ena sidan en tendens att svepande skildra "Makten" som en allestädes närvarande hydra, vars bevakande ögon och disciplinerande organ inte lämnar någon orörd. Å andra sidan en befriande och användbar tematisering av dels mångfald och differentieringar, dels den symboliska eller kulturella nivån – eller med Foucaults egna begrepp: diskursiva aspekter av decentrerade mikromakter. I denna inbyggda motsägelsefullhet innefattas såväl problematiskt svepande och närmast cyniska totaliseringar som oerhört inspirerande nyanseringar.⁹

Även i Jürgen Habermas' (1981) teorier om system och livsvärld finns användbara verktyg för att förstå makt och motstånd. Det ena av de två stora samhälleliga systemen, staten med dess byråkrati, har utvecklat ett särskilt system för politisk maktutövning, där makt alltså är det speciella styrnings- och interaktionsmedlet. Undersåtarna väljer sina parlamentariska representanter och delegerar beslutsmakt till dem, och måste i sin tur lyda de ålägganden som statens representanter sedan föreskriver. Det hela bygger på ett i princip ömsesidigt erkännande av legitim maktdelegering. Samtidigt driver detta system fram så kallat instrumentellt och strategiskt handlande även på andra områden, d v s stödjer maktrelationer i livsvärlden som går långt utöver det som är politiskt legitimt i samhället.¹⁰

⁸ Även Sahlin (1992) och Öhlund (1992 och i hans snart avslutade avhandlingsarbete) finner Foucault användbar i sina studier av maktaspekter på sociala ungdomsprojekt.

⁹ Även Michel de Certeau (1985 s 185ff) berör denna inre spänning mellan Foucaults tes om det allseende "panoptiska" systemet för disciplinerande övervakning och hans eget subversiva skrivande.

¹⁰ System/livsvärlds-tankarna har hos Habermas (1981) inspirerats av bland andra Karl Marx, Max Weber, Talcott Parsons och Alfred Schutz. De har bland annat

Makt är förvisso det statliga systemets särskilda styrmedel, medan det andra, ekonomiska systemet använder pengar som sitt styrmedel. Även marknaden utövar inflytande över människor, men då primärt och i princip genom de ekonomiska lagarna. I praktiken blandas de olika sidorna ofta, men inte desto mindre finns ett regelverk som anger de bägge systemens principiella gränser, och det faktum att vi brukar bli uppmärksamma på när systemen klampar över dessa gränser visar att de åtminstone i viss mån är verksamma, som ideal och som reellt fungerande principer.¹¹

Makt finns samtidigt också som allmänt element i livsvärlden, i form av personliga, sociala och kulturella dominansförhållanden, som antingen kan bygga på individuellt tvång, eller vara knutet till och legitimeras av samhälleliga hierarkier med avseende på ”givna” etniska, ålders-, köns- eller klassmässiga kategorier.¹² Att livsvärlden inte är ett system på samma sätt som marknaden eller staten innebär inte att den skulle vara en helt öppen, homogen, konfliktfri och jämlik flod av mänskligt handlande. Såväl i systemen som i livsvärlden finns en spännvidd av handlingar och strukturer (och av förhandlingar och kontrakt för att reglera dessa). Också där bryts individuella händelser och skapande mot olika (subjektiva, normativa och estetiska) regelverk. Också där finns institutioner som fastlåser ramar för interaktionen. De är bara, till skillnad från ekonomi och statsförvaltning, primärt inriktade på aspekter av kommunikation och meningsskapande och har

även inspirerat Giddens (1990) och Hannerz (1992a). För introduktioner, se bl a Nørager (1987), White (1988) och Thyssen (1991).

¹¹ Castoriadis (1991) gör bland annat klart att makt och stat inte kan sammanblandas: ”Neither explicit power, nor domination need to take the form of the State” (s 466). I nästa mening varnar han för ”the mixing-up of *the* political, the dimension of explicit power, with the overall institution of society.” För honom har alltså politik med ”explicit makt” (och strävan efter autonomi via tillskapade institutioner) att göra, vilket bara är en delaspekt av samhällslivet men som rör mer än bara statsapparaten.

¹² Thyssen (1991 s 29ff, 110ff, 131ff och 170ff) diskuterar problemen med att avgränsa systemen genom styrningsmedlen pengar och makt, eftersom de används av bägge systemen och även i livsvärlden. Både pengar och makt förutsätter dessutom kommunikation och mening: man måste förstå att pengar symboliserar bytesvärde och att beslut är till för att följas. Att som Thyssen (t ex s 65ff, 174f eller 181; efter Parsons och Luhmann) kalla pengar och makt för medier är förvirrande, om man inte åtminstone (som Habermas) klagör att det i så fall finns två slags medier, där pengar och makt tendentiellt ersätter (annan) symbolisk kommunikation (samtal och andra kulturella former) medan vanliga (mass-) medier bara koncentrerar och supplerar den, som en kommunikationens och kulturens teknologi.

inte pengar och makt som sina huvudsakliga verktyg. Ur livsvärldsperspektiv omges individen av en rad olika maktformer, även om bara två av dem är yttre, objektiverade, medan de övriga fungerar intersubjektivt och kulturellt. Maktrelationerna i system respektive livsvärld kan stärka varandra, som när vita män besitter höga poster i stat och ekonomi. Men också vardaglig kommunikation präglas i sig själv alltså av ständiga dominansförsök, intimt sammanflätade med strävan efter kunskap, rättvisa och välmåga.¹³

Livsvärldens mikromakt har förbindelser med de övergripande systemen men låter sig inte lika lätt avgränsas till bestämda institutioner eller styrningsformer. Sådan makt utövas genom själva språket, och förutsätter att det samtidigt förmår skapa mening och förståelse, så att hotelser eller manipulation alls kan fungera. Här finns alltså ytterligare sätt varpå sfärer förknippas med makt och motstånd, denna gång genom de sociala hierarkier som bildar en sorts sfärer som skär igenom livsvärlden längs ett otal olika ledder.

En ”objektiv” aspekt på makt rör de materiella tvång som naturens lagar pålägger oss, men som jag alltså inte tematiserar vidare här, annat än när dessa yttre tvång ställts i tjänst hos människor och institutioner. Teknikens fysiska och rumsliga strukturer är också tvingande och kan på samma sätt dras in i maktdiskussionen om de utnyttjas av människor eller sociala system. Det är därför de två systemens politiska och ekonomiska hierarkier och tvångsmekanismer som främst svarar för de objektiverade maktaspekterna i vårt samhälle.

Men makt har också en subjektiv aspekt. Makt förutsätter subjekt som underkastas maktutövning och subjekt som utövar makt. Abstrakta system eller naturens organismer kan givetvis också påverka varandra, men makt i egentlig mening blir det inte förrän sådana inflytanden äger rum mellan levande och medvetna individer. Maktens subjekt och objekt kan dock vara ett och samma, eller rättare sagt samsas i samma kropp, när en individ utsätter sig själv för självförtryck genom att olika icke-kommunicerande lager i personligheten kolliderar. Också motstånd förutsätter en förankring i viljande och handlande subjekt,

¹³ Här har Habermas fått kritik, först från vänster för sin offentlighetsteori av marxister som Negt & Kluge (1972/1974) och Sørensen (1975), som kritiserade den borgerliga offentlighetens klassmässiga ojämlikhet och dominansformer, sedan av en strid ström av neostrukturalistiska skribenter som utifrån Nietzsche, Derrida, Foucault, Lyotard och Rorty pekat på det ofrånkomliga inslaget av makt i all språklig kommunikation. Till den feministiska kritiken av Habermas återkommer jag nedan i samband med offentlighetsteorin.

som kan utveckla motidentiteter i opposition mot de identiteter som olika maktinstanser föreskriver.

Makt och motstånd finns inbyggt på alla fronter i ungdomskulturfenomenen. Själva konstitutionen av ungdom som livsfas och kategori är från början genomsyrad av denna polaritet. Ungdom är redan från början något som underordnas vuxenheten, vilket bland annat uttrycks i begrepp som *adolescens*, *vuxenblivande*, som markerar att den unge ännu inte är vuxen, ännu inte är färdig, hel, myndig individ, människa och medborgare. Detta kan alla unga uppleva starkt idag likaväl som alltid förr, i det att samhället inte tilldelar unga människor fullständiga rättigheter och skyldigheter, och tvingar dem att i olika institutioner, främst skolan, förbereda sig för vuxenlivet på det sätt samhällets dominerande normer föreskriver. Alla ungdomar gör motstånd mot denna gemensamma underordning, men detta motstånd är ofta dolt och omedvetet, individualiserat och splittrat, i det att det överlagras av andra samhälleliga motsättningar, som bland annat utgår från kön, etnicitet och klass. Denna allmänna underordningsdimension måste därför analyseras tillsammans med sina konkreta manifestationer och i sina olika kontexter med andra maktdimensioner. Men det finns skäl att hålla i minnet att när vi talar om ungdomsrörelser eller ungdomskulturer så bygger dessa alltid till en viss del också på denna allmänna dominansrelation, även om den alltid kommer till uttryck som mer avgränsade och konkreta fenomen, där andra dimensioner blandats in.

Nitschke (1985) skriver ur ett historiskt perspektiv om barns och ungdomars motstånd mot föräldrars påbud. Konflikter mellan unga och vuxna kan vara uttryck för såväl generationskonflikter som epokala förändringar (s 75 och 137). När unga människor utsätts för ökat förtryck beroende på förändringar och kriser i samhället eller familjerna uppstår lidande och bristupplevelser, som sedan kan levas ut i revolter och motrörelser. Genom fantasiaktivitet skapar barn och ungdomar nya ideal och utopier, som öppnar annorlunda aspekter på tid och rum, ger tillfälle till att skapa autonoma gemenskaper och mobiliserar en kritisk och utopisk handlingsberedskap (s 77 och 100).

Åldersdimensionen sätter dock inte alltid ungdomar nederst i hierarkin: de kan också utöva makt mot yngre barn, och i vissa avseenden kan de i kraft av just sin ungdomlighet även utöva makt mot äldre. Som vitala och attraktiva kan de ha symbolisk dominans i medier och mode; som fysiskt starkare kan ibland åldringar uppleva dem som hotande.

Andra maktrelationer är som sagt knutna till dimensioner som kön, etnicitet och klass. Könsordningens maktaspekter har redan behandlats i Fornäs m fl (1991).¹⁴ Forskningen om etniska konflikter och dominansförhållanden på ungdomskulturområdet är ett allt mer uppmärksammat fält, som bland annat rör den makt som strömmar ur historiska traditioner och lokala, geografiska gemenskaper, och på ett högst problematiskt sätt drar in diffusa yttre, biologiska skillnader som tematiseras under beteckningen ras.¹⁵ Den av (arbets-)marknadens arbetsdelning producerade differentieringen i sociala samhällsklasser är starkt knuten till statushierarkier och maktutövning, i det att vissa samhällsskikt berövas makt och inflytande över sin egen verklighet, medan andra individer erövrar klasspositioner som ger dem motsvarande makt över andra.¹⁶

Dessa samhälleliga hierarkier bildar ”givna”, objektiverade ramar som göder maktprocesser och föder ett flerdimensionellt motstånd. Ett stort forskningsfält rör hur maktrelationer med avseende på ålder, kön, etnicitet och klass reproduceras och omformas genom socialisations- och kulturmönster i det senmoderna svenska samhället, och hur sådana maktdimensioner kommer till uttryck i ungdomskulturens olika former. Men här ska det i stället handla om under vilka former och på vilka arenor den strid mellan makt och motstånd äger rum som kan utlösas av och utspela sig längs ovannämnda konfliktdimensioner.

Institutioner

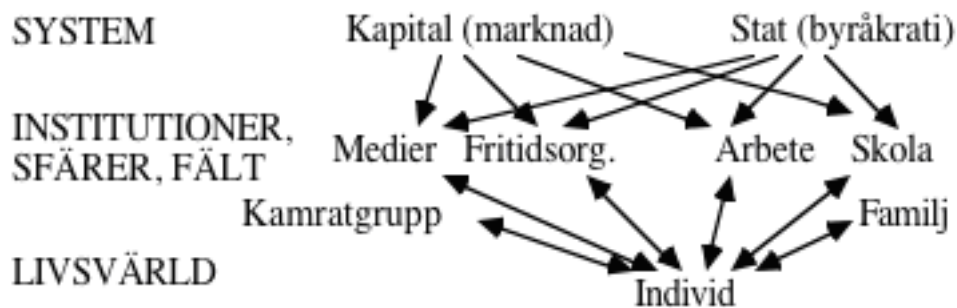
Till de sociala arenorna för maktutövning och motstånd hör olika institutioner, som ofta står under starkt inflytande av systemen stat och marknad, men som också innefattar livsvärldsliga aspekter av handling och kommunikation mellan människor kring kunskaper, normer, identiteter och kulturuttryck. Institutioner som skolor, fritidsgårdar, varuhus eller medieapparater är inga rena systemorgan, utan ramar för förhandlingar mellan systemkrav och livsvärldskrafter. Systemen själva

¹⁴ Jfr t ex Hirdman (1987) och Göransson (1991) om kön, makt och diskurser.

¹⁵ Jfr t ex Gilroy (1987), Røgilds (1990), Sjögren (1991) och Palmgren m fl (1992).

¹⁶ Klassmässiga maktaspekter finns relativt utförligt utredda i svensk ungdomsforskning. Se exempelvis Arnman & Jönsson (1987), Fornäs m fl (1988), Hermansson (1988), Palme (1990), Roe (1992) och Czaplicka (1993). För klassteoretiskt nytänkande, se t ex Beck (1986 och 1991), Berger (1987) och Schulze (1992).

fungerar snarare som organiserande kraftpoler än som välavgränsade sfärer. Deras ordningsprinciper genomsyrar i varierande grad olika samhällsliga institutioner som förmedlar mellan system och livsvärld, och såväl marknadens som statens (den så kallade ”offentliga sektorn”) konkreta institutioner innehåller alltid såväl maktens och pengarnas systemkrav som kommunikativa processer. Institutioner finns alltså av vitt skilda slag, med större eller mindre beroende av det ena eller andra systemet. Det omdebatterade begreppet ”civilt samhälle” brukar stå för livsvärldens institutionella dimension. Sådana livsvärlds-institutioner för upprätthållande av dels traditioner och kunskapsförmedling, dels solidariteter för gemenskap, dels identiteter genom socialisation, förutsätts vara skilda från systemen. I praktiken är det svårt att skilja mellan systemens och livsvärldens institutioner annat än som princip och ideal. System- och livsvärldsprinciper blandas inom varje institution, men i skilda proportioner.¹⁷

Institutionerna inramar samtidigt handlingsfält eller arenor för interagerande människor. Deras strukturerande regler och ramverk såväl begränsar som möjliggör handlingar. De konstituerar ofta också rumsliga sfärer, nätverk av lokaler och platser som genomsyras av de olika institutionernas mer eller mindre systemorienterade koder och principer. Alla vet att när de kommer in i en byggnad som fungerar som skola gäller andra förhållningsregler än i ett shoppingcentrum.

¹⁷ Här bygger jag åter på Habermas (1981), jfr även Cohen & Arato (1989) samt Berger & Luckmann (1967/1979). Skirbekk (1992) gör intressanta iakttagelser runt institutioner, sfärer och politisk kultur. Institutionsbegreppet behandlas på skilda sätt av olika traditioner, vilka jag tyvärr inte kan göra rättvisa här. När Sørensen (1973) och Melberg (1975) kallar litteraturens kretslopp, offentlighet eller fält för ”den litterära institutionen” är begreppet avsevärt vidare än brukligt; däremot finns det uppenbart institutionella inrättningar inom den kulturella sfären (förlag, tidskrifter etc).

Institutionerna kolliderar också ofta med varandra. Det finns en huvudmotsättning mellan de som orienterar sig mot staten och de som främst stödjer sig på marknaden. Statliga interventioner i ungdomars liv har ofta motiverats med att ”motverka kommersialismens negativa verkningar”, medan marknadens utbud inte sällan erbjuder kompensation för och frihet från den tristess och det tvång som främst skolan skapar. Men det förekommer också samverkan och utbyte mellan institutioner, även mellan sådana som stödjer sig på motsatta system.

På ungdomsområdet framträder två tendenser under det senaste årtiondet. För det första har statligt orienterade institutioner gått in med sina resurser och krav på områden som förut var reserverade för dialektiken mellan marknadskrafter och livsvärldens spontana grupp-bildningar (familjer, kamratgäng). Ett exempel är den växande mängden organiserade rockverksamheter i studieförbund, skolor och fritids-gårdar, med vissa tendenser till institutionalisering, formalisering och byråkratisering (fastare och mer explicit reglerade arbetsformer), peda-gogisering (så att rockspelande allt mer liknar skolan, med lärare, läroböcker och studieplaner) och instrumentalisering (så att rocken underordnas externa syften av typ drogfrihet eller upprätthållande av ordning på gator och torg). Liknande tendenser kan skönjas i flera andra länder, inte minst de nordiska, men är extra starka i Sverige, där staten och folkrörelserna av tradition varit relativt starka och centralise-rade, främst genom den omfattande apparaten för offentlig och pro-fessionell socialisation (daghem, skolor och högskolor).

Den andra aktuella tendensen är en uppluckring av gränserna mel-lan statens och marknadens insatser på ungdomsområdet, i det att ung-domsarrangemang allt oftare stöds samtidigt av stat, kommuner och privata sponsorer. Kampen mot kommersialismen tycks ha förlorat sin kraft som centralpelare i statlig kultur- och ungdomspolitik (och det gäller i stort sett alla politiska partier, även om det borgerliga regim-skiftet kan ha accelererat utvecklingen något).¹⁸

Det är inte bara skilda systemkrav som skapar inbördes konflikter mellan institutioner. Deras respektive organisationsprinciper och mål kan även kollidera av helt andra skäl. Det kan finnas suddiga gränser eller överlappningar mellan deras verksamhetsfält, vilket kan skapa

¹⁸ Jfr Fornäs m fl (1988), Bjurström & Fornäs (1988), Bjurström (1991) och Fornäs (1993) om det föränderliga förhållandet mellan stat och marknad på ungdomssek-torn. Langager (1985) diskuterar maktaspekter av statliga institutioner på socialisa-tionens område.

osäkerhet eller rentav konflikter. Det kan t ex vara oklart exakt vid vilken ålder man bör lämna en typ av institution och övergå till en annan, gränser mellan sociala skikt är alltid aningen oprecisa, och olika aktiviteter kan krocka i sina anspråk på utrymme, lokaler, ekonomiska resurser eller sina ungdomliga "klienters" tid.¹⁹

Institutionerna är inte bara systemens (främst statens) lydiga redskap. Där utspelar sig inte bara disciplinering och kontroll, utan de inramar också socialt liv, omsorg och välfärdsarbete. Statens organ har exempelvis en viktig uppgift i att motverka problem i det kommersiella marknadsystemet (inklusive arbetsmarknaden). Genom politiskt beslutade statliga ingripanden som jämställdhetslagstiftning och stöd för utsatta minoriteter kan också sociala institutioner gripa in mot förtryck och ojämlikhet som härrör ur livsvärldens relationer. Analysen av system och livsvärld bör således inte förleda oss att se de förra som onda och den senare som god, lika lite som vi omvänt ska se endera systemet som en rättigenom god eller ond kraft.

Rörelser

Somliga institutioner är explicit konstituerade som reaktion mot etablerade maktstrukturer, och då främst för att bjuda motstånd mot bägge eller ett av systemens krav. De formerar sig som motinstitutioner, även om de efterhand oftast kommer att integreras och underordnas bestämda systemkrav, i den mån de alls överlever. Det som ger dem kraft och liv är att de bärs upp av sociala rörelser.

¹⁹ Så gott som all ungdomsforskning berör i något avseende sådana krockar mellan institutioner eller fält, varför en litteraturöversikt återigen ter sig ogörlig. Det handlar nästan alltid om studier av vissa spänningsfyllda relationer mellan skola, arbete, familj, medier och/eller fritidsorganisationer. Det gäller t ex Ziehe (1982/1986, 1989a och b samt 1993), Hermansson (1988), Jonsson (1991), *Ungdom och makt* (1991) och Olson (1992), studier av ungdom och politik som Carle & Sjöstrand (1991) eller Czaplicka (1991a och b), den omfattande (främst sociologiskt orienterade) arbetslivsforskningen samt skolforskningen (både den som utförs inom den sk Pedagogiska gruppen i Lund och den mer Bourdieu-orienterade utbildningsforskningen vid bl a Högskolan för Lärarutbildning i Stockholm). Den statliga maktutredningen har producerat en hel del relevant bakgrundsmaterial; se t ex Petersson (1987), Hirdman (1989) samt *Demokrati och makt i Sverige* (1990). Dess rapport om massmediernas makt Petersson & Carlberg (1990) kan också relateras till Mathiesen (1985) men berör knappast ungdomskulturfrågor.

Rörelser är kollektiva formeringar som just rör sig, rör vid maktstrukturerna och rör om i samhället. De bygger dels på ”kollektivt handlande, d v s avsiktig samverkan mellan människor för att åstadkomma förändringar i den rådande sociala ordningen”, dels på ”aktivt deltagande” från sina anhängare (Friberg & Galtung 1984 s 13). Rörelser producerar och utnyttjar olika mer eller mindre institutionaliserade organisationer, genom vilka de formerar och rör sig, och med vilka de rör vid och påverkar samhällsliga maktförhållanden. De framprovoceras av miss- och maktförhållanden, mot vilka de gör motstånd, och de innehåller oftast också ett framåtriktat, utopiskt moment i det att de bidrar till samhällsförändring av något slag, oftast i en riktning som av rörelsen själv uppfattas som emancipatorisk, frigörande. Rörelsers verkliga effekter varierar dock beroende på tid och kontext. I vissa fall konvergerar och samverkar olika rörelser i sin kritik av dominerande förhållanden och i vissa av sina strategier och utopier. Men de kan i många fall också kollidera inbördes, genom att drivas av och driva motsatta krav och intressen.

Många sociala rörelser kan ses som försvarsreaktioner på systemens tendenser att kolonisera livsvärlden, alltså som försök att hålla systemkraven på plats. De är emellertid inte bara defensiva, utan innehåller också offensiva moment som pekar på alternativa lösningar och utprövar vad som skulle kunna ses som en bredare kommunikativ rationalitet, inte enbart vänd mot destruktivt kolonisationskrav utan också som utveckling av livsvärldens emancipatoriska och kommunikativa potentialer. Genom att explicit peka på problematiska makt- och samhällsfrågor bidrar rörelser till att synliggöra makt, genom att tematisera den i symbolisk form. Anonyma eller dolda dominansformer får genom konkreta motaktioner en tydlighet.²⁰

I komplexa samhällen utvecklas sociala rörelser endast inom begränsade områden och under begränsad tid. När rörelserna mobiliserar blottas den andra och komplementära sidan av de dolda nätverken. Dessa dolda nät blir synliga när de kollektiva aktörerna konfronteras eller kommer i konflikt med en offentlig politik. [...] Latens och synlighet är den kollektiva handlingens båda

²⁰ Mina resonemang om rörelser utgår från Habermas (1981 och 1985a), Eyerman (1987), Arato & Cohen (1988), Cohen & Arato (1989) och Melucci (1989/1992). Några exempel på studier av konkreta ungdomsrörelser är Sveri (1967), Fornäs (1979 och 1993), Bjurström (1980), Haller (1981), Wehling (1982), Bahr (1982), Jensen (1982), Breyvogel (1983), Fornäs m fl (1984), Dowe (1986), Nielsen (1991), Carle (1991) samt Thörn (1991). Se även Carle & Peterson (1992) och Fornäs & Bolin (1992).

förenade poler. [...] Aktörerna blir synliga först när det uppstår ett offentligt kraftfält, men i övrigt befinner de sig i ett tillstånd av latens. Latens innebär inte inaktivitet utan snarare att motstånds- eller oppositionspotentialen är inslagen i vardagslivets egen varp. Den finns i den molekylära erfarenheten hos individer och grupper som tillämpar vardagslivets alternativa betydelser. I detta sammanhang uttrycks inte motståndet genom kollektiva former av konfliktorienterad mobilisering. Specifika omständigheter krävs för motstånd och därmed för att mobilisera och synliggöra denna latent potential. (Melucci 1989/1992 s 82f)

Melucci talar om rörelser som ”nuets *nomader*”, som i sin rörlighet synliggör maktens former och mobiliserar de vardagens dolda motståndspotentialer utan vilka rörelserna inte skulle finnas.

Nyare rörelser är mer än någonsin inriktade på information och kultur, som ett uttryck för senmoderna tendenser till medialisering, reflexivitet och estetisering av vardag, politik och ekonomi. Deras form blir också ofta mer och mer genomsyrad av medier, vilket gör det svårare att entydigt definiera vad en social rörelse är. Bl a blir gränsen mellan rörelser och del- eller subkulturer oklar när rörelsers kollektivitet kan bygga främst på kommunikation genom medier.

Den problematiska och ännu föga utforskade tillväxten av olika fundamentalistiska, nykonservativa och/eller rasistiska rörelser komplicerar bilden ytterligare. De kan visserligen också ses som symptom på samhällsliga problem, maktförhållanden etc, men de ställer forskaren inför svåra avgöranden. Antingen kan begreppet sociala rörelser reserveras för rörelser med emancipatoriska och maktkritiska inslag, men då blir gränsen omöjlig att dra. Även den mest auktoritära och reaktionära rörelse kan innehålla något moment av kritik mot andra maktinstanser, så som dagens rasistiska retorik också kan attackera den centrala demokratiska statsmakten eller delar av det internationella storkapitalet i den lokala gemenskapens namn. Alternativet att räkna in sådana rörelser under samma begrepp ställer till problem i analysen av sociala rörelser som allmänt fenomen. Det som stämmer för ungdoms-, kvinno-, miljö- och vänsterrörelser stämmer ofta inte alls på nyfundamentalismen och bara delvis för regionalistiska och etniska rörelser. Då behövs en klar differentiering av begreppet, vilket i sin tur kan leda vidare till dess fullständiga fragmentering, om man också tar i beaktande de inbördes skillnaderna och konflikterna mellan sådana

rörelser som kan klassificeras som progressiva, emancipatoriska eller radikala (om nu sådana termer alls låter sig definieras).²¹

Liksom fallet är med offentlighetsteorin, som jag strax ska behandla, tycks teorierna om rörelser och civilt samhälle (som synes i min egen framställning) lätt anta normativa drag. Gränsen mellan en analys av hur samhällssfärer faktiskt fungerar och en modell för hur de borde vara är ofta vag i sådana idealtypiskt upplagda modeller, där forskarna ofta också starkt sympatiserar med vissa av de krav som de studerade rörelserna framför. Inte desto mindre utgör sociala rörelser uppmärksammade fenomen i dagens politiska diskussion, och teorierna om dessa är väl värd att inarbetas också i svensk ungdomskulturforskning.

Offentligheter

Det offentliga står i motsats till det privata som något öppet och allmänt tillgängligt i motsats till det som är slutet och intimt eller åtminstone den enskildes angelägenhet. Också etymologiskt går ordet ”offentlig” tillbaka till fornhögtyskans ord för ”öppen”, medan ”privat” är avlett av latinets ”privus”, som betyder ”för sig bestående, enskild” (Hellquist 1922/1989). Offentligt är det som är i någon mening öppet, tillgängligt och gemensamt för ett principiellt obestämt antal individer, även om enskilda offentligheter skapar sina särskilda grupper och gränser. Privat är då det som i princip är slutet, stängt för obehöriga.

Offentligt och privat är logiskt, etymologiskt, historiskt, sociologiskt och juridiskt varandras motsatser: det avskilda är inte öppet. Men ändå står de kanske inte i så diametralt motsatsförhållande till varandra – i varje fall inte längre i vår tids ungdomskultur? Har det senmoderna samhället gjort den enskildes privatliv mer öppet? För ungdomars skapande av gruppmissiga eller personliga stilar, kollektiva eller individuella identiteter och subjektivitetsformer kanske ut det mest

²¹ Anthony Giddens (1991 s 210f) gör ett försök: ”I define emancipatory politics as a generic outlook concerned above all with liberating individuals and groups from constraints which adversely affect their life chances. Emancipatory politics involves two main elements: the effort to shed shackles of the past, thereby permitting a transformative attitude towards the future; and the aim of overcoming the illegitimate domination of some individuals or groups by others. The first of these objectives fosters the positive dynamic impetus of modernity. [...] Emancipatory politics is concerned to reduce or eliminate *exploitation, inequality and oppression.*”

privata i offentlighetens ljus? Hur möts och samspelar inre och yttre, personligt och kollektivt, privat och offentligt i vår tids ungdomskulturella fenomen? Sådana frågor antyder bland annat också ett nära samspel mellan psykiskt identitetsarbete, utåtvända kulturyttringar och kollektivt sociala formationer.

Offentlighetsbegreppet har (med rötter hos Immanuel Kant) framför allt utvecklats av Habermas (1962/1984) och av Negt & Kluge (1972/1974). Det fick en viss spridning under 1970-talet, exempelvis i Västtyskland hos Bürger m fl (1980 och flera andra arbeten), i Danmark hos t ex Cheesman & Kyhn (1975) och i Sverige i texter som Fornäs (1979). Under 1980-talet har det dock förekommit ganska sparsamt inom ungdomskulturforskningen, men det finns med som en beståndsdel i såväl diskussionen om sociala rörelser och civilt samhälle som i Habermas' senare arbeten.

Ungdomar rör sig snabbt mellan familj, skola och offentliga rum: städernas gator och torg befolkas vissa tider på dygnet huvudsakligen av unga människor, medan vi vuxna sitter och trycker hemma framför TV:n. Adolescensen handlar bland annat oerhört mycket om att ta in samhällsideal och normer i sitt inre, att via skola, kamratgrupper och medieförmedlad ungdomskultur söka sig ut från den privata sfären till det offentliga livet. Samtidigt är ungdomsperioden en tid då individuationen och den slutliga separationen från föräldrarna gör att striderna om det verkligt privata gränser intensifieras och individens privata zon markeras som ett personligt revir och föregriper den vuxna autonomin. En helt strikt dikotomi är dock svår att upprätthålla, och Thomas Ziehe (1989a och b) hör till dem som sökt uttrycka skolans halvoffentliga karaktär med ett begrepp som socialitet till skillnad från dels familjens intimitet, dels gatans eller politikens offentliga rum och institutioner. Det verkar svårt att entydigt indela konkreta fysiska eller sociala rum i antingen offentliga eller privata.

I den förkapitalistiska, representativa offentligheten var gränserna vaga: det privata fanns knappast i vår mening. Framväxten av den borgerliga offentligheten skapade inte bara det offentliga i egentlig mening, utan också och inte minst det privata. Samtidigt som fora och kanaler för offentlig diskussion och verksamhet formades byggdes de murar som kom att omge å ena sidan de privata företagen och å andra sidan det familjära privatlivet. Och i växelverkan med denna struktur formades också den moderna, borgerliga staten, med offentligheten som förmedlare mellan stat och individ, system och livsvärld. Det ver-

kar omöjligt att säga vilket som kom först – denna moderna struktur växte fram som en helhet. Och så snart den skapats började den också förändras. Man kan tala om en ständigt pågående strid om gränserna mellan privat och offentligt, en strid som skapar och upprätthåller såväl det privata som det offentliga. Privat och offentligt är som resultat av en sådan strid ibland åtskiljbara områden, ibland överlappande tendenser.

Habermas (1962/1984) talade om att en refeodalisering av offentligheten genom att nya korporativa sammanväxningar av stat, marknad och massmedier hotade att upplösa den borgerliga offentligheten och omintetgöra dess rationella diskussion. Detta är inte lika självklart idag, och Habermas (1981) bryter tydligt mot den pessimistiska tolkningen när han betonar att nyare medieoffentligheter aldrig kan komma bort från de kommunikativa möjligheter som ligger i den offentliga publikens möjligheter att tolka och säga nej. Den senmoderna offentligheten kan ha oklara gränser mot stat och marknad, men det offentliga livet (bland annat i medierna) är för den skull inte tömt på meningsskapande dialoger. Men senmodern medieutveckling har ändå ruckat på den strikta uppdelningen mellan privat och offentligt.

För att utreda detta behövs först lite klarare begrepp. Man kan skilja mellan å ena sidan privata och offentliga sfärer, å andra sidan livsvärlds- och systemorienterade sfärer. Intimsfären är livsvärldens privata sektor, marknaden består av privata ekonomiska intressen som ackumulerar kapital och inbördes byter varor och tjänster med pengar som medel. Staten kallas ju ofta aningen missvisande ”det offentliga” (”offentliga sektorn” etc). Den egentliga offentligheten är inte detta maktinriktade system utan livsvärldens offentliga institutioner för ”gemenskapande” kommunikation. Den kan uppdelas i en kulturell och en politisk del, med å ena sidan förlag, tidningar, museer, teatrar, konserthus och alla kulturinstitutioner, å den andra politiska partier, rörelser och organisationer. Medierna finns med i bägge.

Följande figur skisserar relationerna mellan olika samhällsliga sfärer. Den anger också några typiska exempel på hur utbytet mellan dessa sfärer sker.²²

²² Den är en sammanvävning och vidareutveckling av de som finns i Habermas (1981 vol 2 s 473), Habermas (1962/1984 s xvi och 46) samt Broady & Weyler (1977 s 59). Jfr även Mortensen & Møller (1976). Utbyte sker givetvis även inom respektive sfär, så som pengar cirkulerar inom marknaden eller åsikter cirkulerar

<i>Livsvärld</i>	<i>Utbytesrelationer</i>	<i>System</i>
Intimsfär (Familj)	Arbetskraft (makt) → ← Lön (pengar) ← Varor&tjänster (pengar) Efterfrågan (pengar) →	Marknad (Ekonomi)
Kunskaper Normer ↓ Symboler ↑ Upplevelser (kommunikation)	Skatter (pengar) ↘ ↘ Service (pengar) ↘ Politiska beslut (makt) Efterfrågan (pengar) ↗ ↙ Varor&tjänster (pengar)	↓ Varor&tjänster (pengar) Efterfrågan (pengar) ↑ ↓ Skatter (pengar) Service (pengar) ↑ Politiska beslut (makt) ↑
Kulturell Offentlighet ↗ Politisk ↘	Skatter (pengar) → ← Service (pengar) ← Politiska beslut (makt) Masslojalitet (makt) →	Stat (Förvaltning)

Habermas (1981) kallar ofta intimsfären för privatsfär, och framhäver att livsvärlden har sina institutionella ordningar. I sitt offentlighets-teoretiska arbete (1962/1984) betonar han i stället skillnaden mellan privat och offentligt, och räknar in ”det borgerliga samhället” (marknaden, ”socialsfären”) med dess varuutbyte och arbete i privatområdet, tillsammans med ”kärnfamiljens inre rum”, och ställer dem mot ”den offentliga maktens sfärer” i form av statsapparaten, med offentligheten och kulturmarknaden som förmedlande organ. Medan den kulturella offentligheten huvudsakligen relaterar sig till intimsfären, relaterar sig den politiska offentligheten mer till den ekonomiska sfären.

Relationen mellan privat och offentligt kan alltså ses på två sätt: antingen som intimsfär vs kulturell & politisk offentlighet, eller också som hela figurens övre två fält, intimsfär och ekonomisk sfär, vs de två nedre fälten, ”borgerlig” offentlighet och stat.

Offentlighetens (eller offentligheternas) olika diskurser och dialoger härbärgerar kommunikativa processer. Det handlar alltid om en dialog av olika röster för att samtal ska uppstå. Diskurs, kommunikation och offentlighet handlar inte enbart om att bli överens, utan också om att låta olika sidor formulera sig i förhållande till varandra. Offentliga samtal använder språkliga och symboliska uttrycksformer för att

inom offentligheten (och t ex kan vandra mellan dess kulturella och politiska delar).

argumentera kring kunskaper, normer, stilar och identiteter. Olika individer och grupper har åtskilda ideal och åsikter, men möts i offentligheter utan att för den skull bli lika. Offentligheter gör inte subjekten lika och förenade, utan kan lika gärna tematisera och tydliggöra skillnader. Här finns plats för den polyfona dialogicitet som bland Michail Bachtin (1963/1991 och 1988) teoretiskt utarbetat. Offentlighet, samtal och kommunikation förutsätter en dialog av olika röster snarare än enig kör. Resonemang och resonans, rationell argumentation och samstämmig harmoni, offentlighet och konsensus, har inte fullt så mycket med varandra att göra som man kunde tro.²³ Samtidigt rymmer offentliga samtal bestämda mått av maktutövning, och är på så vis alltid hybrida, blandade processer.

Habermas har ofta kritiserats för sin alltför verbalt inriktade och argumentationsorienterade teori om offentligheter (1962/1984) och kommunikation (1981). Sådan kritik förekommer ymnigt bland hans motståndare, men också bland dem som velat knyta an till hans teorier. Ricoeur (1986 s 298) hör till de många som ifrågasatt hans ”over-estimation of the power of persuasion by discussion [...] the assertion that finally the extension of discussion will be enough to change things.” Liknande synpunkter återfinns hos Fraser (1987), Bergryd (1987a), Steuerma (1989), Benhabib (1992), Elliott (1992) och Fornäs (1990a och 1992), som alla ser onödiga snävheter i Habermas’ begrepp, som skulle kunna modifieras för att bättre hantera könsskillnader och andra uttrycksformer än det förnuftsorienterade ordet. Thyssen (1991 s 190f) pekar på att man kan urskilja tre sätt att kommunicera. Dels kan konflikterna upplösas och konsensus uppstå. Dels kan konflikten bestå men man blir överens om sättet att hantera den, genom t ex förhandlingar, omröstningar eller kompromisser i stället för våld. Dels kan det hända att enighet varken uppnås om konfliktens innehåll eller dess form. Då uppstår ”öppet krig”, som fortfarande innefattar kommunikation med bestämda spelregler, men där interaktionen helt

²³ Det gäller även etymologiskt: resonera kommer från latinets ”ratio”, förnuft, medan resonans har att göra med ”re-sonare”, återljudande. Habermas har av somliga postmodernister (till stor del felaktigt) beskyllts för att övervärdera konsensus-aspekten i livsvärldens kommunikation. Såväl hans offentlighets- som hans kommunikationsteori kan mycket väl utvecklas i linje med en Bachtin-orienterad dialogicitet, och han betonar själv många gånger det väsentliga i vår tids ökade uppmärksamhet på mångfald och skillnader. Andra teoretiker kan säkerligen leverera mer utarbetade analysredskap just för sådana aspekter, men de är inte oförenliga med Habermas’ idéer.

bygger på strategiskt snarare än förståelseorienterat handlande. Sådana nyanseringar behövs av kommunikations- och offentlighetsbegreppen för att undgå konsensualistiska idealiseringar.

Med Negt & Kluge (1972/1974) kan man vidare ta fasta på att Habermas ger denna offentlighet bestämningen ”borgerlig”, eftersom den uppkommit i det borgerliga (kapitalistiska) samhället och drivits fram av den unga borgarklassen. Då finns det möjlighet att resonera om ”motoffentligheter” som institutionella ordningar som bärs upp av sociala rörelser och som kritiserar den dominerande borgerliga offentligheten och utprovar alternativa offentlighetsstrukturer. Dessa experimenterar med annorlunda och kanske mer demokratiska sätt att organisera information och meningsbildning, litteratur, teater och musikliv o dyl. Medan motrörelsebegreppet betonar det dynamiska, det sociala och det politiska, och subkulturbegreppet tar fasta på det kulturella och stilmässiga, lägger offentlighetsbegreppet tyngdpunkten på institutionella och diskursmässiga interaktionsformer. Motoffentligheter förknippas alltså med motrörelser och motkulturer, som dessas alternativt konstruerade organisatoriska apparater och institutionella nätverk för kollektiv kommunikation på såväl det politiska som det kulturella området. De är givetvis inte antioffentliga (lika lite som motrörelser är mot rörelser eller motkulturer antikulturella) utan skapar tvärtom offentlighetsstrukturer som är avsedda att vara rikare och mer öppna än de dominerande, som svar på att de kanske underlagts vissa systemkrav och ockuperats av dominerande samhällsklasser.

Begreppet motoffentlighet förutsätter ofta att det finns en ”vanlig” (”borgerlig”) offentlighet att förhålla sig oppositionellt gentemot. Den senmoderna fragmenteringen av samhället och medievärlden har ifrågasatt detta. Lika väl som det är omöjligt att knyta samman alla motoffentligheter till en enda alternativ sådan, finns det idag inte en enda, allomfattande samhällelig offentlighet som överblickar helheten. Offentligheten är oåterkalleligen fragmenterad, och alla försök att återskapa en homogen helhet är dömda att misslyckas.²⁴ Å andra sidan är de existerande offentlighetsformerna olösligt inflätade i varandra. Även om inget diskussionssammanhang förmår omfatta hela samhället, kan heller inget bryta sig helt loss från de övriga, och tillsammans bildar de

²⁴ Jfr Thyssen (1991 s 129 och 146ff). Negt & Kluge (1972/1974) kallar sådant för ”lägermentalitet”: viljan att upprätta ett alternativt och heltäckande läger vid sidan av det borgerliga samhället, så som arbetarrörelsen likaväl som hippierörelsen försökt.

en väv av språkspel, i vilken alla kommunikativa diskurser vävs in. Och kännetecknande för offentliga diskurser är deras öppenhet – att i princip vem som helst kan träda in i dem och att de har en beredskap att föra in nya teman. Även om allt aldrig omfattas av en och samma offentliga diskussion finns det heller inget som alltid måste stå utanför den i sig mångfasetterade offentlighetens ljus. Att tro att en enda offentlig kultur kan och bör sammanfatta hela samhället är därför lika vilseledande som att omvänt (som Lyotard, Richard Rorty eller andra postmodernister) skildra samhället som en helt sönderslagen mosaik av särskilda subkulturer. Fragmenteringen utesluter inte sammanhang. Däremot kan det även fortsättningsvis vara möjligt att tala om mot-offentligheter som sådana offentlighetssammanhang som uttalat vänder sig emot andra och mer hegemoniska offentligheter, förutsatt att dessa maktoffentligheter inte då själva åter betraktas som totala helheter.

Ett problem i vanligt språkbruk är att det statliga så ofta likställs med "samhället" och med "det offentliga". För ett av Marx och Habermas inspirerat tänkande är detta absurt. Stat och samhälle står snarast emot varandra, vilket den nu så populära termen civilt samhälle vill betona. Och stat och offentlighet är åtskilda storheter i Habermas modeller. Offentlighetsteorin skiljer mellan tre sektorer. Först då samhället, i sig uppdelat på intimsfär och ekonomisk sfär, bägge privata. Sedan stat, i meningen den statskommunala byråkratiska apparaten. Och slutligen offentligheten, med en kulturell gren som med sina fora och medier förmedlar mellan intimsfär och stat, och en politisk som med föreningar, rörelser och partier förmedlar mellan produktionssfär och stat.²⁵

Ett mycket vanligt problem i den offentliga ungdomsdiskussionen är motsägelser i begreppen; centrala ideologiska tankefigurer utnyttjar just sådana begreppsglidningar. Aktörer som är knutna till det statliga systemet är särskilt benägna att identifiera stat, samhälle och det offentliga, vilket underbygger en bristande uppmärksamhet på statens problem och maktutövning i samhället, gentemot livsvärlden och gör det svårt att förstå legitimitetsproblem. Aktörer närmare marknadens sida använder å sin sida ofta argument som grumlar åtskillnaden mellan intimsfär och det privata lönearbetet när privatisering av arbetsområden motiveras i termer som associerar till familjens och individens självbestämmande. Olika tiders, länders, grupper eller kulturers uppfattning om gränsen mellan privat och offentligt kan därför vara oerhört

²⁵ Jfr Olson (1992 s 20f) och Melucci (1989 s 171f och 196).

viktiga att analysera, utan att de för den skull alltid behöver vara möjliga att överta som analytiska, vetenskapliga begrepp, då de kan innehålla paradoxer.

Ett annat problem är att man växlar mellan två perspektiv på begreppsparet. Makrostrukturellt kan vi tala om privat och offentligt som ”objektiva” sociala sfärer i samhället. Mikrofenomenologiskt kan vi å andra sidan också diskutera individers och grupper erfarenheter av privat och offentligt. Så kan t ex individens pendling mellan hem och arbete ses som en övergång mellan privat och offentligt, trots att arbetet kanske också tillhör det privata, om än inte intimsfären. Om man så vill kan man säga att en ung människa i livsvärlden kan fly familjens vardagsrum som något alltför offentligt och dra sig undan till det egna rummet med dess privata, hemliga utrymmen (fickor, lådor, dagbok etc), samtidigt som familjen i sin helhet ur ett strukturellt perspektiv måste ses som närmast urtypen för en privat enhet. Hemmets olika rum är alltså mer eller mindre privata, liksom för övrigt också varuhusets (toaletter och provrum som mer privata eller intima för kunderna, personalens utrymmen för de anställda, hissar och trappor som tydligt offentliga). Arbetet är (oftast) privat men ”mer” offentligt än hemmet. Privat-offentligt kan upprättas som en relation i olika vardagssammanhang utan att direkt ha att göra med de strukturella sfärerna privatsfär och offentlighet.²⁶

Att ungdomar kanske sällan använder termerna ”privat” och ”offentligt” gör dem inte analytiskt obrukbara, särskilt som andra uttryck, t ex ”att vara ifred” och ”att gå ut”, kan ses som indicier åt det hållet. Men det är inte säkert att just offentligheten är det avgörande i sådana fall. Ibland kan den klyftan vara primär, när individer verkligen vill skydda ett eget rum från all allmän insyn och sluta sig, eller omvänt vill ut ur det privata och möta vem som helst i en öppen kommunikation. Men ibland kan det snarare handla om livsvärldens försvar mot systemkrav från statspolen. Ungdomar vill kanske vara ifred från statens och dess institutioners inblandning, kolonisering av livsvärlden, genom systemkrav i skola, på marknaden etc, samtidigt som de kanske

²⁶ Lieberg (1992 s 97ff, och 1993) och Löfgren (1993) utreder utmärkt olika aspekter på privat/offentligt och rumslighet. Jfr även Ronström (1992 s 242) som laborerar med fyra sfärer: sängkammarsfären, vardagsrumssfären, de lokala träffpunkterna och det offentliga livet. Ganetz (1992) studerar samspelet mellan varuhuset och hemmet i unga flickors stilskapande. Franzén (1982, 1989 och 1992) studerar historiska maktaspekter av ungdomars rörelser i stadens offentligheter.

inget principiellt har emot att öppna och visa sig för andra ungdomar i (mot-) offentligheter som Kungsträdgården, kamratgång eller rentav i massmedier eller på konsertscener. Det är möjligt men inte självklart att privat-offentligt är det bästa analysredskapet.

Medietillväxten har som sagt ytterligare komplicerat begreppen. Nyhetssändningar för in det offentliga i våra vardagsrum, program som *Vem tar vem?* eller *Dialog* gör det privata offentligt. Mediesfären kan ses som en arena där system- och livsvärldsmoment möts och medieras, där pengar, makt och kommunikativ mening blandas. Men om senkapitalismen låtit både det politiska och det ekonomiska systemet, både stat och marknad, tränga in i och växa samman med offentligheten, gör det också dessa gränser svårare att upprätthålla. I varje fall framstår privat och offentligt inte längre som två lätt åtskiljbara sfärer eller områden; det är inte lika enkelt att hänföra olika verksamheter till endera sidan.

Detta gäller inte bara för vänstern och kvinnorörelsen, som på 70-talet reste parollen "Det personliga är politiskt" – och alltså politiserade och därmed offentliggjorde det privata – eller för den nya högerens program om att tvärtom privatisera det offentliga.²⁷ Det är lika tydligt bland ungdomar, som är snabba på att pröva nya medier. Med en Walkman formas tunnelbaneoffentligheten med hjälp av självvalda, privata musikljud, så att den fysiska offentligheten privatiseras (så sker i viss mån redan genom bokläsning, och territorialiserade hörnor på torget hindrar ju obehöriga att röra sig på även den i princip mest öppna plats).²⁸ Omvänt skapar veckotidningar, heta linjen, datornät och videobytare en (ungdoms-)offentlighet även hemma i flick- eller pojkrummet, när man visar upp sig för andra via telefon och datorer och när även s k hemorienterade ungdomar kan få stor omvärldskontakt. Med datorer kan unga hackers både skapa nya sorters offentligheter och gömma sig bland hemliga koder. Och i en oändlig speglingskedja växelverkar ungdomars privata identitetsproduktion med medierade offentliga förebilder, i sin tur modellerade på andras "privata" ungdomsliv. I sampling och bricolage av olika slag bryter ungdomskulturer liksom konstnärsavantgardister mot de regler för privat ägande som kodifierats i t ex copyrightlagstiftning, vilket skakar om såväl lagstiftare som kulturindustrier och kulturarbetarnas fackliga organisationer.

²⁷ Exemplet lånat från Larsen (1989 s 22).

²⁸ Jfr Hosokawa (1984).

Kanske kan man hävda att moderniseringsprocesserna, inte minst medialiseringen, tenderar att särskilja de rumsliga från de sociala aspekterna på privat/offentligt. Å ena sidan finns vissa offentliga rum som öppet tillgängliga fysiska platser där människor möts. Å andra sidan finns offentliga sociala sammanhang för öppna samtal, med vissa regler och ramar. Dessa äger ofta rum på bestämda platser, i särskilda rum, på torg eller kaféer, i möteslokaler eller teaterlokaler. Men medierna möjliggör att sociala offentligheter bryts loss från direkt fysiskt umgänge och därmed från rumsliga begränsningar. Så var det ju redan med den borgerliga press och publiceringsverksamhet som funnits med sedan den borgerliga offentligheten konstituerades. Men 1900-talets elektroniska medieexplosion har gjort detta än tydligare, genom att upphäva offentlighetens avgränsbarhet i både tid och rum och gjort omvärlden potentiellt närvarande i hemmets innersta vrår. Medier används ju för att överbrygga temporala, spatiala och sociala avstånd.

Det innebär att senmoderniteten inte upplöst gränserna mellan privat och offentligt, utan bara dels differentierat bägge i grader och (bland annat delkulturella) sektorer, dels separerat (offentliga och privata) fysiska från sociala rum. Offentliga principer i social mening är allt mindre geografiskt och spatialt fixerade.²⁹

Så är ungdomsstil offentliga tecken som samtidigt kan vara högst privata, eller i varje fall slutna världar för stora vuxengrupper. Olika symboler kan ha central funktion inom avgränsade subkulturer men vara meningslösa för andra. Stilskapandets intersubjektiva kommunikation och åtskiljande överbryggar på så vis vissa klyftor mellan privat och offentligt, liksom mellan inre och yttre. Det gäller också sådant som kamratgängens rörelser på gator och torg mitt på gränsen mellan privat och offentligt eller halvöppna, halvoffentliga sammanhang som klubbar, föreningar, fanzines, telefonkedjor och kompisgäng kring husockupationer, housemusik, våldsvideor eller datahacking. Medierna bidrar till att göra klyftorna än mer diffusa, inte genom att utplåna offentligheten eller det privata utan genom att låta dem tränga in i varandra och bli mindre av ömsesidigt uteslutande områden och mer av krafter eller tendenser mot offentliggörande respektive avskiljande.

Naturligtvis handlar offentlighet alltid om att privata erfarenheter förs ut på en offentlig arena. Så var det i den tidiga borgerliga offentlig-

²⁹ Jfr vidare Sennett (1977/1986), Meyrowitz (1985), Lieberg (1993) och Reimer (1993). Också Giddens (1990, s 18) talar om ett modernt särskiljande av space från place, av sociala rum från fysiska lokaliteter.

heten, där de enskilda borgarna fick ett forum för att just ventilera sina personliga åsikter och ståndpunkter. Att ungdomliga stiltecken används i ett offentligt spel som uttryck för individers identiteter innebär därför inte i sig någon komplikation. Men frågan är vad i denna symboliska kommunikation som är öppet och vad som är privat när det idag är svårare att urskilja entydiga privata eller offentliga zoner.

Ytterligare en problematisering kan relateras till temat identitet, subjektivitet och kön. I offentligheten rör sig och verkar inte bara materiella krafter, sociala eller språkliga strukturer utan också subjekt, i bägge betydelseerna. Subjekten skapas och styrs, samtidigt som de skapar och styr, såväl i det privata som i det offentliga.

Aktuella versioner av psykoanalysen har definitivt brutit med synen på psyket som något biologiskt determinerat och betonat den språkliga och interaktiva sidan av individens konstruktion. Också detta problematiserar förhållandet mellan privat och offentligt, eftersom det mest privata – våra unika innersta personlighetsstrukturer – visar sig djupt präglade av symboliska kommunikationsformer. Den symboliska ordningen förmedlas av modern och fadern men är i sig lika mycket offentlig som privat. Samtidigt som offentligheterna genomkorsas av subjektivitet genomskärs också vi subjekt av offentliga ordningar. Hur kan då åtskillnaden mellan de två sfärerna alls upprätthållas? Kanske är det rentav denna subjektets decentrering och problematisering med hjälp av interaktionsperspektiv från G H Mead till Habermas och från Freud till Derrida och Lacan, objektrelationsskolan och Lorenzer, som gjort att Habermas m fl funnit dikotomin privat-offentligt allt mindre teoretiskt användbara. Det privatas kärna i individens inre är inte försvunnet eller totalt upplöst, men i varje fall från allra första början genomkorsat av offentliga strukturer och diskurser. Därmed blir det inte lika självklart viktigt att urskilja en huvudmotsättning mellan det som är individens närzon och det som ligger längre bort.

Bland ungdomar likaväl som i vuxenlivet har särskilt kvinnor förknippats med det privata (hem, familj, intimitet, känsloliv), män med det offentliga (politik, krig, sceniska framträdanden på såväl estrader som gator). Den s k Birminghamskolans ungdomskulturforskning fick på 70-talet kraftig feministisk kritik för att dess manliga forskare bara såg eller ville se unga killars offentliga uttryck och glömde såväl det privata som de unga kvinnorna. Feministiska forskare som Angela McRobbie (1991a) och Kirsten Drotner (1986) hävdade att detta direkt

hänger samman med deras fokusering av ungdomsstilar på de offentliga scenerna.

Också den klassiska borgerliga offentligheten byggde ju in en sådan könsfördelning, vilket även kan ge offentlighetsteorierna en slagsida. Kritiken mot birminghamskolans subkulturstudier är parallell till en vanlig feministisk kritik av marxismen för att på motsvarande sätt försumma den reproduktiva omsorgen i intimsfären och prioritera det ”produktiva” och mansdominerade arbetet. Och vad gäller offentlighetsbegreppet har exempelvis Janet Wolff (1990) på motsvarande sätt kritiserat modernitetslitteraturen (Baudelaire, Simmel, Benjamin, Sennett och Berman) för att genom bl a att låta den manlige flanören bli urtypen för det moderna livet och därigenom likställa den moderna erfarenheten med den offentliga och med manligheten. Hon efterlyser en feministisk modernitetssociologi som kan fånga såväl kvinnors erfarenhet av moderniteten som dess intimsfärsaspekter.³⁰

Att se det privata hemmet som en reproduktionsarena enbart är ett manligt perspektiv: för många kvinnor är familjen lika mycket en arbetsplats. Det var t ex slående hur man i samband med de s k Kungsträdgårdskravallerna i Stockholm för ett par år sedan kunde se påfallande många unga tjejer av en mängd olika stilar och etniska bakgrunder ströva omkring och mötas utan rädsla just i denna kaotiskt karnevaliska offentlighet, medan de säkert kände sig betydligt mindre individualiserade och autonomt fria hemma i familjen. Här är åter ett exempel på att individualisering och socialisation inte är varandras motsatser utan

³⁰ Bocock & Thompson (1992, s 2) vill sudda bort gränsen mellan offentliga och privata sfärer, eftersom det sociala finns lika mycket i det mest intima. Donna Haraway (1990 s 212) går så långt att hon vill överge begreppsparet privat/offentligt till förmån för en nätverksmodell: ”If it was ever possible ideologically to characterize women’s lives by the distinction of public and private domains – suggested by images of the division of working-class life into factory and home, of bourgeois life into market and home, and of gender existence into personal and political realms – it is now a totally misleading ideology, even to show how both terms of these dichotomies construct each other in practice and in theory. I prefer a network ideological image, suggesting the profusion of spaces and identities and the permeability of boundaries in the personal body and in the body politic. ’Networking’ is both a feminist practice and a multinational corporate strategy [...]” Sedan räknar hon ändå upp olika ”idealized social locations” – market, paid work place, state, school, clinic-hospital, church – där det inte verkar helt ovidkommande att resonera kring den skiftande graden av offentlighet. Helt klart behövs ett könsteoretiskt orienterat nytänkande kring offentligt och privat, ett arbete som påbörjats av andra feminister, däribland Wolff (1990), Åquist (1990), Landes (1991), Halonen (1991) och Benhabib (1992).

tvärtom förutsätter varandra. I vissa typer av offentligheter kan undertryckta grupper känna sig mer ”hemma” än i det privata.

Vidare har kvinnor ofta varit den största publiken i offentliga spektakel, i konsertsalar och teatersalonger. De är alltså inte frånvarande från den offentliga scenen. Inte heller är unga kvinnor osynliga på gator och torg: ”kvinnlighet som maskerad” förknippas ofta med att göra sig till offentliga objekt för andras blickar.³¹ Slutligen finns det iakttagelser som tycks bryta mot uppfattningen av män som utåtriktad rörliga och kvinnor som hemmabundna. Unga kvinnor reser idag lika mycket som män och börjar rentav resa på egen hand tidigare, de flyttar först hemifrån till eget boende och från glesbygd till storstad.³² De tycks erövra allt mer av det offentliga, medan unga män omvänt bryter sig in i det privata, t ex med dataspel. Ändå kvarstår väl ännu ett tag den generella tendensen att det privata är kvinnornas territorium medan det offentliga domineras av män.

En offentlighetsteori behöver verktyg att förstå det privata. Och det som inringas i det privata är individerna och deras inre, psykiska subjektivitet. Så finns en koppling mellan behovet att uppmärksamma för det första kvinnorna, för det andra de privata och familjära arenorna, och för det tredje den psykiska eller subjektiva dimensionen.

Också kvinnliga ungdomsforskare har lyft in en reviderad psykoanalys på kulturarenan för att se individer som mer än system eller punkter på en karta, för att få verktyg att tolka deras motiv och inre drivkrafter och för att ge det privata och intima en djupare kärna. Här behövs psykoanalytisk kompetens i kulturforskningen, för att förstå det privatas kärna i subjektiviteten. Såväl Bourdieus kultursociologi som cultural studies’ stilanalyser har saknat detta, vilket bl a resulterat i ett förtingligande av det offentliga, av sociala, språkliga och kulturella former, till stelnade strukturer och system där de handlande subjekten reducerats till abstrakta prickar på en karta eller till blott och bart effekter av yttre krafter.³³ Subjeksproduktionen, och inte minst dess könsmissiga sida, tvingar oss att ge upp en naiv syn på privat och offentligt och studera deras ömsesidiga växelspel i såväl teckensystemen som de psykiska strukturerna.

Kan man säga att moderniseringen nu lett till en så stor differentieringsgrad mellan nivåer, dimensioner, sfärer och fält att den entydiga

³¹ Riviere (1929/1992), Modleski (1986), Ganetz (1992).

³² Se t ex Mitterauer (1986/1991 s 58), Czaplicka (1987) eller Fornäs (1991 s 58).

³³ Donald (1991) tar upp förhållandet mellan psykoanalys och cultural studies.

uppdelningen mellan privat och offentligt splittrats upp i en rad fragment? Är det privata och det offentliga två organisationsformer eller sfärer inom livsvärldens sociala nivå, eller är de bara två ytterpoler på ett allt mer komplext kontinuum? Hur har moderniseringen förskjutit dem, och vad har kön och identitet, stil och medier att lära oss om detta? Könsaspekten pekar på att relationerna mellan de två inte någonsin varit så enkla som de kan verka från ett manligt perspektiv. Identitetsarbetet påvisar vikten av en subjektiv teoridimension, vid sidan av offentlighetsteorins vanliga sociala dimension och kommunikations- eller språkteoriernas kulturella. Stiltemat exemplifierar hur kulturell praxis ständigt överskrider gränser mellan privat och offentligt och låter dem forma varandra. Medieutvecklingen har ytterligare förskjutit och luckrat upp gränserna mellan de två, så mycket att man idag kan fråga sig om det alls är fruktbart att se dem som två varandra uteslutande områden eller sfärer i det senmoderna samhället. Däremot kan de vara användbara för att i konkreta analyser betona sociala organisationsaspekter på hur å ena sidan grupper, subkulturer eller sociala rörelser aktivt bygger upp knutpunkter eller arenor för politisk och kulturell kommunikation, å andra sidan hur individer lika aktivt kan söka dra sig undan och skydda ett eget rum för ömtåliga upplevelser och intimt relationsskapande. Här ger ungdomskulturen gott om exempel att studera, från diskotek, motorklubbar, fanzines och ockuperade hus till väninnydder, dagböcker, datahackers, rollspel och hemliga fantasivärldar. Där bör vi alltså inte glömma bort det privata när vi studerar det offentliga, utan dels försöka se bägge sidor i deras inbördes växelverkan, dels också inse att det finns allt fler överskridanden som hindrar dem från att konstituera sig som åtskilda områden.

Det mest privata rör sig alltså i vår tid inte sällan mitt i offentlighetens skarpaste ljus, och skapandet av stilar och subjekt i senmodern ungdomskultur belyser hur det privata från början förutsätter det offentliga och omvänt. Offentligheten tränger inte i efterhand in i en ursprunglig privat sfär, utan de konstitueras och vidareutvecklas hela tiden tillsammans.

Trots offentlighetsbegreppets många olika problem är det – som komplement till de andra sfärorienterade begreppen – ändå användbart för att uppmärksamma hur information och kommunikation organiseras institutionellt i samhället, med allt från medier till mötesplatser.³⁴ Begreppet blir klarare om dess sociala och rumsliga aspekter tydligare

³⁴ En liknande slutsats drar Skogerbø (1990).

skiljs från varann. Och motoffentligheter är ett utmärkt sätt att tematisera kritiska och alternativa former för kollektivt organiserad diskussion och gemenskap.

Smakhierarkier

Offentlighetsbegreppet rör sig som framgått in från de sociala mot de kulturella aspekterna, och drar också in de subjektiva. Kulturellt bär stilar, delkulturer och språkformer på maktrelationer och motståndsmöjligheter som tematiserats i olika kultursociologiska teoribildningar. Jag ska först beröra Pierre Bourdieus inflytelserika teorier om smak och status, för att i nästa avsnitt komma in på den så kallade birminghamskolans sub- och motkulturstudier, som sätter det kulturella i fokus och där motståndsbegreppet varit centralt.

En av sfärtyperna är de kulturella hierarkierna mellan ”högt” och ”lågt”, ”smalt” och ”brett”, ”fint” och ”populärt”. Ungdomsorienterad populärkultur har intressanta relationer gentemot dels etablerad officiell elitkultur, dels konstnärliga avantgarden. Detta knyter dessutom an till forskningen om livsformer och livsstilar, där de förra oftast definieras som mer knutna till sociala kategorier och klasspositioner än de senare, som kan vara både individuella och kollektiva.³⁵

Den inte minst i nordisk ungdomsforskning mest använda teoretiska bearbetningen av detta område har den franske kultursociologen Pierre Bourdieu stått för.³⁶ Jag ska med hjälp av Donald Broady (1991 s 169-307) försöka sammanfatta några av hans centrala begrepp, centrerade runt begreppen kapital, habitus och fält. Bourdieu generaliserar begreppet *kapital* till att gälla alla sorters värden, tillgångar och resurser. Vid sidan av det ekonomiska kapitalet framträder då det symboliska kapitalet, som är allt vad sociala grupper erkänner som värdefullt. Mest använt är hans begrepp för det kulturella kapitalet, det symboliska kapital som har att göra med högre utbildning, förfinad smak och finkulturell kompetens. Han har också använt uttryck som utbildningskapital och vetenskapligt kapital för andra specialgrenar av

³⁵ Jfr text Lenz (1986), Petersson (1988), Du Bois-Reymond & Oechsle (1990), Johansson & Miegel (1992), Reimer (1992) eller Fornäs (1992).

³⁶ Se text Bourdieu (1972/1977, 1979/1984, 1984/1992, 1986 samt 1992a och b), Broady (1986), Roe (1987) samt Skovmand (1988). Bourdieu (1984/1992 s 163ff) diskuterar ungdom, ålder och generation i relation till klassrörelser.

samma symboliska kapital. Det sociala kapitalet handlar däremot om tillgångar i form av personliga kontakter och förbindelser, och kan inte (enligt Broady s 171f) ses som en del av det symboliska kapitalet. Investeringar i och ackumulation av ekonomiskt såväl som kulturellt kapital kräver långsiktiga strategier för fruktbarande investeringar, strategier som är förankrade i olika grupper, familjer och släkter, och som utnyttjar möjligheterna att konvertera en typ av kapital till en annan. Kapitalens värde bestäms i ett ömsesidigt, socialt spel av erkännande och misskännande: vissa symboliska tillgångar erkänns som värdefulla samtidigt som man förnekar att man själv har bestämda egenintressen som är knutna till en materiell ekonomi. De finkulturellt orienterade är överens om att konst och teater är värdefullt och kan aldrig inse att detta intresse är förknippat med sociala maktpositioner.

I sin *habitus*, det i kroppen nedlagda system av varaktiga och överförbara dispositioner för att handla och tänka på bestämda sätt, lagrar människor erfarenheter som sedan används i de sociala, ekonomiska och kulturella strategierna. Fördelningen av olika *habitus* på olika individer och grupper ger upphov till paralleller eller homologier mellan rummet av livsstilar och det sociala rummet. Medan *habitus*-begreppet materialistiskt försöker förklara individens subjektiva drag, utvecklar Bourdieu (fortfarande med Broadys ord) fältbegreppet för att analysera deras objektiva sociala omständigheter. Ett socialt *fält* är ett ”system av relationer mellan positioner besatta av specialiserade agenter och institutioner som strider om något för dem gemensamt” (Broady 1991 s 270). Så framträder exempelvis litteraturen och litteraturkritiken som ett någorlunda autonomt fält med egna syften, värden och regler, institutioner och agenter, ortodoxier och heterodoxier. Alla som vill strida på detta fält måste åtminstone vara överens om att det är värt att strida om. Bourdieu har analyserat såväl produktionsfält (författare-kritiker-förlag etc) och konsumentfält (läsare t ex). Fältbegreppet har i Bourdieus tappning en tydligt riktad struktur: där finns det ekonomiska och det kulturella kapitalets bägge poler och för alla kapitaltyper finns det en entydig hierarki mellan hög och låg kvantitet. Alla individuella positioner i fältet bestäms av sina inbördes relationer i detta välordnade fält. Det påminner mer om hur magnetens nord- och sydpol eller hur trupperna intar sina bestämda positioner på slagfältet, än hur havrekornen spirar på ett sädesfält. Broady påpekar (s 291) att fältbegreppet skulle kunna relateras inte bara till Marx’ begrepp om klasser eller produktions-

förhållanden, utan också till Habermas' offentlighetsteori – under förutsättning att man erkänner att dominansförhållanden inte bara är patologa utan fundamentalt ofrånkomliga.³⁷

Smaksfärerna mellan det som av samhällets dominerande institutioner (och en stor del av dess medborgare) betraktas som högt respektive lågt är emellertid som bekant föränderliga. Livsstilar och kulturklyftor reproduceras visserligen genom socialisation i familj och skola. Denna reproduktion av smaker är en aspekt av (och ett verktyg för) reproduktionen av maktförhållanden i samhället, genom att smakerna ordnas hierarkiskt i statuskategorier.³⁸ I perioder av snabb samhällsomvandling kan dock dessa sfärer omvandlas och förskjutas. Senmoderniteten har på nytt satt dem i gungning, med en ökad individualisering och reflexivitet, som bägge tillsammans bidrar till att förvandla smakklyftornas karaktär och relationer. Högt och lågt försvinner inte, utan finns sannerligen kvar i olika institutioners och gruppers orienteringsmönster. Men olika delkulturer i samhället uppfattar dem alltmer olika, och den gemensamma värderingsskalan krymper.

En sådan pluralisering av smakhierarkier har ofta givit anledning till kritik mot olika äldre och stelare modeller, dit Bourdieus klassiska arbeten räknats. Det är svårt att längre hävda att det finns en entydig smakpyramid med endast två sidor (knutna till kulturellt respektive ekonomiskt kapital). Å andra sidan är det lika uppenbart självbedrägeri att inbilla sig att alla klyftor och strukturer upplösts i ett fritt flöde av individuella röster. Laermans (1992 s 256ff) gör ett intressant försök till modifiering. Han menar att samhället fortfarande har ett maktcentrum, men att detta kulturella centrum omges av ett intrikat nätverk av perifera delkulturer, som var och en har sina egna legitimerande hierarkier. Så uppstår ”a polyhierarchichal but still 'centred' situation”. I olika autonomiserade fält uppstår interna gränser mellan ”högt” och

³⁷ Broady påpekar också närheten till besläktade begrepp som ”den litterära institutionen”; jfr Sørensen (1973) och Melberg (1975). Broady hävdar att Bourdieu skulle tagit avstånd från Sørensens försök att göra den litterära institutionen beroende av kapitalackumulationens förlopp. Bourdieu betonar ju varje fälts relativa autonomi, och han ser inte ekonomin som yttersta förutsättning. Däremot är han ändå intresserad av relationer mellan fält som bland annat har att göra med homologier mellan rummet av livsstilar och det sociala rummet – att t ex det litterära fältet är intimt förknippat med ackumulation av kulturellt kapital, och de dominansmekanismer detta möjliggör.

³⁸ Jfr om klyftan högt/lågt och dess historiska öden Burke (1978/1983), Huyssen (1986), Chambers (1986), Collins (1989), Ross (1989) och Boëthius (1990). Radway (1989 och 1992) exemplifierar hur elitens kulturella legitimitet upprätthålls.

”lågt”. Dessa hierarkier baseras på och legitimeras av var sin intern kanon, så att flera delkulturella värdeskalor uppstår. Till denna modell måste dock också läggas att vissa av dessa delkulturella skalor har en starkare institutionell förankring och backas upp av systemstödda institutioner (som skolor och kulturmyndigheter), medan andra befinner sig i opposition mot delar av dessa mer etablerade och dominerande smakskalorna. Och även om ingen total homologi längre finns mellan smaker och sociala kategorier som klass, kön eller etnicitet, så finns ännu starka krafter som knyter dem samman.

Senmodern populärkultur har drag av såväl modernistisk högkultur (med hög självreflexivitet och inslag av komplexa formexperiment som problematiserar subjekt och språk) som förmodern folkkultur (med brett episkt berättande, funktionsbundenhet och inslag av karnevaliskt gyckel och omvända roller). Dikotomierna överskrids ständigt av enskilda verk och genrer. Ändå är sådana gränsöverskridanden och blandningar spännande just för att några sfärgränser finns kvar i människors medvetanden. Gränsöverskridande kräver gränser, hur relativa, rörliga och tillfälliga dessa än är.

Det är viktigt att uppmärksamma hur förskjutningar äger rum. Reproduktionen av smakhierarkier är inte bara enkel (en kopiering av rådande ordningar) utan utvidgad, i det att den innefattar en kvantitativ tillväxt såväl som en kvalitativ transformation av dessa hierarkier. Individualisering och reflexivitet är två generella tendenser som bidragit till en ökad differentiering och rentav fragmentering av smakfälten. Detta har medfört att det blir allt svårare att mäta och väga smak och kulturella kompetenser enligt någon entydig måttstock, vilket också innebär att begreppet kulturellt (socialt, symboliskt o s v) kapital blir diffusare.³⁹ En ekonomisk metaforik kan täcka över fältets dynamik och ge en missvisande bild av smak som något som entydigt kan mätas och ackumuleras. Då förtingligas kulturella processer på ett sätt som går hand i hand med reifikationstendenserna i vardagens och institutionernas praxis, men som döljer andra, dynamiska och kreativa sidor av kultur och kommunikation.

Trondman (1990 och 1991) betonar den från Bourdieu hämtade ”misskännandets princip”, som innebär att människor inte vet att deras smak relateras till sociala positioner utan uppfattar smakfrågor som helt

³⁹ Frow (1987 s 67) hör till dem som kritiserat kapitalbegreppets generalisering på kulturens område på grund av bristen på full konvertibilitet mellan kulturellt och ekonomiskt kapital.

individuella och rent estetiska. Senmodernitetens ökande reflexivitet har visserligen inte medvetandegjort allt, men absolut ökat människors uppmärksamhet på just sådana kultursociologiska förhållanden. Ungdomar kan exempelvis mycket väl känna till den legitima kulturens musikformer och samtidigt uttrycka avsmak för den, och de kan ofta ange att även egna smakomdömen ska ses i sammanhang med den sociala grupp i vilken de ingår. Smak och avsmak uppfattas inte längre lika ofta självklart naturalistiskt, utan relativiseras och ses som det de är och alltid varit: socialt, psykologiskt och kulturellt relaterade konstruktioner.⁴⁰

Kopplingarna mellan smak och makt är alltid närvarande och viktiga att få syn på. Varje handling och varje symbolisk diskurs har en aspekt av status- och dominansförhållanden. Men det betyder inte att det är allt som finns att säga om kulturen. Också andra motiv och mekanismer spelar in, och även om de alltid har en sida som vetter mot social status är det inte deras enda sida.

För det första kan alltså inte kulturella distinktioner (längre) reduceras till sociala klyftor. Korrelationerna är inte längre entydiga, även om starka samband fortfarande finns kvar. Individualisering och ökad differentiering har tillsammans med växande reflexivitet gjort bilden mer komplex.⁴¹

För det andra har kulturell praxis alltid andra aspekter än de som har med status och strategiskt handlande att göra – allt kan inte reduceras till enbart ett uttryck för viljan till makt.⁴²

⁴⁰ Detta antyds t ex i Fornäs m fl (1988 och 1990), Johansson & Miegel (1992 s 294ff), Malmgren (1992 s 221) och flera andra nyare ungdomsstudier. Mer explicita empiriska undersökningar av den aktuella och säkert (mellan tider, klasser, kön, delkulturer etc) skiftande balansen mellan reflexivitet och misskännande vore välkomna, t ex i studier av hur individer motiverar sin smak.

⁴¹ "First and foremost, it no longer seems tenable to try to establish strict correspondences between cultural cleavages and social hierarchies, creating simplistic relationships between particular cultural objects or forms and specific social groups. On the contrary, it is necessary to recognize the fluid circulation and shared practices that cross social boundaries" (Chartier 1988 s 169). Även Reimer (1992) och Frow (1987 s 67) konstaterar att det inte finns någon omedelbar korrelation mellan smak och klasstruktur.

⁴² Jfr kritiken från Bourdieus tidigare samarbetspartner Passeron (1991). "Thus the profit motive (economic or symbolic) *alone* is inadequate to explain why human beings engage in the pursuit of scientific research. At rock bottom, Bourdieu's metaphorical preferences deny the moral dimension of human pursuits and refuse to recognize the ludic and expressive quality of human experience" skriver Mander (1987 s 446). "Bourdieu's perspective, however, is rationalist and economic, in-

Att något upptagits i den dominerande, legitima kulturen innebär inte att dess enda funktion är att legitimera makt. Andra funktioner och betydelser finns kvar parallellt. Och spänningar mellan högt och lågt löper inte bara längs klassdimensionens bildning och pengar, kulturellt och ekonomiskt kapital. Kön och etnicitet definierar delvis överlappande, delvis andra makt-motståndrelaterade hierarkier.⁴³

En fördel med Bourdieus teorier är annars att där finns en viss komplexitet i de härskande samhällsskikten, genom segmenteringen i kulturellt och ekonomiskt kapital. Då går det exempelvis inte längre entydigt att tala om ”den dominerande klassens smak”, utan denna måste differentieras längs andra dimensioner. Kanske måste man här gå flera steg vidare och differentiera ytterligare, i takt med hierarkiernas fragmentering. Broady (1986 s 13ff, och 1990 s 303ff) resonerar t ex om en tänkbar tredje kapitalform, knuten till karriärer inom folkrörelser och föreningsliv.

Ett problem i teorin om kulturellt kapital utgör populärkulturen. Somliga har velat utvidga detta till att även innefatta ett populärkulturellt kapital, med sina specifika värden, statuspositioner och hierarki-

sofar as it reduces all practice to the accumulation of cultural capital, i e of specific forms of power.” skriver Friedman (1990a s 103, jfr även 1990b s 312f och 327). ”Social positioning is, however, only one element in the construction of identity” hävdar Miller (1987 s 9, jfr även s 213). ”Men ändå kvarstår problemet, att hos Bourdieu tycks allt bli ett spel med spelregler men lite sägs om det specifika innehållet i exempelvis ’heder’, ’utbildning’, etc. [...] Bourdieu verkar i huvudsak syssla med bytesvärden – knappast med bruksvärden” hävdar Gesser (1987 s 283). ”Med andra ord tenderar den för varje kulturellt område specifika ’materian’ att försvinna ur analysen” konstaterar Broady (1991 s 476). Estetisk smak är just *inte* godtycklig – inte vad som helst kan bli legitim smak för någon, utan det beror också på faktorer som har att göra med hur företeelsens innehåll och form förhåller sig till subjektet som värderar den.

⁴³ Bourdieu (1990) gör dock ett försök att explicit tematisera könsaspekterna, som Moi (1991) tagit fasta på i sitt feministiska försök att använda Bourdieu. Jfr Broady (1991 s 222 och 434) om Bourdieus antropologiska grundantagande att ”människan (eller snarare mannen) är en bytande och stridande varelse som är disponerad att söka vinna andra människors (i första hand andra mäns) erkännande och att dominera dem.” Roe (1992) hör till dem som sökt rätta till denna ensidighet och betona att både klass och kön behöver tas med som huvuddimensioner i smakanalyserna. Reduceras könsrelationerna till att männen använder kvinnor som bytesobjekt i sin inbördes statusjakt missas väsentliga aspekter, t ex den aktiva spänning mellan faderligt och moderligt som psykoanalysen belyser, och som bland annat är en förutsättning för att förstå intimsfärens konflikter mellan män och kvinnor. Allt kan inte reduceras till ekonomins, politikens och det offentliga livets sociokulturella fält.

er.⁴⁴ Och visst är det egendomligt att koncipiera arbetarkultur och annan dominerad kultur som närmast icke-kultur, avsaknad av kulturell legitimitet. Men populärkulturella kompetenser erkänns sällan av omgivningen och är svårare att konvertera till sociala positioner. En Abba-freak kan visserligen ha hög status bland andra fans, men för att sådana kompetenser ska ge samhällelig utdelning behövs en akademisk eller kulturindustriell karriär som ackumulerar ”vanligt” kulturellt och/eller ekonomiskt kapital. Som Reimer (1992 s 194f) berört är redan begreppet ekonomiskt kapital problematiskt när inkomster, tillgångar och makt över produktionsmedel inte utan vidare stämmer överens, och på kulturområdet tycks kapitalbegreppet passa ännu sämre. Problemen med de dominerade skiktens smakmönster ifrågasätter det kulturella kapitalbegreppet som sådant. Det finns kanske helt enkelt inte en enda hierarkisk smakskala, och inte heller två eller tre skulle räcka för att analysera hela fältet. Därmed finns ingen ”allmän ekvivalent” motsvarande pengarna på ekonomins område, och heller inget som kan ses som analogt med kapital. Att utöka antalet kapital löser inte dilemmat. Däremot är det självklart att olika erfarenheter och kompetenser kan utvecklas och göras produktiva i såväl statuskarriärer som andra sorters kulturella praktiker.

Att reducera kultur till ”inget annat än” statusmarkeringar lämnar heller ingen öppning för inre motsättningar och motstånd. Resultatet kan bli en monolitisk, endimensionell maktteori. En liknande kritik riktar de Certeau (1974/1988 s 45ff) mot såväl Foucault som Bourdieu (jfr även Silverstone 1989 s 79). Konsumtion av populärkulturens produkter kan inte bara ses som ett passivt kopierande som reproducerar rådande smaknormer. Den ”legitima” smaken är kanske inte så allena-rådande som den först kan tyckas.

⁴⁴ Jfr Fiske (1989) och Reimer (1992). Även Mander (1987 s 436) menar att Bourdieus arbete skrivs från ett elitperspektiv när han ”assumes the working classes *do* recognize the culture of the elite as legitimate”, och hon ifrågasätter att så sker. Frow (1987 s 66) anser att Bourdieu blir essentialist när han konstruerar enhetliga klassmässiga estetiska system, då alltså ”cultural forms are understood as non-contradictory expressive unities rather than as sites of political tension.” Det finns en intressant motsättning mellan att som Burke (1978/1983 s 249f och 276) säga att alla delar den folkliga kulturen medan eliten har finkulturen därutöver, och att med Bourdieu påstå att alla ser finkulturen som eftersträvansvärd och arbetarklassen som ensam med sin vulgära smak. Bourdieu själv (1984/1992 s 28) menar att det i verkligheten inte finns något som liknar det folk syftar på när de talar om ”populärkultur”.

Även Frow (1987 s 72) och Stauth & Turner (1988 s 522) menar att Bourdieu totaliserar dominansen och lämnar för lite plats åt motstånd, kritik och samhällsomvandling. När Bourdieu själv nämner motstånd och motkultur (t ex 1984/1992 s 23ff) blir det sällan lika spännande som när han studerar eliternas makt och smak. Broady (1990 s 225f) accepterar att Bourdieu sätter det folkliga i direkt motsättning till det kulturella och därför bara studerar elitkulturen, men han ser denna som ett sociologiskt fenomen. Bourdieu har avsiktligt "betraktat den sociala världen från den härskande kulturens utgångspunkt", och Broady menar att de som söker teorier om motstånd eller arbetarkultur bör vända sig till andra teoretiker. Men problemet är inte att Bourdieu själv inte studerat motstånd utan att det är så svårt att finna ens en tom plats för motstånd i hans teorier, ett rum öppet för andra att fylla ut. Detta skulle kräva att alla tendenser till reduktionistiska "ingenting annat än"-teser formulerades om så att utrymme lämnades för fler perspektiv än det egna uppifrånperspektivet. Eftersom syftet här främst är att arbeta fram modeller för ungdomskulturellt motstånd blir Bourdieu mindre intressant i just detta avseende. Hans intresse för striden inom olika fält och individers rörelser på och mellan dem öppnar förvisso vissa möjligheter att se motstånd och förändring, men det är påfallande att så få har kunnat bygga vidare på just dessa aspekter till någon djupare undersökning utan att hamna i slutsatser som främst betonar integration i och reproduktion av givna maktförhållanden.

En anledning till dessa problem är förmodligen att Bourdieu inte tar kulturellt motstånd på riktigt allvar. "Motståndet återfinns inom helt andra områden än de i strikt mening kulturella – och det är aldrig de mest utblottade som står för det. Detta kan man se på alla former av 'motkultur' som alltid (jag skulle kunna visa det) förutsätter ett visst kulturellt kapital" (Bourdieu 1992 s 175). Det ligger något i att motkulturer kräver några resurser, men vad som förefaller mig problematiskt är att automatiskt tänka sig att verkligt motstånd måste finnas på andra arenor än kulturens. Här ekar den gamla bas/överbyggnadsmetafor som reducerade symboliska uttrycksformer till sekundära återspeglningar av väsentligare socioekonomiska strukturer. Man kan argumentera för att just kulturellt motstånd tvärtom har en avgörande betydelse för formeringen av motrörelser på alla nivåer.

Styrkan i en kultursociologi av Bourdieus typ ligger i att den med konkreta och rika empiriska studier arbetar fram en teoretisk apparat för att förstå hur kulturell praxis ingår i reproduktionssystem för sociala

maktrelationer. Denna typ av sfäranalys är av central betydelse för ungdomskulturstudier, så länge dess gränser respekteras. Senmoderna smaksystem kan inte förenklas till en eller två endimensionella hierarkier. De är inte heller helt entydigt kopplade till sociala positioner, även om starka samband finns. Dessa positionsmarkeringar är heller inte mer än en sida av kulturella fenomen, och andra aspekter kan inte utan vidare omformuleras som statusstrider. Smaksystemen reproduceras inte bara av grupper och individers handlingar, utan de förändras därigenom också. Och de dominerande positionerna är inte heller allsmäktiga, utan innehåller dels inre motsättningar, och konfronterar dels andra grupper annorlunda perspektiv, vilket öppnar flera fronter för spelet mellan makt och motstånd och för samhällelig förändring. Endast genom sådana öppningar och flerdimensionalitet kan man också reflektera över sin egen position i maktens eller smakens fält, och förstå att kulturell praxis kan handla om kunskap, subjektivitet, etik eller estetik även om den samtidigt också alltid har med makt att göra.

Motkultur

Mer explicita resonemang om motstånd finns inom den anglo-amerikanska traditionen av cultural studies, med den brittiska sk birminghamskolans subkulturstudier som en viktig del.⁴⁵ En grundidé var där att tolka delkulturella stilar som språkliga uttryck för verkliga och önskade identiteter, och att dessa stilar meddelade något om olika ungdomsgruppers förhållande till hegemoniska kulturers dominerande institutioner.

⁴⁵ En utmärkt översikt ger Bay & Drotner (1986), andra finns i Hall & Jefferson (1976), Hall m fl (1980), Sernhede (1984), Fornäs m fl (1984/1991), Brake (1985), Punter (1986) och Brantlinger (1990). Kritiska granskningar gör t ex från marxistiskt håll Gudmundsson (1984 och 1992) och från ett feministiskt perspektiv Franklin m fl (1991). Grossberg m fl (1992) ger en bred bild av aktuella diskussioner inom cultural studies. Fornäs (1992) diskuterar stil- och subkulturbegreppen närmare. Intresset för stilar som språk var i sig ett led i den växande teoretiska vändningen mot kulturfältet inom många vetenskaper, och där såväl lingvistiskt orienterad semiotik som litterär eller historisk hermeneutik levererat viktiga verktyg. Michail Bachtin (Bakhtin 1986 s 60ff) hör exempelvis till dem som analyserat hur olika sociala sfärer förknippas med olika kulturella (tal-)genrer.

I konkreta ungdomskulturer kunde man avläsa symboliska försök att lösa problem i vuxenkulturen och som orsakades av den samhällsutveckling som kan associeras med modernisering. Där fanns såväl symptom på sådana kriser, symboliskt formulerade utopiska förslag till alternativa lösningar, och därigenom ett (om än sällan särskilt effektivt) frö till motstånd mot maktstrukturer.

Detta motstånd tematiserades först dels i förhållande till ålders- och generationsbundna institutioner (unga människors kritik av vuxenlivet och skolan) och dels i förhållande till klasstrukturen (arbetarungdomars implicita protester mot medelklasskulturen). Från två olika amerikanska traditioner hämtades begreppsparet subkultur/motkultur. Från chicagoskolans kriminologi togs begreppet subkultur, som fick beteckna de företrädesvis arbetarklassbaserade ungdomsdelkulturerna av typ teddy boys, mods eller skinheads, som i stil och beteende reagerade mot olika dominansförsök, men oftast endast producerade ett partiellt och ickereflekterat motstånd, som inte utan vidare kunde transformeras till politisk organisering och kamp. Från sextiotalets studier av ungdomskulturens revoltgenerationer togs motkulturbegreppet för att beteckna de företrädesvis medelklassbaserade ungdomsdelkulturer som likt hippiekulturen explicit formulerade sin samhällskritik och närmast organiserade sociala rörelser, även om de genom sin klasshemhörighet tenderade åt en ambivalent bindning till klassherraväldet och därmed även de till ett begränsat motstånd.⁴⁶ Snart tematiserades även andra motståndslinjer, knutna till kön, ras och etnicitet.

Redan tidigt tematiserades här en dialektik av makt och motstånd. Det är även tydligt i Stanley Cohens (1972/1980) arbete om moraliska paniker, som analyserade det intima växelspelet mellan subversiva ungdomskulturer (mods och rockers) å ena sidan och å den andra en panikartad kedjereaktion hos medier, polis, föräldrar, lärare och andra vuxna intressegrupper. Redan här öppnas för ett komplext samspel mellan ungdomar och vuxna, mellan kamratgängens identitetsarbete och offentliga mediediskurser, som bland annat innebär att ungdoms-

⁴⁶ Keniston (1968), Mosskin & Mosskin (1969), Roszak (1968/1970) och Martin (1981) får exemplifiera studier av motkulturer, som ofta tolkas som analyser av interna motsättningar och motståndshärdar i mellanskikten, som svar på denna hegemoniska kulturs egen kris. Gränsen mot subkulturer är dock allt mer flytande, liksom gränsen till sociala (mot-)rörelser; jfr not 18 ovan.

grupperns revolthandlingar alltid ingår i ett komplext samhälleligt spel där de sprids och rentav skapas av dominerande vuxenintressen.⁴⁷

Birminghamskolans kulturstudier kännetecknades redan på 1960-talet av en spänning mellan två huvudparadigm, som brukar betecknas som kulturalism (med Raymond Williams och E P Thompson som viktiga inspiratörer) respektive strukturalism (med Louis Althusser och Claude Lévi-Strauss som utgångspunkter).⁴⁸ De två fanns i varierande proportioner i de flesta av 70-talets brittiska subkulturarbeten. Från Althusser hämtades en strukturalistisk läsning av marxismen, som går igen i det ovan nämnda talet om att verkliga (materiella, politisk-ekonomiska) problem och konflikter fick illusoriska (symboliska, kulturella) lösningar vilket skapade (falsk) ideologi. Begrepp som ideologiska statsapparater, kulturens relativa autonomi, överbestämning och ekonomins inflytande i sista instans togs också över från Althusser. Men man fick också tidigt upp ögonen för Antonio Gramsci och hans teorier om ideologiska strider, makt och hegemoni. Dessa togs upp som ett försök att komma ifrån rigiditeten i den althusserska strukturalismen och som en öppning mot praxis och konkreta politiska processer. Gramsci kunde i viss mån också brukas för att uppvärdera den kulturella nivån i makt/motståndsfrågor. Sjuttioalets subkulturstudiers dikotomi mellan verkliga problem och (mindre väsentliga) symboliska lösningar baserades på en traditionell bas/överbyggnadsmodell som påminde Pierre Bourdieus ovan nämnda likartade nedvärdering av kulturellt motstånd; med Gramsci fick symbolisk praxis ett större politiskt värde.⁴⁹

⁴⁷ Moraliska paniker och mediepaniker har blivit föremål för flera svenska studier, inom såväl etnologi som medieforskning. Se t ex Fridlund (1985), Roe (1985), Reimer (1986), Frykman (1988), Boëthius (1989), Knutsson (1989) eller Wistrand (1992). Området sammanfattas och diskuteras närmare av Boëthius (1993).

⁴⁸ Hall (1980) nämner Lévi-Strauss' semiotik och lingvistik, Lacans psykoanalys och diskursteori, politisk ekonomi och Foucaults teorier som alternativ till de två huvudparadigmen, men alla dessa kan inplaceras under det strukturalistiska paralyet.

⁴⁹ Jag tycker alltså att McGuigan (1992 s 12f) har fel som här ser en stor klyfta mellan Bourdieu och Hall – just i detta avseende ser jag problem hos dem bägge. Ricoeur (1986) kritiserar i sin genomgång av teorier om ideologi och utopi Althusers på bas/överbyggnads-metaforen baserade modell, bland annat utifrån en annan läsning av Marx. Han sätter hellre ideologi i kontrast till praxis än till vetenskap men betonar att ideologi och praxis i själva verket är sammanlänkade (s 9f). Praxis innehåller en ideologisk komponent (s 223), och all handling är symboliskt medierad. ”Therefore, we can no longer say that ideology is merely a kind of superstructure. The distinction between superstructure and infrastructure completely disappears, because symbolic systems belong already to the infrastructure, to the basic

Stuart Hall m fl betonar att begrepp som sub- och motkulturer syftar att dekonstruera och detronisera det generella ungdomskulturbegreppet genom att uppmärksamma de klassmotsättningar som ger upphov till dominerande och underordnade kulturer. Sub- och motkulturerna ingår i en ständigt pågående kamp mellan olika intressen och grupper om hegemonin på samhällets ideologiproducerande kulturella nivå.⁵⁰

Från semiotik och receptionsforskning hämtade Hall (1973/1980) tidigt tankar som kom att få stor betydelse i den kulturorienterade medieforskningen. Medier och populärkultur bygger på inlärd kod. Först inkodas bestämda meningssammanhang och medföljande ideologier i medietexter, sedan avkodas dessa i receptionen, men inget garanterar att detta sker så som avsändarna förväntat. Visserligen finns en implicerad läsning, en ”preferred reading”, som också följs av dem som intar en hegemonisk position i förhållande till den dominanta kulturella ordningen. Men många ställer sig i en kompromissande och förhandlande mellanposition där de bara delvis följer den dominerande ideologins påbud och delvis tolkar texterna annorlunda, enligt en ”negotiated” kod. En tredje position är den rent oppositionella. Encoding/decoding-processen innebär således en konstant strid mellan olika tolkningar i bestämda sociala fält, en ”politics of signification” och ”struggle in discourse”, som med fördel skulle kunna knytas till Paul Ricoeurs (1969/1974) tankar om en kreativ ”conflict of interpretations”.⁵¹

Dick Hebdige (1979) gav ungdomskulturstudierna en viktig injektion av semiotisk och post- eller neostrukturalistisk teori, hämtad från Lévi-Strauss, Barthes, Kristeva, Eco m fl. Han använde dessa teorier för att studera punkens stilexperiment som ”semiotisk gerillakrigfö-

constitution of human being” (s 258). Denna kritik drabbar också särskilt 70-talets brittiska subkulturteorier (se Fornäs 1992 s 102f). Även i nyare texter inom cultural studies framträder ett snävt kulturbegrepp som inte tycks ta den symboliska ordningen på fullt allvar utan reducerar kultur till sociala gruppidentiteter (se t ex Hall 1992b s 274 eller Bocoock & Thompson 1992 s 5).

⁵⁰ Hall & Jefferson (1976), Hall m fl (1978).

⁵¹ En konkret studie enligt denna modell var Morley (1980, jfr även 1992), som genom diskursanalys av tittarintervjuer destillerade fram just dominanta, ”negotiated” och oppositionella tolkningar av TV-program, och relaterade dessa till främst klass-tillhörighet. Steiner (1988) studerar på liknande sätt hur kvinnliga läsare av tidskriften *Ms* genomför en oppositionell dekoderings som gör motstånd mot dominerande ”preferred readings” och därvid tillbakavisar en hegemonisk, patriarkal ideologi.

ring”, ett uttryck som hämtades från Eco (1967/1987). Subkulturell stilproduktion analyserades här inte omedelbart i relation till klassmönster utan också i förhållande till ras, etnicitet och kön, och framför allt som en självständig sfär, där härskande symboliska ordningar utsattes för en långtgående subversion i ett semiotiskt uppror av bricolage och stilbrott.

Men dessa text- och medieorienterade studier bröts hela tiden mot den andra, mer etnografiskt orienterade linjen. Där var Phil Cohen (1972/1980) den som först formulerade tanken om subkulturens försök att symboliskt lösa föräldrakulturens problem, vilket bara överför dess motsättningar till en mikrosocial nivå av symboliska relationer och därför aldrig innebär någon ”riktig” lösning. Enligt Cohen cementerar subkulturens defensiva funktion jagets gränser, och den enda verkliga lösningen vore en större grad av självständig politisering och organisering av arbetarklassen. Cohen & Robins (1978) utforskade sedan rasism, territorialitet, våld, mediebruk och ambivalent subkulturellt motstånd bland arbetarungdomar i London.⁵²

Ett annat intressant vardagslivsetnografiskt arbete är Cohen & Taylor (1976/1992), som diskuterar hur identitetsarbete i vardagen innehåller försök till motstånd och utbrytningar från tvångsmekanismer, bland annat genom mass- eller populärkulturella fantasier och fri- rum. Dessa fungerar dock oftast integrativt och individualistiskt – i stället behövs ett motstånd som förankras i konkreta historiska och sociala sammanhang. Intressant nog nämns i sista kapitlet några olika typer av mål för flyktförsöken: att söka det sanna självet, att söka mening, och att söka intensitet. Denna indelning påminner mycket om Thomas Ziehes (1989a och b) begrepp subjektivering, ontologisering och potentiering (boken översattes för övrigt också till tyska 1977).

Ett av traditionens allra viktigaste arbeten är Paul Willis: *Fostran till lönearbete* (1977/1983), med sin nyansrika och detaljerade analys av den antiskolkultur som utvecklas av ett gäng unga arbetarkillar i en engelsk skola. Denna studie visar på ambivalensen i detta konkreta exempel på (i detta fall klassmässigt) motstånd. Motståndet är ofta blandat med dold disciplinering, anpassning och underordning. Gängets genomskådanden (penetrations) av medelklassens normer och skolinstitutionens maktaspekter är ett alltför partiellt motstånd. Gängkulturen

⁵² Cohen (1986a och b) ser kritiskt tillbaka på brittisk ungdomskulturforskning och tar in vissa psykoanalytiska aspekter, bland annat inspirerade av frankfurtskolan och Thomas Ziehe.

innehåller förödande begränsningar (limitations) vad gäller förhållandet till intellektuellt arbete, kvinnor och invandrare, som leder in motståndet i antiintellektualismens, misogynins och rasismens återvändsgränder och hindrar att de emancipatoriska embryona utvecklas till någon rikare politisk samhällskritik eller rörelse. I själva verket kan Willis visa att just gängets försvar och rebelliskhet gentemot medelklasslärares disciplineringsförsök paradoxalt nog är just det som samtidigt bäst förbereder dem för att inordna sig i en underordnad lönarbetarposition. Själva de kritiska potentialernas partiella karaktär bromsar deras möjligheter att leda till politisk organisering och kamp. Fundamentala inre motsättningar i arbetarkulturen hindrar dess frön till frigörelse att blomma ut. Så visar sig allt tal om enkla linjer mellan makt och motstånd falskt: i stället anas ”djupa sprickor och väldiga spänningar inom den sociala och kulturella reproduktionen” (s 296), och inre motsättningar skär igenom såväl medelklassinstitutionerna som arbetarklassens motkulturer.

Subkulturforskningen problematiserades utifrån ett könsperspektiv av Angela McRobbie, som kunde visa att en skarpare blick för de unga tjejernas kulturella mönster avslöjade många problem och vita fläckar hos Willis, Hebdige m fl. Det gällde förutom tjejernas existens och betydelse också förhållandet mellan subkultur och mainstream, intimsfärens och familjens roll, förhållandet mellan privat och offentligt samt inre, psykiska aspekter på kulturskapandet. Tillsammans med Hebdige hörde McRobbie också till dem som tog upp en nyfiken dialog med postmodernistisk teori, och här ingick hon i en omfattande feministisk diskussion kring kön, språk och dominans.⁵³

Clarke (1981/1986 s 225ff) kritiserar subkulturteoriernas romanti- sering av arbetarkulturen och uppmärksammar även den ”semiotiska gerillakrigföring” som finns lika mycket i ”vanliga” ungdomars kreati- va stil-skapande, i skolan, hemmet och på arbetsplatsen. Han vill på så vis upplösa den absoluta åtskillnaden mellan subkulturer och normalitet till förmån för en komplex mångfald av föränderliga och allt mer självreflexiva stilar. Redan kring 1980 hade således den engelska subkulturforskningens mer stelbenta strukturalistiska drag luckrats upp, och denna process fullföljdes tidigt i den nordiska receptionen av denna

⁵³ McRobbie (1991a) samlar hennes viktigaste artiklar från 1977 och framåt. Fornäs m fl (1991) presenterar den nyare feministiska debatten, som ofta lyft fram könsrelationen som ”den mest fundamentala maktrelationen” (Hirdman 1987 s 193).

tradition (jfr Fornäs 1992 s 98ff). Den absoluta gränsen mellan sub- och motkulturer kunde inte upprätthållas när redan punken visade sig vara både-och, och även gränsen mellan avvikande och normalitet var mer diffus och kanske också mindre intressant än vad man tidigare trott. Motstånd i stilskapande kunde finnas på fler ställen än i alternativformulerande motkulturer eller proletära subkulturer.

I USA fanns liknande, parallella men oberoende strömningar av cultural studies, som först efterhand knutits samman med den brittiska traditionen, med dess bas i Centre for Contemporary Cultural Studies i Birmingham. Ett mycket inflytelserikt verk är Janice Radways *Reading the romance* (1984), som utifrån en tradition av litteraturvetenskaplig receptionestetik studerade ett antal vuxna kvinnor som var storläsare av romantikböcker. Liksom Willis kunde hon på ett ambivalent sätt visa hur motstånd och anpassning blandades. Kvinnornas läsning höll liv i utopier och kritik i förhållande till den patriarkala vardagen, men innebar också moment av flykt som fungerade som säkerhetsventil och därmed som ett sätt att anpassa sig och stå ut. Läsningen har samtidigt utopisk-kritiska och ideologisk-eskapistiska funktioner – den reagerar mot och pekar ut brister i kvinnors livsvärld men stärker också reducerande självdefinitioner.

Lisbeth Larsson (1989) kritiserar i sin egen veckotidningsstudie Radway för att ha kvar för starka rester av ett distanserat ideologiskritiskt tänkande, vilket Radway själv varit inne på när hon i senare texter och föredrag förordat en tätare inlevelse i läsarnas fascination och en mindre skarpt markerad gräns mellan forskare och informanter. Carol Thurston (1987) pekar på att historiska förändringar av romantikgenren på senare tid givit större utrymme för maktkritik, och samma slutsats drar McRobbie (1991a s 135ff) vad gäller tidskrifter för tonårsflickor. Blix (1992) betonar dock att redan runt 1950 kan man i kvinnors tidningsläsande ana opposition mot traditionella kvinnoroller och utrymmen för "small places for resistance and alternative readings of their lives through moments of excess" (s 67). Karin Lövgren (1991) menar att tonårsflickors läsning av romantikböcker står i opposition mot skolans och vuxenvärldens värderingar och har "en utopisk dimension – visionen om ett liv där känslomässig kompetens tillmäts större betydelse utanför den privata sfären" (s 116).

En rad studier av motståndsaspekter på ungdomskulturphenomen har byggt vidare på dessa cultural studies-traditioner. Aggleton & Whitty (1985) har utifrån bl a Willis och Bourdieu analyserat problemen för

den nya medelklassens ungdomar att politisera sina lokala oppositioner till mer övergripande motstånd. Laing (1985) och Baron (1989) arbetade vidare på Hebdiges tolkningar av punken, och visade att dess subkulturella motstånd uppenbarade svagheter i samhället men också bar på inre sprickor och begränsningar. Rasmussen (1989/1990) analyserade kritiskt sociala maktaspekter i unga killars kollektiva videotittande på actionfilmer, på ett sätt som påminner om vissa tankar hos Willis. Malmgren (1992, t ex s 76, 114, 278 och 298) belyser flera intressanta aspekter av klass- och könsrelaterat motstånd i gymnasieungdomars förhållande till skola, medier och litteratur.

Många har mer betonat ungdomskulturens motståndspotentialer, som när Street (1986) och Denselow (1989) för fram politiska element i rock och pop, eller när Ullestad (1987 s 67) i sin optimistiska analys av engagerade rockgalor deklarerar: "Subversion of satisfaction is the name of the game in pop rock music", och fortsätter (s 75):

The Aid events disrupted the general process of rock, unconsciously subverting conventional meanings of pleasure and certain hegemonic relations [...]. No theory can tell whether or not cooptation or rebellion will dominate in the future. But, the ferment of the day seems to signal more subversion of the stability of pop mainstream in the times ahead.

Hos Garofalo (1987 s 91) heter det: "A Marxist theory of culture must be able to account for the development of resistance, opposition and ultimately revolution." Roberts (1991) påvisar motståndsmöjligheter för feministiska kvinnliga rap-artister inom MTV, och Bloomfield (1991 s 80) betonar också det oppositionella:

[The] 'life-art' of the mass-cultural forms of music in the present contains within it both formal and formational resistances to commodity culture. [...] I suspect that for each generation of youth some form of music will continue to carry the weight of resistance to socialization into routine adult practices in societies that are fundamentally undemocratic.

Men den ovan nämnda problematiseringen av subkulturmodellen ledde också vidare till nya begrepp. Stuart Hall (1986, 1990 samt 1992a och b) använde sig av Gramsci för att tänka vidare kring hur ras och etnicitet fungerar i produktionen av kollektiva identiteter och ideologier. Genom begrepp som diaspora – (för-)skingring, spridning – kan etniska erfarenheter berika en allmän identitetsmodell genom att tillföra en större rörlighet, öppenhet och sammansatthet, som bättre motsvarar

vår tid än modeller helt knutna till fastfrusen rotfasthet. De första kristna församlingarna var spridda som sporer runt Medelhavet, och judiska tänkare har länge formulerat sig kring att leva och skapa identitet i ett tillstånd av kronisk exil och hemlöshet. Utifrån idéer hos Hall, Hebdige (1988) och Chambers (1990) har även Paul Gilroy (1987, 1991 och 1993) vidareutvecklat liknande idéer, med fokus på de globalt spridda afroamerikanska ungdomskulturerna. Migration är en process som konstituerar en ny form av etnicitet utan hemland, en hemlös identitet. En omfattande global rörlighet, både i urbanisering, resande och frivilliga eller påtvingade omflyttningar mellan regioner, länder och världsdelar, har gjort sådana identitetsperspektiv aktuella inte bara för en växande mängd flyktingar och invandrare, utan för de flesta senmoderna människor. Traditionella rotfastheter upplöses i dels ett sökande efter (och rentav skapande av konstruerade) rötter och dels ett sökande utefter rutter (på engelska kan Gilroy spela med orden "roots" och "routes"). Så tematiseras kulturell identitet på nya sätt, i en väv av korsningar i ordets bägge betydelser – som överskridande av gränser och som blandningar, montage och bricolage. Likartade idéer finns hos Ulf Hannerz (1992a), utifrån det talande begreppet kreolisering.

Hela detta ökade intresse för dynamik, öppenhet, korsningar och orena hybrider som ett idag normalt identitetstillstånd får betydelse för hur makt och motstånd tematiseras. Gilroy (1991 s 11f) skiljer mellan två kritikdimensioner i ny svart kultur. Uppfyllandets eller fullbordandets politik ("the politics of fulfilment") söker förverkliga de sociala och politiska löften som dagens samhälle lämnat oförlösta. Den orienteras främst mot det semiotiska, verbala och textliga. Omgestaltningens politik ("the politics of transfiguration") betonar i stället uppkomsten av kvalitativt nya begär, sociala relationer och gemenskapsformer. Den strävar efter det sublimala och vill presentera det som inte kan representeras, och riktar sig därför snarare till det mimetiska, dramatiska och performativa.

Också nyare analyser av massmediers kulturella funktioner har effekter på sociala (mot-)rörelser och motkulturer, genom att bland annat förändra tids- och rumsdimensionernas roll. Senmoderna, de-lokaliserade delkulturer bryter nödvändigheten att vara på samma punkt i tid eller rum. Individer, grupper och kulturer kan kommunicera och interagera på avstånd. Framför allt blir därmed den spatiala samrumsligheten på en bestämd plats, lokalitet och territorialitet inte längre

nödvändig för att upprätta kontakter, rörelser, motkulturer och nätverk av motstånd. Hebdige (1990) diskuterar just sådana sociala enheter utan lokalisering, och jag har redan fört en liknande diskussion ovan i samband med offentlighetsbegreppet.

De som starkast påverkades av postmodernismens idéer om upplösningen av subjekt, autenticitet, gemenskaper och verklighet i ett ändlöst språkligt spel av diskurser och "simulationer" (Baudrillard 1988) måste också ifrågasätta hela motståndsbegreppet. När punkens försök till destabilisering av symboler, upplösning av dikotomier och autonomisering av stildimensionen gentemot alla sociala kategorier generaliserades till hela kulturen måste man säga att motstånd finns antingen överallt eller ingenstans. Så kan man skildra Hebdiges utveckling från *Subculture: The meaning of style* (1979) till *Hiding in the light* (1988). Ett exempel är Oldfield (1989 s 265), som utifrån neostrukturalism à la Barthes, Foucault och Baudrillard hävdar att makten nu glidit undan och gjort allt motstånd chimärt:

The subversion that pop culture has often imagined, the subversion of activity, infiltration, revolution, eruption of repressed desires, can be forgotten. All that's possible today is the renunciation of *agency*, varieties of refusal to recreate power, to be yourself: simply *disappearance* from or discrediting of the places where power and resistance keep propagating each other.

På vilket sätt detta uppgivande och försvinnande skulle kunna undvika att antingen bli totalt verkningslösa och därmed cyniskt bejaka den härskande ordningen eller ingå i nya motståndrelationer till makten förblir mig en gåta. De flesta andra har tvärtom betonat vikten av att inse att man måste ge sig in i dessa spel – att motstånd behövs och att ingen kan undgå att också ibland utöva makt (också den sene Foucault skulle nog ha skakat på huvudet åt Oldfields naiva ansvarslöshet).

En vanligare ståndpunkt tycks dock ha varit den besläktade men diametralt motsatta, att motstånd ses i stort sett överallt i den breda populärkulturen. Så kan Willis (1990) utifrån teorier om symbolisk kreativitet och identitetsarbete, om en (både gemensam och vanlig) "common culture" med en i vardagspraktikerna "grounded aesthetics" samt om en aktiv kulturell produktion som alltid försiggår i kulturbruk och mediereception, uppfatta populärkulturen i dess helhet som ett alternativ till och motstånd mot elitkulturens dominerande institutioner. Här blir vardagskulturen plötsligt lika oproblematiskt god och emanci-

patorisk som ”finkulturen” blir ond och konservativ, helt utan den komplexa dynamik Willis tidigare utvecklat.

Lawrence Grossberg har blivit en av de mest centrala representanterna för amerikanska cultural studies, inte minst genom sitt dunkla begrepp ”empowerment”, som har att göra med de effekter vardagens praktiker och populärkulturens diskurser har i olika ”affektiva allianser” och ”artikulationer”.⁵⁴ Han vill upprätthålla viktiga åtskillnader mellan empowerment och njutning, och mellan kamp, motstånd och opposition. Hans olyckliga förkärlek för att underbygga sina krav på konkreta politiska analyser med oerhört abstrakta och ibland självmotsägande utläggningar gör det dock svårt att se hur användbara hans av Foucault, Deleuze och Guattari inspirerade postmoderna begreppsmaskineri kan vara.

Den hos oss än mer bekante medieforskaren John Fiske (1989) vill fånga vardagslivets komplexitet men blundar ofta för komplikationerna i och mellan de inlånade modellerna. ”Popular culture is the culture of the subordinated and disempowered” (s 4) heter det kategoriskt, och även om den sägs uppvisa både makt och motstånd framställs ändå bilden av en triangel där ”masskulturen” (d v s mediernas dominerande tolkningar av sitt utbud) lämnar öppningar för det homogena ”folket” att formulera alternativa, maktkritiska tolkningar i sin genuina, autentiska ”popular culture”, riktad mot finkulturen som estetisk och institutionell helhet.⁵⁵ Populärkulturen är i princip progressiv, full av motstånd, njutning och ”empowerment”. Den används i ”folkets” ständiga kamp mot ”maktblocket” – två olyckligt klichéartade begrepp som Fiske lånat från den av Gramsci influerade Stuart Hall (1981).

Såväl ”folket”, motståndet och populärkulturen som eliten, ”maktblocket” och finkulturen homogeniseras och idealiseras därigenom till fasta essenser. Det gör det svårt att fånga komplexiteten när populär-

⁵⁴ Empowerment betyder egentligen bemyndigande eller möjliggörande, och associeras av Grossberg även till makt. ”Empowerment refers to how cultural formations in daily life make possible particular sorts of practices, commitments and relationships. [...] Empowerment – having a certain control over one’s place in daily life – is not the same as struggle, the attempt to change one’s conditions. And struggle is not always resistance, which requires a specific antagonism. And resistance is not always opposition, which involves an active and explicit challenge to some structure of power” (Grossberg 1992 s 73 respektive 95f).

⁵⁵ Observera att ”popular culture” kan betyda såväl populärkultur som folklig kultur; jfr Fornäs (1992 s 21ff). Fiske knyter egentligen an till det gamla, endimensionella masskulturbegreppet, med populärkultur som lika endimensionell spegelbild.

kulturella fenomen i ett avseende uttrycker motstånd och samtidigt i andra avseenden utövar dominans, eller när motsättningar dyker upp mitt inne i såväl populär- (mellan genrer eller mellan sociala kategorier) som elitkulturen (mellan olika institutioner eller mellan estetiska "avantgarden"). Fiske vill fånga ett dynamiskt spel mellan makt och motstånd, men hans starka strukturalistiska behov av enkla polära kategorier tvingar in honom i ständiga motsägelser.

På ett ställe kan det t ex heta att "any reactionary effectivity at the macro level is powerless to prevent its subversion at the micro" (Fiske 1989 s 192), en annan gång lyder det nästan omvänt: "Macrostructural forces are at times modified by micropractices, but micropractices are always modified and shaped by macrostructures. The interactivity of this mutual structuration is not equal – the macro is more determinative than the micro" (Fiske 1991 s 463). Här anas en vacklan mellan en populistisk tilltro till en "folkets" abstrakta kraft och en strukturalistisk (deterministisk och funktionalistisk) fetisivering av makronivåns ramverk.

Fiske har också mött häftig kritik från många håll. Morris (1990) kritiserar honom och Iain Chambers för deras traditionella syn på "folket", som oavsiktligt utgår från en såväl elitistisk som populistisk tolkning av massan, och inte minst kan kritiseras ur ett könsperspektiv. Frow (1992) gör en kritisk analys av begreppet "the popular" från Hall till Fiske och angriper dess fundamentala tankefigur att den folkliga populärkulturen strukturellt står i binär motsats till finkulturen. Denna binarism trollar bort interna differenser inom bägge polerna. Folket är ingen given essens som skapar sina kulturformer, utan konstitueras självt i kulturella praktiker. Och finkulturen är kanske inte längre "den dominerande kulturen" utan bara en ficka inom den kommersiella mediekulturen. Även Harris (1992) pekar på problem i gramscianismens tendenser att stänga vissa teoretiska öppningar genom alltför låsta blockresonemang, och McGuigan (1992) kritiserar den okritiskt populistiska strömningen hos Fiske och andra inom cultural studies.

Detta har också konsekvenser för de konkreta analyserna av motstånd i publikgruppers mediebruk. Carragee (1990) kritiserar Fiske för att med polysemibegreppet romantisera mediepublikens tolkningar och se dem som mer oppositionella än vad de är. Lembo & Tucker (1990) menar att Fiske reducerar kultur till strategiska maktspel och därmed missar mer kommunikativa aspekter av publikens tolkningar. Detta ses som ett led i hur cultural studies abstraherar bort såväl produktion som

faktisk reception i fokuseringen på textledet, och därigenom blundar för den verkligt intersubjektiva nivån i kulturprocesserna, som en kritisk hermeneutik ser bättre. Budd m fl (1990) angriper Fiske och Grossberg för att genom sitt urvattnade motståndsbegrepp suddat ut skillnaderna mellan kulturindustriell och alternativ medieproduktion och därmed göra amerikanska cultural studies affirmativa gentemot marknaden. Curran (1990) ifrågasätter den cultural studies-influerade ”nya revisionismen” i medieforskningen men ser också positiva möjligheter till pluralism inom en förnyad radikal tradition. Bordo (1993) ser hos Fiske en urvattnande utslätning av maktbegreppet, en brist på differentiering mellan t ex publikens, medieproducenternas och de uttalade motkulturernas makt. Hon menar att han exemplifierar en vanlig postmodern förvanskning av Foucault, som ser makt som ett spel mellan icke-centraliserade krafter och absolut inte (som hos Fiske m fl) något individer eller grupper kan ”ha”. Dessutom finns i betoningen av njutningen i marginaliserade publikgruppers kreativa motläsning av populärkulturella texter ett utsuddande av den plåga, kamp och möda som det innebär att hävda sin ”skillnad” gentemot dominerande meningsmönster, en idyllisering av motståndet helt enkelt.

Flera av dessa kritiker nämner i stället den kritiska teorin och särskilt Jürgen Habermas som inspirationskälla, men några av dem faller i mina ögon tillbaka till äldre och mer ensidigt ideologikritiskt kulturpesimistiska versioner av denna teori (Adorno och den tidige Habermas snarare än Benjamin eller den sene Habermas). Hela debatten är starkt präglad av sina brittisk-amerikanska förutsättningar. I Sverige löper frontställningarna längs andra skyttegravar, bland annat eftersom väldigt få hos oss någonsin helt och hållet ställt sig bakom vare sig strukturalismen inom de tidiga cultural studies eller de olika postmoderna och poststrukturalistiska positionerna.

Förutom Ecos (1967/1987) ovan nämnda tankar om semiotisk gerillakrigföring har Fiske bidragit till att sprida intresset för Michel de Certeau (1974/1988), som analyserat vardagskreativiteten i de praktiker av konsumtion och reception som aktivt använder och ger mening åt de varor och medier som det ekonomiska systemet levererar. Sättet att använda andras produkter öppnar i sig möjligheter för motstånd mot dominerande regler och normer, genom att skapa utrymme för lek och för kritiska och utopiska manövrar. Certeau visar med bl a retorisk och narrativ analys hur stilbricolage kan ses som ett motstånd mot en

dominerande ordning, i ett växelspel som fångas av det centrala begreppsparat strategi/taktik.

Dominerande maktinstanser riktar genom sina centraliserade strategier in sig på att ordna och kontrollera rummet, indela det i sfärer på så vis hindra förändringar som skulle hota maktpositionerna. Dominerade grupper kan ytterst sällan gå på motsvarande offensiv mot den ekonomiska eller politiska makten, utan är i vardagen hänvisade till undvikande och gerillaliknande manövrar, som Certeau analyserar som tidsorienterade och förändringsinriktade taktiker. Han summerar: ”strategies pin their hopes on the resistance that the *establishment of a place* offers to the erosion of time; tactics on a clever *utilization of time*, of the opportunities it presents and also of the play that it introduces into the foundations of power” (Certeau 1974/1988 s 38f).

Här finns brukbara verktyg för konkreta analyser av motståndsembyon i vardag och populärkultur, om man bara undviker att låsa fast begreppen i en enkel polaritet mellan två entydigt definierade läger, utan ser dem som abstrakta tankeredskap med en öppen processkaraktär. Det går inte att klumpa ihop alla ”taktiska” handlingar till en pool av progressivt motstånd, riktat mot en lika odifferentierad maktpols ”strategier”. I realiteten blandas taktiska och strategiska manövrar i olika handlingar och rörelser, men det är värdefullt att kunna analysera sådana blandningar i förhållande till sådant som tid (t ex modernisering och förändring) och rum (sfärer och platser).

McRobbie (1991b) formulerar utifrån feministiska utgångspunkter ett missnöje med postmodernismens teser om den totala fragmenteringen. Hon betonar att kollektiva enheter och rörelser visserligen inte kan ses som naturgivna eller ursprungliga, men att de fortfarande skapas och fyller centrala behov. Hennes krav på ökad politisering av cultural studies är typiskt för de senaste årens debatt, och hon efterlyser något nytt paradigm för att studera konsumtion, vardagsliv, njutning och identitet, och att återigen kombinera kulturella, etnografiska och institutionella studier.

De många problematiseringar som cultural studies-traditionen och dess begrepp om motstånd som sub- eller motkultur utsatts för ger nyttiga lärdomar. Föråldrade varianter av klassteoretiska modeller har ifrågasatts av både Hebdige, Bourdieu och Beck, medan psykoanalytiska, diskursteoretiska, neostrukturalistiska, feministiska och etnicitetsorienterade teorier om identitet har skjutit vissa totaliserande och essentialistiska modeller i sank. Många efterlyser nya paradigm för att

tematisera kultur, identitet, sfärer, makt och motstånd på ett sätt som undviker såväl ett nihilistiskt uppgivande av varje motståndsbegrepp som ett lika oproblematiskt utnämmande av varje ungdoms- och populärkulturell yttring till motstånd. Från Wittgensteins språkfilosofi, Habermas' modernitetsteori, Kristevas psykoanalys och Ricoeurs hermeneutik kan värdefulla nya verktyg hämtas. Men det finns skäl att hålla isär olika aspekter i uppgörelsen med tidigare ungdomskulturforskning. Metodvalen (textanalyser, etnografi, intervjuer eller kvantitativa data) är varken nödvändigtvis korrelerade till valet av forskningsobjekt (kulturell reception eller produktion, subkulturer eller vanlig vardag) eller till forskarnas politiska perspektiv. En senmodern betoning av mångfald och skillnad måste inte heller nödvändigtvis otydliggöra makt och motstånd så som vissa angloamerikaner gjort. Pluralism kan lika gärna vara kritisk som affirmativ. Jag ska härnäst skissera en differentierad modell över motståndsmöjligheternas nätverk, som kan utnyttja element från alla de tidigare nämnda teoribildningarna och bibehåller ett politiskt-strategiskt verksamt motståndsbegrepp men samtidigt är nyansrik nog att respektera olikheternas mångfald.

Utkast till en motståndsteori

Varför behövs ett motståndsbegrepp egentligen? Ett skäl är att makt och motstånd uppenbarligen "finns", i den meningen att de är begrepp som under ett eller annat namn fungerar och används i människors tankar och handlingar. Samhället genomsyras av dominans och tvångsmekanismer som varje kulturteori måste förhålla sig till, såväl av vetenskapliga som av etiska skäl.

Att resonera om motstånd förutsätter, vad jag kan förstå, en tanke om *subjekt* med någon form av vilja, känsla, förnuft och ansvar. Makt blir inte makt om den inte innebär att några subjekts egna planer och önsknings underkastas andra krafter och lagar. Att vi även kan tänka oss ett rent fysikaliskt motstånd i elektriska kretsar beror bara på vår förmåga till metaforisk begreppsutvidgning, genom att vi då tänker oss att den elektriska strömmen egentligen "vill" röra sig på ett visst sätt, men bromsas av materialets resistans och därvid nästan i en sorts vrede utvecklar värme. Tanken på en "naturlig" process som bryts mot en annan materiell kraft är en mänsklig konstruktion, inspirerad av det sociala livets erfarenheter.

Motstånd i människors sociala liv kräver alltså aktörer som subjekt. I denna anda kritiserar även Ricoeur (1986 s 131) Althussers och Foucaults vilja att begrava den filosofiska myten om människan, och hävdar att detta omöjliggör alla protester mot maktövergrepp som skändar mänskliga rättigheter. ”I do not see from where we could borrow the forces to resist the apparatus if not from the depths of a subject, having claims that are not infected by this supposed submissive constitution” (Ricoeur 1986 s 150). Varför skulle människor göra motstånd mot maktövergrepp om de själva och hela det sociokulturella systemet bara var en strukturfunktionalistisk, behavioristisk eller diskursiv mekanism?⁵⁶

Också maktdefinitionen hos Thomas Mathiesen (1982 s 9) ”lägger vikten vid människors *vilja* till motstånd och opposition mot makten.” Med stöd av Max Weber definieras makt (s 32f) som människors möjligheter att driva igenom sin egen vilja även mot andras motstånd. Makten har därför tre kännetecken: den är intentionell, relationell och genomtvingande. ”Den principiella möjligheten till överskridande, som öppnar sig genom närvaron av beslut och därmed viljeutövning [...] utgör själva grundvalen för motstånd” (s 74). Utifrån denna grundinställning kan Mathiesen studera motmakter i form av alternativa offentligheter i sociala rörelser.

Den av Foucault inspirerade makt- och motståndsdiskussionen problematiserar med viss rätt denna intentionalistiska syn, som medvetet vill reducera strukturell, institutionell och byråkratisk makt till mer eller mindre personliga dominansförhållanden. Jag finner det inte nödvändigt att tänka sig all makt som baserad på individers subjektiva vilja. Makt kan åtminstone i en utvidgad betydelse också strömma ur intersubjektiva eller rentav objektiverade förhållanden. Men den måste alltid brytas mot underordnade subjekts viljor, och därmed ingå i en dialektik med deras latent eller manifesterade motstånd.

Den subjektuskritik som psykoanalysen inledde (och som också Ricoeur inarbetat i sin filosofi) kan först tyckas undergräva subjektivitetens intentionella aspekter. Men inte heller det är riktigt sant. Julia Kristeva, Jean Laplanche och även vissa (senare) texter av Jacques Lacan har visserligen radikaliserat Freuds insikt att människan inte är herre i sitt eget hus, att det medvetna jaget aldrig behärskar sig själv

⁵⁶ Jfr Elliott (1992) för en liknande kritik mot lacanskolans deterministiska tendens att se subjektet som helt språkbestämt och därigenom försumma förmågan till ny-skapande.

fullt ut. Det omedvetna är en social produkt som alltid hindrar oss att vare sig veta allt om oss själva eller helt medvetet kunna styra våra tankar och handlingar. Men att subjektet är en sociokulturell och ogenomskinlig konstruktion förvandlar det inte till en illusion. Subjektivitet och vilja är nödvändiga för mänskligt liv och samhälle, även om de inte ens står under den enskildes egna kontroll.⁵⁷

Makt och motstånd har alltså att göra med öppna eller dolda konflikter mellan subjekt och någon ordning som söker tvinga subjekten till något som bryter mot deras egen vilja. Detta förutsätter en spänning mellan tidliga flöden och rumsliga sfärer, mellan handlande aktörer och begränsande strukturer. Motstånd är (individuella eller kollektiva) subjekts strävan att utifrån egna behov eller intressen motverka en annan logiks regler som påtvingas dem i någon sfär. Det kräver viljande och handlingsförmögna subjekt och det kräver strukturers fasta regler och koder som söker hindra subjektens strävan. Endast i överförd mening kan man utvidga motståndsbegreppet till att gälla t ex möten och skärningar mellan system.

Detta öppnar nu många olika variantmöjligheter, beroende på vilka subjekt det handlar om, vad maktordningen bottnar i, och hur konflikten utvecklas. Här behövs en mångfald av differentieringar, som tvingar varje motståndsanalys att bli specifikt förankrad i en konkret kontext. Makt och motstånd behöver situeras kontextuellt, preciseras relationellt och differentieras längs flera olika aspekter och nivåer.

Makt och motstånd är ständigt närvarande, men inte alltid centrala eller fokuserade teman i det sociala livet. Det är inte så att alla ungdomskulturfenomen i första hand ska analyseras som uttryck för motstånd mot dominans och makt, lika lite som att ungdomskultur enbart skulle kunna ses som anpassning. Men på grund av maktrelationers ständiga närvaro – såväl i interaktionen mellan individer och grupper som i förhållandet till mer eller mindre systemorienterade institutioner – finns det alltid embryon till motstånd i vardagslivet. Från dessa vardagliga frön måste varje försök till explicit och offensiv mobilisering också utgå. Och forskning om makt och motstånd måste utveckla en förmåga att se ambivalenserna i dessa fenomen, i stället för att ständigt söka efter essentialistiska och totaliserande förklaringar som entydigt vill kategorisera allt i onda och goda substanser.

Willis (1977/1983) och Radway (1984) kan användas som påminnelse om att sådana kulturformer som bildar ett radikalt eller progres-

⁵⁷ Jfr Fornäs (1991) och Elliott (1992).

sivt motstånd i något avseende (t ex klass) kan visa sig innebära ett konservativt eller reaktionärt maktutövande i ett annat (t ex kön eller ras). Det är svårt att entydigt skilja gott från ont, motstånd från makt, utan hänsyn till vilken aspekt och vilken kontext det rör sig om.

Evans (1990) poängterar gentemot Fiske att endast en känslig kontextualisering kan avgöra om specifika publiktolkningar kan ses som motstånd eller opposition: om t ex adolescenter normalt är rebelliska så vore det den icke-rebelliska adolescenta tolkningen som vore oppositionell. Schulze m fl (1993) drar fram en liknande problematik i sin studie av Madonna-hatare som uppfattar sig som oppositionella mot den i deras tycke dominerande diskurs som uppskattar denna kontroversiella mega-artist, men där få kulturkritiker skulle identifiera deras Madonnatolkning som progressivt motstånd. Det är helt riktigt att dessa exempel understryker behovet av större komplexitet i begreppen för såväl dominerande kultur som motstånd. En kontextualisering skulle väl dock kräva att varje tolkning sattes i relation inte bara till den normala inom den bestämda sociala gruppen utan också till den som framhävs av samhällets etablerade institutioner (kritiker, lärare, politiker etc) och/eller av historiskt äldre normativa tolkningstraditioner. En användning och tolkning av någon populärkulturell ”text” kan vara oppositionell inom en viss grupp, en annan kan gå emot vad ledande auktoriteter förespråkar, en tredje kan bryta med hävdvunna mönster. I vissa fall sammanfaller två eller tre av dem, men de kan också vara åtskilda, vilket framkallar behovet av konkretisering när man talar om motstånd.

Nakayama & Peñaloza (1993) resonerar kring olika etniska gruppers Madonna-tolkningar och finner där flera helt olika varianter. I stället för det traditionella binära tänkandet i svart/vitt förordar de ett ”prismatiskt” perspektiv, men framhäver ändå att det går att urskilja en vit tolkningsdominans även i icke-vita gruppers tolkningar, ungefär som det vita ljuset är ett slags svåranalyserat ”centrum” för prismats alla färger. Kulturteorin behöver således kunna få syn på såväl pluralistisk mångfald som kulturell dominans.

Betoningen av differentieringar och mångfald ligger i tiden, som en av tre viktiga teoretiska vändningar under vår tid, vid sidan av intresset för moderniseringens processer och den kulturella dimensionen.⁵⁸ Habermas (1981 och 1985a) har här en ambivalent hållning. Å ena sidan betonar han själv också modernitetens differentieringar och nöd-

⁵⁸ Se Fornäs (1990b s 50ff).

vändigheten av parallella livsformer och normsystem. Å andra sidan beskylls han ofta för universaliserande tendenser. En inspiration från postmodernistiska och poststrukturalistiska teorier bidrar i varje fall med nyttiga påminnelser om livsvärldens irreducibla mångfald. Så vill Richters (1988) använda Lyotard som komplement snarare än som alternativ till teorierna om system, livsvärld och kommunikativ handling. Och så betonar Thyssen (1991 s 9ff) att det senmoderna samhället differentierats i oräkneliga expertkulturer och subkulturer, men som samtidigt nu för första gången i historien binds samman i ett fullt globalt samhälle.

Den homogenitet og det fællesskab, som begrebet om en livsverden lægger op til, forsvinder i en sky af pluralisme: I stedet for en "stor livsverden" får vi mange små eller subkulturelle livsverdener, hver med deres særlige forudsætninger og fordomme. Habermas lægger selv op til denne konklusion, når han taler om et "spaltet makrosubjekt", og om at samfundet er et centrumløst netværk af livsformer, som fletter sig ind i hinanden. (Thyssen 1991 s 116f)

Nu kan det diskuteras om livsvärld verkligen kan jämföras med vare sig subjekt eller livsform, och om världssamhället och dess gemensamma traditionsbas ändå inte producerar rudiment av en övergripande mänsklig livsvärldshorisont. Men helt tydligt är pluralitet och flerdimensionalitet oundvikliga teman i nyare samhälls- och kulturteori, som också måste finnas med i varje emancipatorisk politik i vår tid.

Makt och motstånd är en asymmetrisk relation. Den har att göra med relationer mellan *centrum och periferi*, som ett sätt att kombinera det jag tidigare kallat spatial- och systemsfärer. Harvey (1990 s 226ff) diskuterar hur kontroll av rummet kan vara ett maktmedel, där rum fungerar som system av "behållare" för social makt. Hannerz (1992a och b) definierar kultur som socialt organiserad produktioner och flöden av mening och meningsfulla former, som alltid är relaterade till likaså socialt organiserade former för makt, materiella resurser, tid och rum. Kulturell skillnad och makt hänger samman med platser och territorialitet, men också med flöden och rörelser över rumsliga gränser. Det finns ett komplext, globalt och spatialt nätverk av centrum-periferi-relationer, där ett antal olika, multipla centra utövar dominans över periferierna. Även Kirshenblatt-Gimblett (1992) menar att medan begreppet gräns på ett riskabelt, essentialistiskt sätt antyder en inramad enhet, pekar begrepp som marginaler och periferier på något som

bestäms positionellt i relation till centra och implicerar asymmetriska maktförhållanden.

Det finns flera asymmetrier mellan centrum och periferi. För det första har centra andra egenskaper än periferier, framför allt mer makt. För det andra är flödena olika i olika riktningar: det är inte samma pengar, varor, människor, arbetskraft, turism, information etc som flödar från centrum till periferi som omvänt. För det tredje finns det alltid fler periferier än centra. En sfär har en mittpunkt men oändligt många ytterpunkter, och även om det finns flera olika kulturella och sociala maktcentra så är de inte oändligt många, och vart och ett av dem förhåller sig till en rad sinsemellan högst olika periferier. Periferierna kan inte enbart reduceras till att vara just periferier i förhållande till något centrum.⁵⁹ Det finns en mångfald av marginaler som står i liknande relationer till den norm som ofta även upprättar rumsliga centra, men dessa marginaler (som exempelvis kan vara relaterade till geografi, ras, klass, kön, sexualitet eller ålder) är inbördes olika på ett sätt som ytterligare understryker kravet på teoretisk differentiering.

Att tala om periferi, marginal, diaspora, hybrider och korsningar implicerar alltid en idé om något centralt, ursprungligt eller rent. Om vissa kulturella fenomen befinner sig utanför, antas det att andra finns inne i den dominerande sfären. En radikal betoning av mångfald och fragmentering vill ifrågasätta alla sådana modeller och hävda att det liksom bara finns periferier, flytande subkulturer i ett globalt flöde. Så slår en total fragmentering och heterogenitet över i sin motsats, en till sist odifferentierad homogenitet där alla är lika perifera. Men det finns andra lösningar, som inte behöver ge upp begreppsparen även om de behöver genomlysas kritiskt. Strukturande begrepp behövs för tänkande och praxis, i forskning såväl som övrigt samhällsliv. Avdifferentiering är ett mycket problematiskt politiskt program, och det gäller både för delkulturer och etniciteter, för förhållandet mellan sfärer som etik, estetik och politik eller skola, familj och arbete. Att korsa gränser är intressant och produktivt, liksom att reflektera över dem, problematisera dem och förskjuta dem i opposition mot frusna maktstrukturer. Men att ta bort dem är antingen fruktlöst eller tendentiellt totalitärt. Sfärer kan jämföras med många rum i ett hus – dörrar och fönster behövs, men också väggar, separationer, differentieringar.

⁵⁹ Fornäs (1991) förde en motsvarande diskussion kring kvinnlighetens asymmetriska förhållande till manlighet.

Hellre en reflexiv differentiering än den avdifferentiering som vissa postmodernister talat för.⁶⁰

Den sociala världen består alltså av ett antal olika nätverk eller vävar med var sitt centrum och var sina periferier. Dessa vävar är lagrade på varandra, vilket skapar komplicerade interferensmönster. Vissa kan ibland dölja andra, och då behövs kritisk reflektion kring detta samspel mellan nätverk för att uppmärksamma de på så vis dolda maktförhållandena. Tex kan nationalstatliga strukturer dölja regionala, klassmässiga eller etniska dominansförhållanden, eller politiska hierarkier kan skymma ekonomiska. Det finns skäl att söka undvika bägge ytterligheterna, och varken reducera världssamhället till fria flöden eller till fixa enheter, strukturer och system. Olika modeller kan av pragmatiska skäl betona endera sidan, men vägar och flöden får sin betydelse just i samspelet med platser och punkter, likaväl som omvänt.

Varje makt kännetecknas av en viss stelhet, en tendens till frysning i rummet och upprättande av fasta strukturer som bevarar status quo, även om maktutövning också kan tvingas bli flexibel. Det motstånd som står emot maktstrukturer kräver å andra sidan alltid rörlighet, även om det ibland kan bygga sinna skyttegravar.

Från Foucault, Eco, Certeau, Melucci, McRobbie, Hall och Gilroy kan man hämta begrepp för att tematisera motståndets nödvändiga flexibilitet. Motståndets taktiker hos Certeau påminner om Meluccis idéer om de vardagliga oppositionspotentialer som kan mobiliseras av sociala rörelser som nomader, och denna nomadiska rörlighet leder i sin tur tankarna till de korsande, dynamiserade och diasporiska identiteterna hos Gilroy och McRobbie. Liksom hos Habermas, Ricoeur, Kristeva, Ziehe och en lång rad andra aktuella teoretiker finns där användbara konceptualiseringar av de centrala temana som kan sammanfattas i den triad som framhäver flexibiliteten (modernitet, rörlighet och förändring), differenserna (mångfald, skillnad och flerdimensionalitet) och kulturdimensionen (språk och intersubjektiv symbolisk kommunikation).

⁶⁰ Ett exempel är när Haraway (1990) applåderar cybernetikens upplösning av skillnader mellan människa, djur och maskin. I kravet på åtskillnad är fö Habermas och Lyotard ense, den förre i sitt ständiga framhävande av modernitetens differentieringar gentemot all identitetsfilosofi (Habermas 1985b och 1988), den senare i sitt krig mot totaliteten och viljan att aktivera skillnaderna (Lyotard 1979/1984 s 82).

Foucault har visat hur makt både är repression och produktion (av kunskap och effekter), och att makt inte är en enda enkelriktad kraft utan alltid konkret situerad och uppbyggd på en ömsesidig om än asymmetrisk relation mellan två parter.

Det finns alltså inte – i förhållande till makten – *en* plats för den stora Vägran – revoltens själ, alla upprors centrum, revolutionärens rena lag. I stället finns det *många* motstånd av olika slag [...]. De är andra sidan i maktrelationerna; de finns med där som den okuvliga motparten. De är alltså fördelade på oregelbundet sätt även de: punkter, knutar, härdar av motstånd är mer eller mindre tätt utspridda i tid och rum [...]. Stora, radikala brytningar, rejäla uppdelningar i två sidor? Ibland. Men man har oftast att göra med rörliga och övergående motståndspunkter, som inför klyftor i samhället, klyftor som förskjuts, som splittrar det som är förenat och som ger upphov till nya grupperingar, som går rakt igenom individerna själva, skär sönder dem och gör om dem [...]. Liksom maktrelationernas nät till sist bildar en tät väv, som går tvärs igenom apparaterna och institutionerna utan att ta fäste där riktigt, går också motståndspunkternas svärm tvärs igenom samhällsskikten och individerna. Och det är säkert den strategiska kodningen av dessa motståndspunkter som möjliggör en revolution, ungefär som staten vilar på den institutionella integreringen av maktförhållandena. (Foucault 1976/1980 s 122f)

Här finns anknytningspunkter till hur Eco (1979/1987) skiljer mellan motstånd mot makt och mot styrka, vad Certeau (1974/1988) skriver om taktik och strategi. Även Harvey (1990 s 45ff) använder Foucault och Lyotard för att beskriva hur samhället innehåller mångfaldiga källor till förtryck och mångfaldiga fokalpunkter för motstånd mot dominans. Men samtidigt som det finns en komplex pluralitet finns det också dominerande centra av skilda men inte godtyckligt många slag, som inte låter oss kollapsa makt och motstånd till en odifferentierad smet. Med Habermas och Ricoeur vill jag bland annat hålla kvar möjligheten att se brytningar mellan aktörers handlingar och strukturella ramar, där förhållandet mellan livsvärld och system bara är ett av flera exempel. Enskilda aktörer kan utöva makt, men makt kan också inlagras i omänskliga system på ett sätt som inte enkelt kan reduceras till deras bärare subjektiva intressen. När makten direkt utgår från individuella aktörers subjektivitet är det denna den andres subjektivitet som upprättar de strukturella ramar och regler som provocerar fram motståndet, men det är bara en möjlighet bland flera.

Motstånd har tydligt rumsliga aspekter i det att kamp mot makt har att göra med en kamp för autonomi som kan sträva efter någon form av

frirum. Frirum kan bestå av fysiska utrymmen utan insyn och utifrånkontroll, men oftast handlar det snarare om sociala och kulturella ”rum” där individer och grupper skaffar sig ett eget handlingsutrymme genom att antingen stänga dörren för andras kontroll och krav eller manövrera mitt ibland dem på ett tillräckligt listigt sätt för att spela ut dem mot varandra och på så vis få plats för sitt egensinne.⁶¹

Aggleton & Whitty (1985) definierar motstånd som alla former av beteende som utmanar en etablerad form som t ex skolans socialisationsprocess, och som därför är potentiellt transformativa snarare än reproduktiva (s 60f). De betonar därefter (s 62f) att vissa distinktioner behövs: 1) mellan motståndssintentioner och motståndseffekter, 2) mellan motstånd med övergripande maktrelationer eller lokala och partiella kontrollmekanismer som måltavla (”resistances” respektive ”contestations”), 3) mellan personliga insikers motståndssubjektivitet och kollektiva motståndshandlingar, samt 4) mellan det erfarenhetsområde som givit upphov till motståndssintentioner och det praktikområde där motståndsviljan kan komma till uttryck i motståndshandlingar, eftersom där kan ske en överföring (displacement) från ett område (t ex skolan) till ett annat (t ex hemmet). Studier av motstånd måste ta hänsyn till sådana distinktioner och etnografiskt undersöka hur olika motståndsaspekter fördelar sig på olika sfärer och områden i en konkret situation.

En differentierad motståndsanalys måste fråga sig *vem som gör motstånd mot vad, hur, varför och med vilket resultat.*

Motståndets agenter eller *bärare* kan vara enskilda individer, grupper, delkulturer eller hela sociala kategorier (kön, klasser, etniska grupper, geografiska regioner eller åldersgrupper). Det kan alltså röra sig om allt från ett individuellt till ett kollektivt motstånd, och man kan också skilja mellan territoriellt lokaliserat och nomadiskt eller diasporiskt motstånd.

Motståndets primära eller fundamentala *måltavlor* kan vara av samma typ som dess bärare, i vilket fall man kan tala om i första hand relationellt motstånd, som utspelar sig helt på livsvärldens intersubjektiva nivå. Men den maktutövande ”fienden” kan också vara objektivrade institutioner eller system, vilket pekar i riktning mot ett strukturellt motstånd. Eftersom institutioner har både med system och livsvärld att

⁶¹ Kosta Economou vid Tema K i Linköping diskuterar i sitt snart avslutade avhandlingsarbete striden om handlingsutrymme mellan ungdomsgång och fritidsgårdsregler.

göra kan strukturellt motstånd såväl rikta sig mot måltavlor i livsvärlden (t ex patriarkala, etniska, klass- eller generationsmässiga maktrelationer) som i det ekonomiska eller det politiska systemet (t ex kommersialism eller byråkrati).

Motståndets *medel* är mångfaldiga, som framgått av hela min genomgång. Det kan i olika fall vara mer eller mindre relevant att tala om motidentiteter, motkulturer, motoffentligheter, motrörelser, motinstitutioner eller motmakter, i en glidande skala från den subjektiva över den kulturella och sociala till den politiska nivån. Inom den subjektiva nivån kan man också differentiera mellan imaginärt och reellt motstånd, mellan motståndsfantasi och motståndshandling. Men den gränsen är svår att dra exakt, med tanke på hur tätt sammanflätade de bägge aspekterna alltid måste vara, i och med att kulturella symboler alltid krävs såväl för subjektiva föreställningar som i varje social handling.

På en yttre eller objektiv nivå kan motstånd ta formen av institutionella organisationsstrukturer som byggs upp som motmakter. Dessa organiserar materiella resurser och tillskapar rum för oppositionella praktiker, inriktade dels på kritik och försvar mot etablerade maktinstanser, dels på offensiva utopier. Motrörelser och motkulturer kan skapa motoffentligheter, där kommersiella eller statliga systemkrav kan motarbetas och där alternativa sociala och kulturella former kan utprövas, med annorlunda normer och värden, stilar och uttrycksmedel, relationer och identiteter. De kan på ett problematiskt sätt bygga nya dominansformer på de gamlas ruiner, men de kan också innehålla element av rättvisa, gemenskap, autonomi och njutning som överskrider snävt partikulära särintressen.

Här kan det också vara på sin plats att differentiera mellan fyra nivåer. Motståndspotentialer är latent möjligheter som skapas av en strukturell situation där mänskliga subjekt utsätts för maktutövning. Embryon till motstånd groer där subjekten i mikrohandlingar börjar agera för sina intressen. Härdar uppstår där kollektiva klungor av sådana individuella mothandlingar bildas. Rörelser är slutligen uttalade kollektiva motståndprocesser.

Frågan ”varför” grenar ut sig i flera led. Motståndets *orsak* är makt – förtryck, tvång, dominans – och därav följande brist, lidande och frustration. Men dess avsikter eller *intentioner* kan variera. Motstånd kan för det första ske oavsiktligt, som en icke önskad bieffekt av någon helt annorlunda intention – och då är det egentligen bara ur maktens

perspektiv som det uppfattas som motstånd. För det andra kan det vara omedvetet, växa ur omedvetna impulser under en välanpassad yta, men likafullt vara subjektets protest mot en övermakt, om än subjektets medvetna jag inte förstår detta. Då handlar det alltså om en omedveten avsikt eller om en medveten men oavsiktlig motståndshandling. För det tredje kan det vara naivt medvetet och avsiktligt, när någon gör motstånd uttryckligt och direkt. En fjärde möjlighet är ett för sen-moderniteten typiskt reflexivt eller rentav fullt ut reflektivt motstånd, där subjekten inte bara vet om att de vill stå emot maktens tryck utan också kan formulera och förhålla sig till sina egna motiv och mål, och kanske rentav förmår reflektera över dem i en gemensam flerdimensionell diskurs inom någon (mot-)offentlighet.⁶²

Motståndets intention är ofta att ta makt (över sitt eget öde, äver dem som förut bestämde, över omvärlden...). Det gör det än tydligare att motstånd inte är någon fast essens utan en tillfällig relation. Att den dominerade vill få makt och kanske också får det hindrar inte att striden mot den tidigare makthavaren kallas motstånd. Ingen undgår att ha del i makt. Men ett radikalt motstånd kan samtidigt också sträva efter att nedmontera maktstrukturer.

Åtskillnaden mellan intentioner och *effekter* kan i själva verket ske i tre olika steg. Först har vi de latent potentialer och groende embryon till motstånd i vardagen som Melucci ovan angav som en nödvändig bas för sociala rörelser, och som vilar i subjektens inre, i deras inbördes sociala relationer, i deras kulturella kommunikationsformer och/eller som resurser i materiella eller institutionella objektiveringar. Därefter finns manifest förverkligat motstånd i form av konkreta handlingar och rörelser som angriper maktrelationerna. Slutligen kan motståndshandlingar nå framgång och alltså vara effektiva, genom att verkligen hålla motståndare tillbaka eller omvandla och nedmontera maktrelationer. Motståndsvilja kan leda till anpassning (som hos Willis' lads) och motstånd kan å andra sidan vara omedvetet, d v s vilja till anpassning kan trots intentionerna leda till motstånd mot maktinstanser.

I bedömningen av motståndshandlingar och deras effekter kan det vara viktigt att försöka undvika att automatiskt likställa de tre dikotomierna motstånd/makt, gott/ont och progressivt/regressivt. Vi tänker oss ofta motstånd som gott och progressivt, men det behöver ju inte vara så. När man t ex inom psykoanalysen talar om inre motstånd eller

⁶² Jfr Fornäs (1992 s 93ff) om liknande nyanser av intentionalitet och medvetenhet i fråga om subkulturbegreppet.

psykiska försvar mot olika insikter, försvar som kan motarbetas genom analys och självreflektion. På motsvarande sätt är även ideologier en sorts motståndssystem, som försöker hindra medvetenhet om verklig praxis, maktrelationer, identiteter och livsvillkor (Ricoeur 1986 s 241). Men ideologins och psykets motstånd mot hotfulla insikter är av en helt annan typ än det motstånd som det här handlar om. Liksom konservativa krafter motstånd mot förändring handlar det där snarare om maktstrukturernas försvar mot kritik, vilket alltså inte ens längre sätter motstånd i motsats till makt och därför går vid sidan om min diskussion. Men det kan även vara så att ett motstånd mot en viss makthierarki i sin kontext kan medföra (och intendera) att andra maktstrukturer stärks eller att en behövlig förändring hejdas. Återigen behövs en konkret analys snarare än abstrakta generaliseringar.

Vad gäller motståndets effekter finns det också skäl att granska de nämnda analysnivåerna var för sig. En ungdomsrevolt eller en social rörelse kan ha helt olika konsekvenser på de politiska, ekonomiska, sociala, kulturella och psykiska nivåerna. Även ett institutionellt eller socialt misslyckat alternativexperiment kan exempelvis avsätta bestående symboliska spår i den kulturella offentligheten. Och enskilda individers öden efter deltagande i någon motkultur behöver inte vara desamma som motkulturens kollektiva funktion.

Att skilja mellan partiellt och generellt motstånd (contestations respektive resistances) är problematiskt, eftersom det förutsätter dels att man kan bedöma en motståndshandlings alla effekter från en bestämd utifrånposition, dels att det skulle finnas ett visst motstånd som skulle kunna vara totalt och heltäckande. Bägge dessa antaganden tycks mig ohållbara. Men det är riktigt att motstånd kan förskjutas, överföras, flyttas mellan nivåer, sfärer och erfarenhetsområden. Det kan ibland bidra till att sprida maktkritiska aktioner, ibland tvärtom till att förvirra och ideologiskt dölja maktrelationerna, och hindra att de angrips där de har sin rot.

Kriterier för motståndets eventuella framgång kan sammanfattningsvis sökas på flera plan. Objektivt kan individer, grupper, rörelser eller delkulturer lyckas i sina föresatser och verkligen bryta ner de maktstrukturer som de attackerar. Sådana förverkligade program är emellertid sällsynta. Oftast leder motståndshandlingar till åtminstone partiella nederlag, motståndets agenter upplöses eller integreras, och striden förflyttas till andra arenor. Även om motståndsaktörernas program inte realiserats enligt sina egna intentioner behöver det emel-

lertid inte ha varit verkningslöst. Institutioner kan ha påverkats indirekt, socialt kan relationer och normer ha förskjutits, och kulturellt kan tankeformer och diskurstyper i offentliga mediasammanhang ha influerats i en kanske icke avsedd men ändå välkommen riktning. Subjektivt kan individer tvingas ge upp den strid de involverats i, men den kan ändå ha avsatt inre spår och minnen som håller kritiken av maktförhållandena och hoppet om frigörelse och behovstillfredsställelse vid liv. Sådana effekter kommer inte till synes om den enskilda motståndprocessen betraktas alltför snävt, utan bara i ett större och flerskiktat perspektiv.

På alla dessa sätt behövs alltså differentiering och konkretisering, när man ska undersöka processer av makt och motstånd i och mellan de olika sfärerna. Jag har visat flera exempel på hur spatialsfärer samverkar med systemsfärer och smaksfärer. Inte minst har jag berört institutionssfärernas komplexitet. Individer, grupper och delkulturer formas och rör sig i och mellan olika fält där maktrelationer av skilda slag tränger in och provocerar fram konflikter och motstånd. Ungdomskulturforskningen har en viktig uppgift i att närmare utforska hur skola, familj, medier och kamratgäng samspelar i uppkomsten och utvecklandet av kritik och utopier, motrörelser, motkulturer, motoffentligheter och motidentiteter.⁶³ Allt detta kräver alltså konkreta analyser som inte ryms i denna principiellt hållna text. Men de är väl värda att utföra. Så kan motståndsbegreppet räddas, genom förankring i konkreta praktiker hellre än genom svepande totaliseringar.

Kritik och skillnad

Sfärerna rymmer åtskilliga disharmonier. De stämmer sällan inbördes, och de bär alla på mångfaldiga makthierarkier. Så föds mångfaldiga former av motstånd med frigörande syften som under vissa omständigheter kan nå framgång, om än alltid bara partiell sådan. Här har nu motståndsanalysens redskap uppvisats och prövats, men till vad ska de användas? Här kan jag bara utgå från min egen position i olika maktfält, min syn på de motstånd jag anser viktiga.

Att fråga om maktens mekanismer kan genomlysa dolda dominansförhållanden som annars kunde verka i det tysta. Men forskning om

⁶³ Jag har empiriskt undersökt några sådana sfärrelaterade motståndsaspekter i ungdomlig rockkultur; se Fornäs m fl (1988) samt Fornäs (1990a och 1993).

makt implicerar också potentialer för motstånd. Och även om uttalade studier av motstånd i värsta fall kan ge maktinstanser ökad insyn och kontroll kan de också ha en maktkritisk funktion, genom att visa på hur rådande förhållanden härbärgerar motsättningar och konflikter som pekar tillbaka mot förtryck och lidande. De ger också idéer om hur samhällskritiken kan knytas an till sociala rörelser och processer utanför den akademiska världen. Så förankras den intellektuella kritiken i de embryon till förändrande vilja och handling som finns i vardagen, i stället för att sväva fritt i ett elfenbenstorn. Studier av motstånd kan också inspirera människor i dominerade positioner att reflektera över sina egna möjligheter, och på så vis ge några bidrag till rörelser och motoffentligheters egna utveckling.

Ett viktigt motståndsfält rör systemen. Ungdomar är på mångfaldiga sätt i opposition mot ekonomiska och politiska maktstrukturer. Vissa ungdomsgrupper kritiserar kommersiella krafter, andra revolterar mot statsapparaten. Jag delar långtifrån all sådan kritik, eftersom bägge systemen tycks oundgängliga i ett modernt, komplext samhälle, och eftersom vissa sådana motståndsrörelser lider av en problematisk puritanism och/eller en lika dysfunktionell "terroristisk" våldsfixering. Men som symptom på systemens övergrepp är de viktiga, och de pekar på behovet att hålla både marknad och stat på plats. Även i vardagliga sammanhang finns element av mikromotstånd mot varuproduktionens påverkansförsök eller statliga institutioners kontrollmekanismer, och här spelar just ungdomskulturella aktiviteter en mycket stor roll. I ungdomsgängs omdefinierande tolkningar av kulturindustrins och mediernas utbud finns en kritisk och utopisk kraft, inriktad på att utpröva det kommunikativa handlandets emancipatoriska potentialer till att skapa kunskap, gemenskap, utlevelse och mening, i ett friare handhavande av symboler och språk än vad det ekonomiska systemet planerat. Ungdomsgruppers alternativa läroprocesser bryter också mot den dominans som utövas av den målorienterade kontrollapparaten som utgörs av statligt orienterade institutioner, med skolan i centrum. I sökande lek till försvar för livsvärldens kommunikativa förnuft eftersträvas där kollektiv autonomi, alternativa ideal och narcissistisk njutning, gentemot bägge systemens krav på individuell prestation, anpassning till vuxensamhällets normalitet och ensidig, torftig målrationalitet.

Det finns en risk med statens institutioner att de genom normaliserande och disciplinerande praktiker onödigt insnävar centrala medbor-

gerliga friheter. Samma risk medför en ohejdad marknadsmekanism. Liknande hot finns även mot jämlikheten, såväl från marknadslagarna som från en borgerligt dominerad statsapparat. Skolväsendet är exempelvis en enorm resurs för såväl kunskapsspridning som medborgarfostran, men kultursociologer har övertygande visat att det samtidigt har en problematisk funktion att disciplinera arbetarklassen, tygla opposition och sortera elever in i en ojämlig arbetsmarknad. Bara om institutionerna lär sig hantera skillnader går det att hindra att den senmoderna individualiseringen slår över i varglik individualism i stället för att bidra till att göra människor myndiga. En kritisk forskning har en uppgift i att uppmärksamma dessa problem och därigenom bidra till ansträngningarna att demokratisera bägge systemen.

Men motstånd behövs också inom livsvärlden själv, som långtifrån är någon fridfull oas av gemenskap och välvilja. Där kan endera systemet bli ett betydelsefullt verktyg i kampen mot olika former av mellanmänsklig dominans, frihetsinskränkning och ojämlighet. En aspekt av detta är den pågående nedmonteringen av välfärdsstaten, som i hög grad drabbar ungdomar samtidigt som de varit med om att ge den politiskt mandat. Här finns det skäl att uppmärksamma motsättningarna mellan de två systemen, nu i form av marknadens ohämmade nyliberala attacker mot staten och mot jämlikheten. Samtidigt pekar denna viktiga fråga mot klassklyftorna i samhället, där kampen om fördelningen av begränsade resurser och kontrollen över produktionsmedlen visat sig få förnyad aktualitet.

Sociala klassmotsättningar utspelar sig även på kulturområdet, där etablerade eliter ständigt söker dominera genom att upprätta absoluta och enhetliga normer för den goda smaken. Motkulturer försöker bryta mot dessa härskande smaknormer och ge rum för andra estetiska former. I striden mellan högt och lågt i kulturen intar systemen karaktäristiskt olika positioner, och såväl problematiska som emancipatoriska drag finns i både avantgardistisk finkultur och dynamisk populärkultur. Det är intressant och viktigt att följa dessa konflikter, och uppmärksamma hur språk och kultur både används i maktstrider och själva alltid också innefattar egna, kulturella maktrelationer.

Smakfälten är nära lierade (men inte sammansmälta) med olika sociala kategorier i samhället. Smakklyftorna samvarierar med klass- och könshierarkier, och med etniska och geografiska tillhörigheter. Längs olika sådana axlar upprättas dominantanta centra och oppositionella periferier. De kan ibland motverka varandra inbördes, vilket ger en

komplex bild av sammanflätade motsättningar. Ibland finns också viktiga möjligheter till allianser mellan olika marginaliserade grupper, som man har all anledning att uppmärksamma och stödja. Alltid böljar dessa strider fram och åter. Sedan en tid mobiliserar reaktionära krafter en serie attacker mot frigörelse, upplysning och solidaritet, i fundamentalistiska rörelser för auktoritärt förstelnade tolkningar av kristendom eller islam och i ett moraliserande äckel över allt som kan störa den falska idyllen. Sådana smakkrig drabbar inte minst ungdomar. Forskare har därför all anledning att hjälpa till att slå hål på den nykonservativa vågens försök att i namn av rigida etikettsregler och auktoritära påbud uttradera mänskliga rättigheter, utan att för den skull kritiklöst behöva acceptera allt ungdomar gör. Särskilt olyckligt vore det om motståndet mot nyliberal ojämlikhet leder till att frihetsbegreppet överges, eftersom det i senmoderniteten tvärtom krävs att solidaritet förenas med den största respekt för skillnader.

Motstånd mot förtryck är lika viktigt som kamp mot orättvisor. Det vore kortslutning att identifiera marknad med frihet och stat med jämlikhet, vilket ofta görs i debatten. Marknaden har visserligen historiskt haft en tendens att upplösa fjättrande band, men upprätthåller också vissa ofriheter, bland annat genom majoritetens tvång att sälja sin arbetskraft för att överleva. Frihet uppnås alltså inte enbart genom marknadens lössläppande, utan kräver ett fortsatt socialt och politiskt engagemang i livsvärlden, bitvis i allians med statsapparaten som via rättsväsendet kan ge stöd åt upprätthållandet av vissa medborgerliga fri- och rättigheter. Staten kan å andra sidan visserligen genom lagstiftning och andra politiska åtgärder användas som instrument för jämlikhetssträvanden, men är ensam inget tillräckligt sådant instrument. Även handlingar i andra sfärer behövs, sociala rörelser, vardagliga förändringar av normer och handlingsmönster etc. Här behövs återigen en nyanserad analys av frihetens och jämlikhetens komplexa samspel med staten, marknaden och livsvärldarna.

Jämlikhet och frihet förutsätter varandra. Frihet från förtryck krävs för att ingen ska leva på andras bekostnad, och jämlika livsvillkor behövs för att ingen ska vara ofri. Frihet utan jämlikhet vore ett slakthus, jämlikhet utan frihet ett fängelse. Därför är det också viktigt att respektera skillnaden mellan jämlikhet och likhet. Man kan sträva efter jämlika villkor men det vore förödande att därför söka utplåna skillnader. Olikhet är något som ingen varken kan eller borde vilja trola bort. Jämlikhet är inte normering. Inom både ungdoms-, kvinno-

och etnicitetsforskning har en diskussion länge förts om behovet att komma över den platta motställningen av särart och likhet, och att i identitetsfrågor se och erkänna skillnader (även de som är socialt och kulturellt konstruerade), bejaka en nödvändig kulturell och social mångfald, och ändå hävda jämlikhetens och rättvisans etiska principer. Toleransen för mångfald, skillnader och avvikelser tappas tyvärr lätt bort, såväl av statliga institutioner som av ungdomliga subkulturer och motrörelser. Både vuxna och unga behöver helt enkelt öva sig i att utvärdera att det finns olika sätt att leva. Jämlikhet måste i vår senmoderna tid förenas med en fundamental respekt för olikheter, för den andre, för det främmande.

Livsvärlden genomkorsas också av sexism, rasism och andra strukturellt grundade men orättfärdiga dominansrelationer. Också där behövs ett ständigt förnyat motstånd, såväl i ungdomskulturen som i forskningen. Här är ungdomskulturella uttryck en outhärlig allianspartner för den kritiska forskaren, i det att ett organiserat och reflekterat motstånd mot patriarkal eller etnisk maktutövning kan inspireras av de embryon till sådant motstånd som hela tiden nyskapas inom olika populärkulturella genrer. Den ”backlash” som för närvarande diskuteras inom politik och arbetsliv återfinns utan tvekan också i vissa mediasammanhang, men populärkulturen innehåller samtidigt minst lika mycket av offensiva framryckningar och motkritik mot reaktionära positioner. Alla dessa motsättningar genomkorsar alltså livsvärlden, inklusive medie- och ungdomskulturen, och där behövs motstånd på flera fronter samtidigt.⁶⁴

I ungdomskultursammanhang är ålders- och generationsdimensionerna givetvis centrala. Ungdomar kan lika lite som någon annan kategori betraktas som en odifferentierad enhet, men det finns aspekter av samhällelig makt som utövas över unga som sådana, och som ger grogrund för vissa överskridande revolt-embryon. Ungdomskulturers återkommande ansatser till kritisk upproriskhet och utopiskt nytänkande är en starkt bidragande orsak till att kritiska forskare intresserat sig för dem, mer av nyfikenhet än av medlidande.

Motstånd förverkligas ibland i motrörelser, motoffentligheter och motkulturer, som förtydligar problematiska maktförhållanden och innehåller lärariska ansatser till alternativa lösningar på krisartade samhälls-

⁶⁴ Wallerstein (1993) skisserar en liknande ”multifrontsstrategi” där ingen grupp intressen är överordnade och där flexibla allianser ersätter motrörelsernas tidigare strävan efter enhetliga och sammanhållna motstrukturer.

problem. Ungdomliga motrörelser visar på svagheter både i socialisationsmekanismerna och i hela samhällets funktionssätt, och upparbetar andra sätt att hantera relationer, normer och symbolspråk. Allt detta är instruktivt även för vuxna, som också kan vara underställda liknande maktrelationer och leta efter nya utvägar.

Men motstånd föds också i det tysta, i vardagslivets vinklar och vrår. Rörelser får sin kraft av att näras av sådant mikromotstånd, vars oberäkneliga dynamik är en spännande utmaning för all kulturteori. Hur utvecklas kritiska och utopiska element i ungdomars dagliga liv, och hur kan de sedan knytas samman, förverkligas och bli effektiva?

Vår egen forskning är inte oberörd av maktens problematik. Som forskare befinner vi oss i bestämda sociala positioner inom makthierarkier och sociala fält. Reflexivitetskravet gäller också oss. Vi kan och bör kritiskt och självkritiskt granska och reflektera över vår egna ungdomskulturforskningens samhälleliga funktioner, bl a i relation till de dominansförhållanden som utgår från bägge de stora samhälleliga systemen marknad och stat. Studiet av makt och motstånd syftar inte minst till att stödja motståndets självreflektion och därigenom stärka och skärpa de embryon som finns i vardag och rörelser. Allt vetande har maktaspekter men ingen teori kan därför reduceras till enbart ett manipulationsinstrument. Och en forskning som bara ser makt är och förblir halvblind.

Bara för att man tar fasta på det motstånd mot samhälleliga dominansmekanismer som nästan all ungdomskulturell aktivitet bjuder på, behöver man inte bortse från de maktmekanismer som finns också i ungdomskulturen – och omvänt. Kritiken mot moraliska paniker mot ungdomsfenomen får t ex inte suddas bort frågor om etik och modernitet, kritiken mot systemkrav bör inte dölja problematiska sidor i livsvärldens egna rörelser. Lika lite bör kritiken mot sexism, rasism och klasshierarkier bland ungdomar få dölja att sådan kritik också finns i (andra) ungdomsgrupper. Motsättningen mellan inlevande förståelse och distanserad kritik är lika falsk som den mellan mångfald och emancipation. I vår tid är det i själva verket avgörande att kunna utveckla positioner som sätter dessa sidor i konstruktiv växelverkan. Kritiken av varje kulturfenomen måste gå igenom en förståelseinriktad tolkning för att träffa sitt mål, och en kritisk teori som inte ser nödvändigheten av differentieringar och mångfald förfaller till totalitär dogmatik. ”Hermeneutics without a project of liberation is blind, but a project of

emancipation without historical experience is empty” (Ricoeur 1986 s 237).

Mina krav på en adekvat senmodern motståndsteori kan sammanfattas i sex slagord: dynamisering, flerdimensionalitet, relationalitet, kontextualitet, ambivalens och reflexivitet. Kulturforskare behöver finna sätt att förstå historisk förändring, när makt och motstånd så snabbt kan skifta plats. Vi behöver differentiera mellan olika dimensioner i stället för att reducera allt till någon enda aspekt. Motstånd måste fattas i sin relation till makt, inte som en evig substans. Motståndshärdar måste därför också begripas i sina konkreta sammanhang. Vi behöver utveckla vår förmåga att se med bägge ögonen och stå på bägge benen, genom att erkänna ambivalenserna i varje situation. Liksom alla andra behöver också forskare till sist reflektera över sig själva och den egna forskningens potentialer till att skapa, stärka eller motverka dominansförhållanden. Vi kan aldrig undgå att göra alla tre sakerna, men de kan vridas på nya och emancipatoriska sätt.

Litteratur

- Aggleton, Peter J & Geoff Whitty (1985): ”Rebels without a cause? Socialization and subcultural style among the children of the new middle classes”, i *Sociology of education*, vol 58 (January).
- Arato, Andrew & Jean Cohen (1988): ”Civil society and social theory”, i *Thesis Eleven*, Australien, nr 21.
- Arnman, Göran & Ingrid Jönsson (red) (1987): *Barns villkor – samhällets spegel*, Stockholm / Lund: Allmänna Barnhuset / Studentlitteratur.
- Bachtin, Michail (1963/1991): *Dostojevskijs poetik*, Göteborg: Anthropos.
- Bachtin, Michail (1988): *Det dialogiska ordet*, Göteborg: Anthropos.
- Bahr, Hans-Eckehard (red) (1982): *Wissen wofür man lebt. Jugendprotest Aufbruch in eine veränderte Zukunft*, München: Kindler.
- Bakhtin, M M (1986): *Speech genres and other late essays*, Austin: University of Texas Press.
- Baron, Stephen W (1989): ”Resistance and its consequences. The street culture of punks”, i *Youth & society*, vol 21, nr 2.
- Baudrillard, Jean (1988): *Selected writings*, Cambridge: Polity Press.
- Bay, Joi & Kirsten Drotner (red) (1986): *Ungdom, en stil, et liv. En bog om ungdomskulturer*, København: Tiderne skifter.
- Beauvoir, Simone de (1949/1961): *The second sex*, New York: Bantam Books.
- Beck, Ulrich (1986): *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt am Main: Suhrkamp (finns även på engelska som *Risk society. Towards a new modernity*, London: Sage 1992).
- Beck, Ulrich (1991): *Politik in der Risikogesellschaft*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.

- Benhabib, Seyla (1992): *Situating the self. Gender, community and postmodernism in contemporary ethics*, Cambridge: Polity Press.
- Berger, Peter L & Thomas Luckmann (1967/1979): *Kunskapssociologi*, Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Berger, Peter A (1987): "Klassen und Klassifikationen. Zur 'neuen Unübersichtlichkeit' in der soziologischen Ungleichheitsdiskussion", i *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, vol 39.
- Berggren, Anne Marie, Ebba Witt-Brattström, Mona Eliasson, Anita Göransson & Anna Jónasdóttir (1991): *Könsrelationernas betydelse som vetenskaplig kategori*, Stockholm: Jämfo (Rapport nr 21).
- Bergryd, Ulla (red) (1987a): *Den sociologiska fantasin – teorier om samhället*, Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Bergryd, Ulla (1987b): "Den hemliga rationaliteten – moral och livsvärld", i Bergryd 1987a.
- Berónius, Mats (1991): *Genealogi och sociologi. Nietzsche, Foucault och den sociala analysen*, Stockholm / Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Birnbaum, Daniel (1992): "Michel Foucault och jagets teknologier", i *Ord & bild*, nr 3/1992.
- Bjurström, Erling (1980): *Generationsupproret. Ungdomskulturer, ungdomsrörelser och tonårsmarknad från 50-tal till 80-tal*, Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Bjurström, Erling & Johan Fornäs (1988): "Ungdomskultur i Sverige", i Ulf Himmelstrand & Göran Svensson (red): *Sverige – vardag och struktur*, Stockholm: Norstedts.
- Bjurström, Erling (1991): "De professionellas intåg", i *Uppväxtvillkor*, nr 1/1991.
- Blix, Jacqueline (1992): "A place to resist: Reevaluating women's magazines", i *Journal of communication inquiry*, vol 16, nr 1.
- Bloomfield, Terry (1991): "It's sooner than you think, or Where are we in the history of rock music?", i *New left review*, nr 190.
- Bocock, Robert & Kenneth Thompson (red) (1992): *Social and cultural forms of modernity*, London: Polity Press / Open University (Understanding modern societies: An introduction, book 3).
- Boëthius, Ulf (1989): *När Nick Carter drevs på flykten. Kampen mot "smutslitteraturen" i Sverige 1908-1909*, Stockholm: Gidlunds.
- Boëthius, Ulf (1990): "Högt och lågt inom kulturen. Moderniseringsprocessen och de kulturella hierarkierna", i Fornäs & Boëthius 1990.
- Boëthius, Ulf (1993): "Ungdom, medier och moraliska paniker", i Fornäs m fl 1993.
- Bordo, Susan (1993): "'Material Girl': The effacements of postmodern culture", i Schwichtenberg 1993.
- Bourdieu, Pierre (1972/1977): *Outline of a theory of practice*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre (1979/1984): *Distinction. A social critique of the judgement of taste*, London / New York: Routledge & Kegan Paul.
- Bourdieu, Pierre (1984/1992): *Kultur och kritik*, Göteborg: Daidalos.
- Bourdieu, Pierre (1986): *Kultursociologiska texter*, Stockholm: Salamander.
- Bourdieu, Pierre (1990): "La domination masculine", i *Actes de la recherche en sciences sociales*, nr 84.

- Bourdieu, Pierre (1992a): *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*, Paris: Seuil.
- Bourdieu, Pierre (1992b): *Texter om de intellektuella*, Stockholm / Stehag: Symposion.
- Brake, Mike (1985): *Comparative youth culture. The sociology of youth cultures and youth subcultures in America, Britain and Canada*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Brantlinger, Patrick (1990): *Crusoe's footprints. Cultural studies in Britain and America*, New York / London: Routledge.
- Breyvogel, Wilfried (red) (1983): *Autonomie und Widerstand. Zur Theorie und Geschichte des Jugendprotestes*, Essen: Rigodon Verlag.
- Broadly, Donald & Svante Weyler (1977): "Borgerlig och proletär offentlighet. Kommentarer till Negt/Kluge", i *Tekla* (Teori & klasskamp), nr 2.
- Broadly, Donald (red) (1986): *Kultur och utbildning. Om Pierre Bourdieus sociologi*, Stockholm: UHÄ.
- Broadly, Donald (1991): *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*, Stockholm: HLS.
- Budd, Mike, Robert M Entman & Clay Steinman (1990): "The affirmative character of U.S. cultural studies", i *Critical studies in mass communication*, vol 7, nr 2.
- Burke, Peter (1978/1983): *Folklig kultur i Europa 1500-1800*, Stockholm: Författarförlaget.
- Bürger, Christa, Peter Bürger & Jochen Schulte-Sasse (red) (1980): *Aufklärung und literarische Öffentlichkeit*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Carle, Jan & Per Sjöstrand (1991): *Ungdom, politik, inflytande*, Stockholm: Statens ungdomsråd.
- Carle, Jan & Hans-Erik Hermansson (red) (1991): *Ungdom i rörelse. En antologi om ungdomars levnadsvillkor*, Göteborg: Daidalos.
- Carle, Jan (1991): "Ungdomar och sociala rörelser – om protest i det komplexa samhället", i Carle & Hermansson 1991.
- Carle, Jan & Abby Peterson (red) (1992): *Social movements and social change*, Göteborg: Sociologiska institutionen (Forskningsrapport nr 110).
- Carragee, Kevin M (1990): "Interpretive media study and interpretive social science", i *Critical studies in mass communication*, vol 7, nr 2.
- Castoriadis, Cornelius (1989): "Power, politics, autonomy", i Honneth m fl 1989.
- Certeau, Michel de (1974/1988): *The practice of everyday life*, Berkeley / Los Angeles: University of California Press.
- Certeau, Michel de (1985): *Heterologies: Discourse on the Other*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Chambers, Iain (1986): *Popular culture. The metropolitan experience*, London: Methuen.
- Chambers, Iain (1990): *Border dialogues. Journeys in postmodernity*, London: Routledge / Comedia.
- Chartier, Roger (1988): "Texts, printing, readings", i Lynn Hunt (red): *The new cultural history*, Berkeley: University of California Press.
- Cheesman, Robin & Carsten Kyhn (red) (1975): *Masskommunikation och medvetandeproduktion*, København: Nordisk Sommeruniversitet.
- Clarke, Gary (1981/1986): "Et forsvar for skisweatere: En kritik af ungdomssubkulturteoriene", i Bay & Drotner 1986.

- Cohen, Jean & Andrew Arato (1989): "Politics and the reconstruction of the concept of civil society", i Honneth m fl 1989.
- Cohen, Phil (1972/1980): "Subcultural conflict and working-class community", i Hall m fl 1980 (även i Bay & Drotner 1986).
- Cohen, Phil & David Robins (1978): *Knuckle sandwich. Growing up in the working-class city*, Harmondsworth: Penguin.
- Cohen, Philip (1986a): "Historical perspectives on the youth question especially in Britain", i Dowe 1986.
- Cohen, Philip (1986b): *Rethinking the youth question*, London: Institute of Education (Post Sixteen Education Centre Working Paper 3).
- Cohen, Stanley (1972/1980): *Folk devils & moral panics. The creation of the Mods and Rockers*, Oxford: Basil Blackwell.
- Cohen, Stanley & Laurie Taylor (1976/1992): *Escape attempts. The theory and practice of resistance to everyday life. Second edition*, London: Routledge.
- Collins, Jim (1989): *Uncommon cultures. Popular culture and post-modernism*, New York / London: Routledge.
- Curran, James (1990): "The new revisionism in mass communication research: AA reappraisal", i *European journal of communication*, vol 5, nr 2-3.
- Czaplicka, Magdalena (1987): *Tonåringar och fritid. Hur skolungdomar använder sin tid*, Stockholm: Konsumentverket.
- Czaplicka, Magdalena (1991a): "Ungdomar på åskådarbänken till politikens arena", i *Uppväxtvillkor*, nr 1/1991.
- Czaplicka, Magdalena (1991b): "Unga kvinnor och politik", i Ganetz & Lövgren 1991.
- Czaplicka, Magdalena (1993): "Vägen till självförsörjning. Om ungdomars skolgång och inträde i arbetslivet", i Fornäs m fl 1993.
- Daudi, Philippe (1987): "Maktens diskurs – om begreppets genealogi och maktutredningens möjligheter", i Petersson 1987.
- Daun, Åke, Billy Ehn & Barbro Klein (red) (1992): *To make the world safe for diversity*, Stockholm: The Swedish Immigration Institute and Museum / The Ethnology Institute.
- Demokrati och makt i Sverige. Maktutredningens huvudrapport* (1990), Stockholm: Allmänna Förlaget (SOU 1990:44).
- Denselow, Robin (1989): *When the music's over. The story of political pop*, London & Boston: Faber and Faber.
- Donald, James (red) (1991): *Psychoanalysis and cultural theory: Thresholds*, London: Macmillan / ICA.
- Dowe, Dieter (red) (1986): *Jugendprotest und Generationenkonflikt in Europa im 20. Jahrhundert. Deutschland, England, Frankreich und Italien im Vergleich*, Bonn: Verlag Neue Gesellschaft.
- Drotner, Kirsten (1986): "Flickkultur och ungdomsforskning – motståndare eller medspelare?", i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 1/1986.
- Du Bois-Reymond, Manuela & Mechtilde Oechsle (red) (1990): *Neue Jugendbiographie? Zum Strukturwandel der Jugendphase*, Opladen: Leske + Budrich.
- Eco, Umberto (1967/1987): "För ett semiologiskt gerillakrig", i *Vad kostar ett mästerverk?*, Stockholm: Brombergs.
- Eco, Umberto (1979/1987): "Språk, makt, styrka", i *Vad kostar ett mästerverk?*, Stockholm: Brombergs.

- Elliott, Anthony (1992): *Social theory and psychoanalysis in transition. Self and society from Freud to Kristeva*, Oxford UK & Cambridge USA: Blackwell.
- Evans, William A (1990): "The interpretive turn in media research: Innovation, iteration, or illusion?", i *Critical studies in mass communication*, vol 7, nr 2.
- Eyerman, Ron (1987): "Modernitet och sociala rörelser", i Bergryd 1987.
- Fiske, John (1989): *Understanding popular culture*, Boston: Unwin Hyman.
- Fiske, John (1991): "For cultural interpretation: A study of the culture of homelessness", i *Critical studies in mass communication*, vol 8, nr 4.
- Fornäs, Johan (1979) *Musikrörelsen – en motoffentlighet?*, Göteborg: Röda Bokförlaget.
- Fornäs, Johan, Ulf Lindberg & Ove Sernhede (1984): "Pink Freud – kulturklyftor och ungdomsproblem", i *Zenit*, nr 84 (2/1984).
- Fornäs, Johan, Ulf Lindberg & Ove Sernhede (1984/1991): *Ungdomskultur: Identitet och motstånd*, Stockholm / Stehag: Symposion (4:e upplagan).
- Fornäs, Johan, Ulf Lindberg & Ove Sernhede (1988): *Under rocken. Musikens roll i tre unga band*, Stockholm / Stehag: Symposion.
- Fornäs, Johan (1990a): "Popular music and youth culture in late modernity", i Keith Roe & Ulla Carlsson (red): *Popular music research*, Göteborg: Nordicom-Sverige.
- Fornäs, Johan (1990b): "Senmoderna dimensioner", i Fornäs & Boëthius 1990.
- Fornäs, Johan & Ulf Boëthius (1990): *Ungdom och kulturell modernisering. FUS-rapport nr 2*, Stockholm / Stehag: Symposion.
- Fornäs, Johan, Ulf Lindberg & Ove Sernhede (1988): *Speglad ungdom. Forskningsreception i tre rockband*, Stockholm / Stehag: Symposion.
- Fornäs, Johan (1991): "Narcissus och det Andra. Könsordningens särskiljanden och sammanfogningar", i Fornäs m fl 1991.
- Fornäs, Johan, Ulf Boëthius & Sabina Cwejman (1991): *Kön och identitet i förändring. FUS-rapport nr 3*, Stockholm / Stehag: Symposion.
- Fornäs, Johan (1992): "Navigationer på kulturfloden. Stilskapande som kommunikativ praxis", i Fornäs m fl 1992.
- Fornäs, Johan, Ulf Boëthius, Hillevi Ganetz & Bo Reimer (1992): *Unga stilar och uttrycksformer. FUS-rapport nr 4*, Stockholm / Stehag: Symposion.
- Fornäs, Johan & Göran Bolin (red) (1992): *Moves in modernity*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Fornäs, Johan (1993): "Play it yourself. Swedish music in movement", i *Social science information*, nr 1/1993.
- Fornäs, Johan, Ulf Boëthius & Bo Reimer (1993): *Ungdomar i skilda sfärer. FUS-rapport nr 5*, Stockholm / Stehag: Symposion.
- Foucault, Michel (1969/1972): *Vetandets arkeologi*, Lund: Cavefors.
- Foucault, Michel (1974/1987): *Övervakning och straff. Fängelsets födelse*, Lund: Arkiv.
- Foucault, Michel (1976/1980): *Sexualitetens historia. 1. Viljan att veta*, Stockholm: Gidlunds.
- Foucault, Michel (1985): "Strukturalism och poststrukturalism", i *Res publica*, nr 3.
- Foucault, Michel (1986): "Makt och upplysning", i Mikael Löfgren & Anders Molander (red): *Postmoderna tider*, Stockholm: Norstedts.
- Franklin, Sarah, Celia Lury & Jackie Stacey (1991): "Feminism and cultural studies: pasts, presents, futures", i *Media, culture and society*, vol 13, nr 2.

- Franzén, Mats (1982): "Gatans disciplinering", i *Häftet för kritiska studier*, nr 5/1982.
- Franzén, Mats (1989): "Ungdomen och staden då och nu. Konflikter kring ungdomars rörelser i storstaden ur ett historiskt perspektiv", i Johan Fornäs & Michael Forsman (red): *Rum och rörelser. Om ungas inre och yttre livsrum*, Stockholm: Bygghörsningsrådet.
- Franzén, Mats (1992): *Den folkliga staden. Söderkvarter i Stockholm mellan kriget*, Lund: Arkiv.
- Fraser, Nancy (1987): "What's critical about critical theory?: the case of Habermas and gender", i Sheyla Benhabib & Drucilla Cornell (red): *Feminism as critique*, Cambridge: Polity Press.
- Friberg, Mats & Johan Galtung (red) (1984): *Rörelserna*, Stockholm: Akademilitteratur.
- Fridlund, Bert (1985): "På korståg mot populärkulturen. Folkuppfostrartraditionen", i Tilda Maria Forselius & Seppo Luoma-Keturi (red): *Våldet mot ögat. Filmforskare om film- och videoskräck*, Stockholm: Författarförlaget.
- Friedman, Jonathan (1990a): "The political economy of elegance", i *Culture & history*, nr 7.
- Friedman, Jonathan (1990b): "Being in the world: Globalization and localization", i Mike Featherstone (red): *Global culture. Nationalism, globalization and modernity*, London: Sage.
- Frow, John (1987): "Accounting for tastes: some problems in Bourdieu's sociology of culture", i *Cultural Studies*, vol 1, nr 1.
- Frow, John (1992): "The concept of the popular", i *New formations*, nr 18.
- Frykman, Jonas (1988): *Dansbaneeländet. Ungdomen, populärkulturen och opinionen*, Stockholm: Natur och Kultur.
- Ganetz, Hillevi & Karin Lövgren (red) (1991): *Om unga kvinnor. Identitet, kultur och livsvillkor*, Lund: Studentlitteratur.
- Garofalo, Reebee (1987): "How autonomous is relative: popular music, the social formation and cultural struggle", i *Popular music*, vol 6, nr 1.
- Gesser, Bengt (1987): "En sociologisk visionär. Anteckningar kring Pierre Bourdieu", i *Res publica*, nr 9.
- Giddens, Anthony (1990): *The consequences of modernity*, Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony (1991): *Modernity and self-identity. Self and society in the late modern age*, Cambridge: Polity Press.
- Gilroy, Paul (1987): *There ain't no black in the Union Jack. The cultural politics of race and nation*, London: Hutchinson.
- Gilroy, Paul (1991): "It ain't where you're from, it's where you're at... The dialectics of diasporic identification", i *Third text*, no 13 (Winter 1990/91).
- Gilroy, Paul (1993): "Between Afro-centrism and Euro-centrism: Youth culture and the problem of hybridity" i *Young. Nordic journal of youth research*, vol 1, nr 2.
- Grossberg, Lawrence (1992): *We gotta get out of this place. Popular conservatism and postmodern culture*, New York / London: Routledge.
- Grossberg, Lawrence, Cary Nelson & Paula A Treichler (red) (1992): *Cultural studies*, New York / London: Routledge.

- Gudmundsson, Gestur (1984): *Let's rock this town. Subkulturel produktion af subjektivitet*, København: Sociologisk institut.
- Gudmundsson, Gestur (1992): *Ungdomskultur – som overgang til lønarbejde*, København: Forlaget Sociologi.
- Göransson, Anita (1991): "Mening, makt och materialitet", i Berggren m fl 1991.
- Habermas, Jürgen (1962/1984): *Borgerlig offentlighed*, Lund: Arkiv.
- Habermas, Jürgen (1981): *Theorie des kommunikativen Handelns*, 2 volymer, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, Jürgen (1985a): *Die neue Unübersichtlichkeit*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, Jürgen (1985b): *Der philosophische Diskurs der Moderne*, Frankfurt am Main: Suhrkamp (finns även på engelska som *The philosophical discourse of modernity*, Cambridge: Polity Press 1988).
- Habermas, Jürgen (1988): *Nachmetaphysisches Denken. Philosophische Aufsätze*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hall, Stuart (1973/1980): "Encoding/decoding", i Hall m fl 1980.
- Hall, Stuart & Tony Jefferson (red) (1976): *Resistance through rituals. Youth subcultures in post-war Britain*, London: Hutchinson / Birmingham: CCCS.
- Hall, Stuart, Chas Critcher, Tony Jefferson, John Clarke & Brian Roberts (red) (1978): *Policing the crisis. Mugging, the state, and law and order*, London: Macmillan.
- Hall, Stuart, Dorothy Hobson, Andrew Lowe & Paul Willis (red) (1980): *Culture, media, language*, London: Hutchinson.
- Hall, Stuart (1980): "Cultural studies: two paradigms", i *Media, culture and society*, vol 2, nr 1.
- Hall, Stuart (1981): "Notes on deconstructing 'the popular'", i Raphael Samuel (red): *People's history and socialist theory*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Hall, Stuart (1986): "Gramsci's relevance for the study of race and ethnicity", i *Journal of communication inquiry*, vol 10, nr 2.
- Hall, Stuart (1990): "Cultural identity and diaspora", i Jonathan Rutherford (red): *Identity: Community, culture, difference*, London: Lawrence & Wishart.
- Hall, Stuart (1992a): "The West and the Rest: Discourse and power", i Stuart Hall & Bram Gieben (red): *Formations of modernity. Understanding modern societies: An introduction. Book 1*, Cambridge / Milton Keynes: Polity Press / Open University Press.
- Hall, Stuart (1992b): "The question of cultural identity", i Stuart Hall, David Held & Tony McGrew (red): *Modernity and its futures. Understanding modern societies: An introduction. Book 4*, Cambridge / Milton Keynes: Polity Press / Open University Press.
- Haller, Michael (red) (1981): *Aussteigen oder rebellieren. Jugendliche gegen Staat und Gesellschaft*, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.
- Halonen, Irma Kaarina (1991): "Kvinnor och offentlighet", i Ulla Carlsson (red): *Medier, människor, samhälle. 14 artiklar om nordisk masskommunikationsforskning*, Göteborg: Nordicom-Sverige.
- Hannerz, Ulf (1992a): *Cultural complexity. Studies in the social organization of meaning*, New York: Columbia University Press.
- Hannerz, Ulf (1992b): "Stockholm: Doubly Creolizing", i Daun m fl 1992.

- Haraway, Donna (1990): "A manifesto for Cyborgs: Science, technology, and socialist feminism in the 1980s", i Linda Nicholson (red): *Feminism/postmodernism*, London: Routledge.
- Harris, David (1992): *From class struggle to the politics of pleasure. The effects of gramscianism on cultural studies*, London / New York: Routledge.
- Harvey, David (1990): *The condition of postmodernity*, Cambridge MA & Oxford UK: Basil Blackwell.
- Hebdige, Dick (1979): *Subculture: The meaning of style*, London / New York: Methuen.
- Hebdige, Dick (1988): *Hiding in the light. On images and things*, London / New York: Routledge.
- Hebdige, Dick (1990): "Fax to the future", i *Marxism today*, nr 1/1990 (January).
- Hellquist, Elof (1922/1989): *Svensk etymologisk ordbok*, Malmö: Liber (3:e uppl).
- Hermansson, Hans-Erik (1988): *Fristadens barn. Om ungdomars livsstilar, kulturer och framtidsperspektiv i 80-talets Sverige*, Göteborg: Daidalos.
- Hirdman, Yvonne (1987): "Makt och kön", i Petersson 1987.
- Hirdman, Yvonne (red) (1989): *Maktens former*, Stockholm: Carlssons.
- Honneth, Axel, Thomas McCarthy, Claus Offe & Albrecht Wellmer (red) (1989): *Zwischenbetrachtungen: Im Prozeß der Aufklärung*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hosokawa, Shuhei (1984): "The walkman effect", i *Popular music*, vol 4.
- Huysen, Andreas (1986): *After the great divide. Modernism, mass culture and postmodernism*, London: Macmillan.
- Jensen, Carsten (red) (1982): *BZ Europa. Ungdomsbevægelser i 80'erne*, København: Tiderne skifter.
- Johansson, Thomas & Fredrik Miegel (1992): *Do the right thing. Lifestyle and identity in contemporary youth culture*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Jonsson, Britta (red) (1991): *Så tuktas ungdomen. Forskning om ungdom och offentliga sektorn*, Stockholm: HLS Förlag.
- Keniston, Kenneth (1968): *Young radicals. Notes on committed youth*, New York: Harcourt, Brace & World.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara (1992): "Performing diversity", i Daun m fl 1992.
- Knutsson, Magnus (1989): "Serieeländet, dansbaneeländet och de andra eländena. Ungdom, populärkultur och moralpanik", i Helena Wulff (red): *Ungdom och medier. Klass, kommersialism och kreativitet*, Stockholm: Centrum för masskommunikationsforskning (*Mass*, nr 17).
- Krause-Jensen, Esbern (1977): "Magt og disciplin – om Michel Foucault's institutionskritik som bidrag til en socialisationsteori", i *Teori og praksis*, nr 6.
- Laermans, Rudi (1992): "The relative rightness of Pierre Bourdieu: some sociological comments on the legitimacy of postmodern art, literature and culture", i *Cultural studies*, vol 6, nr 2.
- Laing, Dave (1985): *One chord wonders. Power and meaning in punk rock*, Milton Keynes / Philadelphia: Open University Press.
- Landes, Joan B (1991): "Women and the public sphere revisited: Considerations for contemporary feminist theory", i Berggren m fl 1991.
- Langager, Søren Christian (1985): "Den statslige regulering af ungdomstilværelsen", i *Nordisk forum*, nr 46.

- Larsen, Peter (1989): *Tidens tegn*, København: Akademisk Forlag.
- Larsson, Lisbeth (1989): *En annan historia. Om kvinnors läsning och svensk veckopress*, Stockholm / Stehag: Symposion.
- Lembo, Ronald & Kenneth H Tucker Jr (1990): "Culture, television, and opposition: Rethinking cultural studies", i *Critical studies in mass communication*, vol 7, nr 2.
- Lenz, Karl (1986): *Alltagswelten von Jugendlichen. Eine empirische Studie über jugendliche Handlungstypen*, Frankfurt am Main: Campus.
- Lewin, Kurt (1951): *Field theory in social science*, New York: Harper and Brothers.
- Lieberg, Mats (1992): *Att ta staden i besittning. Om ungas rum och rörelser i offentlig miljö*, Lund: Byggnadsfunktionslära.
- Lieberg, Mats (1993): "Ungdomarna, staden och det offentliga rummet", i Fornäs m fl 1993.
- Lyotard, Jean-François (1979/1984): *The postmodern condition: A report on knowledge*, Manchester: Manchester University Press.
- Löfgren, Anders (1993): "Ungdomstid – i skärningspunkten mellan livsprojekt och arena", i Fornäs m fl 1993.
- Lövgren, Karin (1991): "Farlig lockelse – om tonårsflickors läsning av romantikböcker", i Ganetz & Lövgren 1991.
- Malmgren, Gun (1992): *Gymnasiekulturer. Lärare och elever om svenska och kultur*, Lund: Didaktikseminariet.
- Mander, Mary S (1987): "Bourdieu, the sociology of culture and cultural studies: A critique", i *European journal of communication*, vol 2, nr 4.
- Martin, Bernice (1981): *A sociology of contemporary cultural change*, Oxford: Basil Blackwell.
- Mathiesen, Thomas (1982): *Makt och motmakt*, Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Mathiesen, Thomas (1985): *Seer-samfundet. Om medier og kontrol i det moderne samfund*, København: Socpol.
- McGuigan, Jim (1992): *Cultural populism*, London / New York: Routledge.
- McRobbie, Angela (1991a): *Feminism and youth culture. From Jackie to Just Seventeen*, London: Macmillan.
- McRobbie, Angela (1991b): "New times in cultural studies", i *New formations*, nr 13.
- Melberg, Arne (red) (1975): *Den litterära institutionen. Studier i den borgerliga litteraturens sociala historia*, Stockholm: Raben & Sjögren.
- Melucci, Alberto (1989/1992): *Nomader i nuet. Sociala rörelser och individuella behov i dagens samhälle*, Göteborg: Daidalos.
- Meyrowitz, Joshua (1985): *No sense of place. The impact of electronic media on social behavior*, New York: Oxford University Press.
- Millot, Benoît (1988): "Symbol, desire and power", i *Theory, culture & society*, vol 5, nr 4.
- Mitterauer, Michael (1986/1991): *Ungdomstidens sociala historia*, Göteborg: Röda Bokförlaget.
- Modleski, Tania (1986): "Femininity as Mas(s)querade: a feminist approach to mass culture", i Colin MacCabe (red): *High theory / low culture. Analysing popular television and film*, Manchester: Manchester University Press.
- Moi, Toril (1991): "Appropriating Bourdieu: Feminist theory and Pierre Bourdieu's sociology of culture", i *New literary history*, vol 22.

- Morley, David (1980): *The 'Nationwide' audience: Structure and decoding*, London: British Film Institute.
- Morley, David (1992): *Television, audiences and cultural studies*, London / New York: Routledge.
- Morris, Meaghan (1990): "Banality in cultural studies", i Patricia Mellencamp (red): *Logics of television*, Bloomington and Indianapolis / London: Indiana University Press / BFI.
- Mortensen, Frands & Jørn Møller (1976): "Offentlighed og massekommunikation", i Peter Olivarius, Ole Rasmussen & Peter Rugholm (red): *Massekommunikation. Introduktion til et undervisningsområde*, København: Dansk lærerforening.
- Mosskin, Louise & Peter (1969): *Ungdomsupproret*, Stockholm: Bonniers.
- Månson, Per (red) (1988): *Moderna samhällsteorier. Traditioner, riktningar, teoretiker*, Stockholm: Prisma.
- Nakayama, Thomas K & Lisa N Peñalosa (1993): "Madonna T/races: Music videos through the prism of color", i Schwichtenberg 1993.
- Negt, Oskar & Alexander Kluge (1972/1974): *Offentlighet og erfaring. Til organisationsanalysen av borgerlig og proletarisk offentlighet*, Aalborg: Nordisk Sommeruniversitet.
- Nielsen, Henrik Kaare (1991): *Demokrati i bevægelse. Sammenlignende studier i politisk kultur og nye sociale bevægelser i Vesttyskland og Danmark*, Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Nitschke, August (1985): *Junge Rebellen. Mittelalter, Neuzeit, Gegenwart: Kinder verändern die Welt*, München: Kösel-Verlag.
- Nørager, Troels (1987): *System og livsverden. Habermas' konstruktion af det Moderne*, Århus: Forlaget Anis.
- Oldfield, Paul (1989): "After subversion: Pop culture and power", i Angela McRobbie (red): *Zoot suits and second-hand dresses. An anthology of fashion and music*, London: Macmillan.
- Olson, Hans-Erik (1992): *Staten och ungdomens fritid. Kontroll eller autonomi?*, Lund: Arkiv.
- Palme, Mikael (1990): "Personlighetsutveckling som social strategi. Den kulturella medelklassens reproduktionsstrategier", i Peter Dahlén & Margareta Rönnberg (red): *Spelrum. Om lek, stil och flyt i ungdomskulturen*, Uppsala: Filmförlaget.
- Palmgren, Cecilia, Göran Bolin & Karin Lövgren (red) (1992): *Ethnicity in youth culture*, Stockholm: JMK.
- Passeron, Jean-Claude (1991): "Ögat och dess herrar. Fabel om måleriets njutningar och kunskaper", i *Ord & bild*, nr 1/1991.
- Petersson, Kenneth (1990): *Ungdom, livsvillkor, makt. En studie av erfarenheter nas rum i det moderna*, Linköping: Tema Kommunikation.
- Petersson, Olof (red) (1987): *Maktbegreppet*, Stockholm: Carlssons.
- Petersson, Olof & Ingrid Carlberg (1990): *Makten över tanken. En bok om det svenska massmediesamhället*, Stockholm: Carlssons.
- Petersson, Thorleif (1988): *Bakom dubbla lås. En studie av små och långsamma värderingsförändringar*, Stockholm: Institutet för framtidsstudier.
- Poster, Mark (1989): *Critical theory and poststructuralism. In search of a context*, Ithaca & London: Cornell University Press.

- Punter, David (red) (1986): *Introduction to contemporary cultural studies*, London: Longman.
- Radway, Janice (1984): *Reading the romance. Women, patriarchy, and popular literature*, Chapel Hill / London: The University of North Carolina Press.
- Radway, Janice (1989): "Ethnography among elites: Comparing discourses of power", i *Journal of communication inquiry*, vol 13, nr 2.
- Radway, Janice (1992): "Mail-order culture and its critics: The book-of-the-month club, commodification and consumption, and the problem of cultural authority", i *Grossberg m fl* 1992.
- Rasmussen, Tove Arendt (1989/1990): "Actionfilm och killkultur", i Peter Dahlén & Margareta Rönnberg (red): *Spelrum. Om lek, stil och flyt i ungdomskulturen*, Uppsala: Filmförlaget.
- Reimer, Bo (1986): "Medievåld och moralisk panik", i *Tvärsnitt*, nr 4/1986.
- Reimer, Bo (1992): "Inte som alla andra. Ungdom och livsstil i det moderna", i *Fornäs m fl* 1992.
- Reimer, Bo (1993): "Senmoderna miljöer. Massmedier och organisationen av det privata och det offentliga", i *Fornäs m fl* 1993.
- Richters, Annemiek (1988): "Modernity-postmodernity controversies: Habermas and Foucault", i *Theory, culture & society*, vol 5, nr 4.
- Ricoeur, Paul (1965/1970): *Freud and philosophy. An essay on interpretation*, New Haven / London: Yale University Press.
- Ricoeur, Paul (1969/1974): *The conflict of interpretations. Essays in hermeneutics*, Evanston: Northwestern University Press.
- Ricoeur, Paul (1983/1984): *Time and narrative. Volume 1*, Chicago / London: The University of Chicago Press.
- Ricoeur, Paul (1986): *Lectures on ideology and utopia*, New York: Columbia University Press.
- Riviere, Joan (1929/1992): "Kvinnlighet som maskerad", i *Divan*, nr 5.
- Roberts, Robin (1991): "Music videos, performance and resistance: Feminist rappers", i *Journal of popular culture*, vol 25, nr 2.
- Roe, Keith (1985): "The Swedish moral panic over video 1980-1984", i *Nordicom-information*, nr 2-3/1985.
- Roe, Keith (1987): "Culture, media and the intellectual. A review of the work of Pierre Bourdieu", i Ulla Carlsson (red): *Forskning om populärkultur*, Göteborg: Nordicom-Sverige.
- Roe, Keith (1992): "Different destinies – different melodies: School achievement, anticipated status and adolescents' music taste", i *European journal of communication*, vol 7, nr 3.
- Ronström, Owe (1992): *Att gestalta ett ursprung. En musiketnologisk studie av dansande och musicerande bland jugoslaver i Stockholm*, Stockholm: Institutet för folklivsforskning.
- Ross, Andrew (1989): *No respect. Intellectuals and popular culture*, New York / London: Routledge.
- Roszak, Theodore (1968/1970): *The making of a counter culture. Reflections on the technocratic society and its youthful opposition*, London: Faber and Faber.
- Røgilds, Flemming (red) (1990): *Every cloud has a silver lining. Lectures on everyday life, cultural production and race*, København: Akademisk Forlag.

- Sahlin, Ingrid (1992): *Ungdomsprojekt. Retorik och praktik*, Stockholm: Brottsförebyggande rådet (BRÅ-PM 1992:1).
- Schulze, G H (1992): *Erlebnisgesellschaft*, Frankfurt am Main: Campus.
- Schulze, Laurie, Anne Barton White & Jane D Brown (1993): "A sacred monster in her prime": Audience construction of Madonna as low-other", i Schwichtenberg 1993.
- Schwichtenberg, Cathy (red) (1993): *The Madonna connection. Representational politics, subcultural identities, and cultural theory*, Boulder / San Francisco / Oxford: Westview Press.
- Sennett, Richard (1977/1986): *The fall of public man*, London: Faber and Faber.
- Sernhede, Ove (1984): *Av drömmar väver man... Ungdomskultur, socialisation, ungdomsarbete*, Stockholm / Malmö: Socialstyrelsen / Utbildningsproduktion.
- Sholle, David J (1988): "Critical studies: From the theory of ideology to power/knowledge", i *Critical studies in mass communication*, vol 5, nr 1.
- Shulze, Gerhard (1992): *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*, Frankfurt / New York: Campus.
- Silverstone, Roger (1989): "Let us then return to the murmuring of everyday practices: A note on Michel de Certeau, television and everyday life", i *Theory, culture & society*, vol 6, nr 1.
- Sjögren, Annick (red) (1991): *Ungdom och tradition. En etnologisk syn på mångkulturell uppväxt*, Stockholm: Sveriges Invandrarinstitut och Museum.
- Skirbekk, Gunnar (1992): "Modernitet – eit tveetydig prosjekt? Politikk, etikk og samfunnsvitenskap", i Margareta Bertilsson & Anders Molander (red): *Handling, norm och rationalitet. Om förhållandet mellan samhällsvetenskap och praktisk filosofi*, Bergen / Göteborg: Ariadne Forlag / Daidalos.
- Skogerbø, Eli (1990): "The concept of the public sphere in a historical perspective: An anachronism or a relevant political concept?", i *Nordicom-information*, nr 4/1990.
- Skovmand, Michael (1988): "Bourdieu og medie/kulturforskningen", i *Mediekultur*, nr 7.
- Stauth, Georg & Bryan S Turner (1988): "Nostalgia, postmodernism and the critique of mass culture", i *Theory, culture & society*, vol 5, nr 2-3.
- Steiner, Linda (1988): "Oppositional decoding as an act of resistance", i *Critical studies in mass communication*, vol 5, nr 1.
- Steerman, Emilia (1989): "Habermas vs Lyotard. Modernity vs postmodernity?", i *New formations*, nr 7.
- Street, John (1986): *Rebel rock. The politics of popular music*, Oxford: Basil Blackwell.
- Sveri, Knut (1967): "Ungdom og gateopptøyer", i *Lov og rett. Norsk juridisk tidskrift*, nr 9/1967.
- Sørensen, Peer E (1973): *Elementær litteratursociologi. Et essay om litteratursociologiske grundproblemer*, Kongerslev: GMT.
- Sørensen, Peer E (1975): "Kritik af Jürgen Habermas' 'Strukturwandel der Öffentlichkeit'", i Hans-Jørgen Schanz, Ole Marquardt & Peer E Sørensen: *Tekster*, Århus: Fagtryk.
- Thurston, Carol (1987): *The romance revolution. Erotic novels for women and the quest for a new sexual identity*, Urbana & Chicago: University of Illinois Press.

- Thyssen, Ole (1991): *Penge, magt og kærlighed. Teorien om symbolsk generaliserede medier hos Parsons, Luhmann og Habermas*, København: Rosinante.
- Thörn, Håkan (1991): "Rörelser i det senmoderna samhället", i Carle & Hermansson 1991.
- Trondman, Mats (1990): "Rock taste – on rock as symbolic capital. A study of young people's music taste and music making", i Roe & Carlsson 1990.
- Trondman, Mats (1991): "Den panerade grytlappen. Om manlig motkultur, kreativitet, humor och självbedrägeri", i Anders Löfgren & Margareta Norell (red): *Att förstå ungdom. Identitet och mening i en föränderlig värld*, Stockholm / Stehag: Symposion.
- Ullestad, Neal (1987): "Rock and rebellion: subversive effects of Live Aid and 'Sun City'", i *Popular music*, vol 6, nr 1.
- Ungdom och makt. Om ungdomars delaktighet, inflytande och jämlikhet på 1990-talet* (1991), Stockholm: Civildepartementet (SOU 1991:12).
- Wallerstein, Immanuel (1993): "Liberalismens sammanbrott", i *Ord & bild*, nr 1/1993.
- Wehling, Hans-Georg (red) (1982): *Jugend, Jugendprobleme, Jugendprotest*, Stuttgart / Berlin / Köln / Mainz: Kohlhammer.
- White, Stephen K (1988): *The recent work of Jürgen Habermas. Reason, justice & modernity*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Willis, Paul (1977/1983): *Fostran till lönearbete*, Göteborg: Röda Bokförlaget.
- Willis, Paul (1990): *Common culture. Symbolic work at play in the everyday cultures of the young*, Milton Keynes: Open University Press.
- Wistrand, Magnus (1992): *Entertainment and violence in ancient Rome. The attitudes of Roman writers of the first century A.D.*, Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis (Studia graeca et latina gothoburgensia LVI).
- Wolff, Janet (1990): *Feminine sentences. Essays on women and culture*, Cambridge: Polity Press.
- Ziehe, Thomas (1982/1986): *Ny ungdom. Om ovanliga läroprocesser*, Stockholm: Norstedts.
- Ziehe, Thomas (1989a): *Kulturanalyser. Ungdom, utbildning, modernitet*, Stockholm / Lund: Symposion.
- Ziehe, Thomas (1989b): *Ambivalenser og mangfoldighed*, København: Politisk Revy.
- Ziehe, Thomas (1993): "Självrefererandet kan inte undvikas. Några effekter av undervisningens rationaliseringar", i Fornäs m fl 1993.
- Åquist, Ann-Cathrine (1990): "Vart tog patriarkatteorin vägen?", i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 1/1990.
- Öhlund, Thomas (1992): "Identitet, text och makt. Ett poststrukturalistiskt perspektiv på identitet", i Claes Mether & Lennart Nygren (red): *Bortom all förenkling. Människan som väsen och oväsen. En vänbok tillägnad Bengt Börjeson*, Göteborg: Daidalos.
- Östling, Brutus (red) (1989): *Vad är upplysning?*, Stockholm / Lund: Symposion.